

Ə. Firdovsi

ŞAHNAMA

2 cildə

I cild

Tərtib və çapa təqdim edəni:
filologiya elmləri namizədi **Əlizadə Lalə Məmməd Mübariz qızı**

Redaktoru:
Tarix elmləri doktoru, professor **Şahin Fazil**

Əsəri çapa hazırlayarkən öz dəyərli məsləhətlərini əsirgəməyən yazıçı **Əlibala Hacızadəyə** dərin minnətdarlığımızı bildiririk.

Rəssam
Mahmud Fərşçian

Xəttat
Kərəm Şirazi

Cildin rəssamı
Məhəmməd Baqir Ağamiri

Ə.FİRDÖVSİ. “ŞAHNAMƏ”, 2 cilddə, I cild
(Azərbaycan dilinə tərcüməsi və müqədimə M.M.Əlizadəninidir),
B; «NURLAR» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2021, 992 səh., şək-li

Şərqin dahi sənətkarı Firdovsinin «Şahnamə» əsəri bütün dünyada şöhrət qazanmış və bir çox dillərə tərcümə edilmişdir. Firdovsidən sonra gələn böyük Şərq şairləri bu nadir sənət incisinə yüksək qiymət vermişlər. Bu tarixi-fəlsəfi epopeyanın hər bir dastanı şairin dünyə görüşünü, onun öz zamanəsinə münasibətini əks etdirir. Əsər Azərbaycan dilində bütöv şəkildə ilk dəfə nəşr olunur.

**“This translation has been published
with the financial support of I.R.I Grant”.**

*Kitab İran İslam Respublikasının Mədəniyyət Mərkəzində
səhifələnmiş və nəşrə hazırlanmışdır
«NURLAR» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
çap olunmuşdur.*

ISBN 9952 - 426 - 06 - 2

© İİR Mədəniyyət Mərkəzi, 2021

REDAKTORDAN

Mən İranda çox olmuşam. İranın Əbülqasim Firdovsi adlı böyük şairinə İran xalqlarının sonsuz məhəbbətini dəfələrlə müşahidə etmiş, şahnaməxanları dinləmiş, 1997 və 1999-cu illərdə Tehrandə və Məşhəddə onun heykəllərinə baxmış, xəyala dalmışam. Firdovsi məqbərəsini ziyarətim barədə "İran səfərnamələri" adlı kitabımda aşağıdakı məlumatım əks olunmuşdur: "... Biz Məşhəddən 20 dəqiqəlik maşın yolu məsafəsində yerləşən Tus şəhərinə yollandıq. Fars şerinin öncül nəhəngi olan Əbülqasim Firdovsinin əbədi uyuduğu tarixi Tus. Böyük şairin məzarını ziyarət etdik. Mən iki il bundan əvvəl də bu məzar önündə baş aymışdım. Musiqisi Tofiq Bakıxanov tərəfindən bəstələnmiş "Şahnamə"si ürəkdədir" adlı şerimi xatırladım:

**Firdovsini yad elədik,
"Şahnamə"si ürəkdədir.
Dönə-dönə rəhmət dedik,
"Şahnamə"si ürəkdədir.**

**Bağban varsa çiçək də var,
Cahan varsa dilək də var,
İnsan varsa ürək də var,
"Şahnamə"si ürəkdədir.**

**Yaşamayıb ömrü hədər,
Şöhrəti var dünya qədər,
Şahlar gələr, şahlar gedər,
"Şahnamə"si ürəkdədir.**

**Əsrlərdə qalan kəsin,
Min yaşına dolan kəsin,
Şerin şahı olan kəsin
"Şahnamə"si ürəkdədir.**

**Yeri vardır hər könüldə,
Ötsə neçə ay da, il də,
Firdovsinin adı dildə,
"Şahnamə"si ürəkdədir.**

Məzarı ziyarətdən sonra "Gəncineye-Tus" muzeyinə daxil olduq. Bu muzeydə hər şey Firdovsini xatırladır. "Şahnamə"də təsvir olunan müxtəlif hadisə və qəhrəmanların həyatına həsr edilmiş rəngarəng şəkillər, hərbi alətləri, etnoqrafik əşyalar, böyük tablolar... Bir daha böyük şairin məzarı önünə gəldim və dilimdən bu misralar axdı:

**Nakam idi ürəyim, kamə çatıbdır burda,
Qoparıb niskili biryolluq atıbdır burda.
Mən ziyarət elədim Tusə gəlib bir zatı,
Ulu Firdovsi min ildir ki, yatıbdır burda.**

İndi isə, "İran səfərnəmələri" nə düşməyən, lakin yol qeydləri dəftərində yazılan bir neçə cümləni burada gətirmək maraqlı olardı: "Ə.Firdovsinin məqbərəsini ziyarət vaxtı onun qəbri üzərindəki mərmərdə nəstəliq xətti ilə yazılan bu cümlələr nəzərimi cəlb etdi: "Bu məkan bəzi məlumat və güclü ehtimala görə "Şahnamə" və "Yusif və Züleyxa" dastanlarının müəllifi həkim Əbülqasim Firdovsinindir. O, hicri dördüncü əsrin birinci yarısında Tusun cənub-qərbində yerləşən Paj kəndində doğulmuş, dörd yüz on bir, yaxud dörd yüz on altıncı ildə Tusda vəfat etmişdir. Cəhalətin yolverməzliyi və avam adamların narazılığına görə onu qəbristanda deyil, şəxsi bağı olan bu məkanda dəfn etdilər".

Hicri tarixlə 365-ci ildə 35 yaşında ikən "Şahnamə"ni yazmağa başlayan Əbülqasim Firdovsi 35 ildən sonra, yəni 70-71 yaşlarında ikən əsərini tamamladı. Məlumdur ki, əsərdə Pişdadi və Kəyani sülalələrindən olan Sasani padşahlarının həyat və fəaliyyətləri təsvir edilmiş, dastanın sonunda habelə Əşkani sülaləsi barədə bir neçə beyt yazılmışdır.

120 min misradan ibarət olan "Şahnamə"nin əsas məxəzi Tus hakimi Əbu Mənsur ibn Əbdürrəzzaq Tusinin hökmü ilə yazılan "Şahnameyə-mənsure-ibn Mənsuri" adlı əsər olmuşdur. Bundan əlavə, şair əsərini yazdıqca müxtəlif şifahi və yazılı rəvayətlərdən də bəhrələnmiş, olduqca poetik və böyük qəhrəmanlıq epopeyası yaratmışdır. Firdovsi məşhur İran şairi Dəqiqinin başladığı, lakin bitirmədiyi "Şahnamə" əsərini də /988 beyt/ müəllifin adını göstərməklə öz "Şahnamə"sinə daxil etmişdir.

"Şahnamə" dünyanın bir çox dillərinə çevrilmiş, o cümlədən onun bəzi dastanları Azərbaycan dilinə də tərcümə olunmuşdur. Müxtəlif illərdə şair və mütərcimlərdən Rəşid bəy Əfəndiyev, Abbas ağa Qaibov /Nazir/, Mirzə Ələkbər Sabir, Əli Nəzmi, Abdulla Şaiq, Mikayıl Müşfiq, Mir Mehdi Seyidzadə və Məhəmməd Mübariz bu möhtəşəm farsdilli abidənin müxtəlif dastanlarını tərcümə etmişlər. Üzeyir Hacıbəyov "Rüstəm və Söhrab" dastanı əsasında eyni adlı opera bəstələmiş, professor Lətif Kərimov "Firdovsi" xalçasında şairin portretini yaratmışdır. Bakıda Firdovsi adına küçə də vardır. Vaxtı ilə Nizami Gəncəvi ondan bəhrələnib özünün "Xosrov və Şirin", "Yeddi gözəl" və "İskəndərnamə" poemalarında şahların həyatına dair maraqlı bədii lövhələr yaratmışdır. Hüseyn Cavid "Şahnamə" süjeti əsasında "Səyavuş" mənzum pyesini yazmışdır. Bütün bunlar Firdovsi "Şahnaməsinin" Azərbaycanda böyük şöhrət tapdığına dəlalət edir.

Firdovsinin əsəri əruz vəzninin mütəqarib bəhrində qələmə alınmışdır. Qeyd etməliyəm ki, bu bəhr əruzun çətin bəhrlərindən sayılır. "Şahnamə"dən "Tus və Giv pəhləvanların ovlaqdan bir gözəl qız gətirmələri və Keykavusun o qızı xatunluğa götürməyi", "Səyavuşun anadan olması və Rüstəmin ona Zablistanda tərbiyə verməsi", "Südabənin Səyavuşa aşiq olması" hissələrini 1906-cı ildə dilimizə çevirən Mirzə Ələkbər Sabirin tərcüməsi olduqca mövzundur və əruz vəzninin sərt tələblərinə cavab vermişdir, lakin qeyd etməliyəm ki, Mirzə Ələkbər Sabirin məlum tərcüməsi qəlizdir və müasir oxucuların böyük əksəriyyəti tərəfindən başa düşülmür.

Məsələn:

**Belə nəql edir möbidi-huşyar
Ki, Tus etdi bir sübh əzmi-şikar.**

**Sürüb at, olub varidi-mürğzar,
Təfərrüc edirdi iki namdar.**

**Çəkib qətlimə tiği-zəhr abgun
Ki, etsin məni qərqi-dəryayi-xun.**

**Danışdıqca ol möbidi-nuşxənd,
İki pəhləvan oldular paybənd.**

**Verib sonra təlim bəzmi-nişat,
Meyü məclisü şiveyi-inbisat.**

**Açıldı dəri-gəncü babi-kərəm,
Gühər saçdı eyzən səhabi-kərəm.**

**Ümurati-aləmdən agah idi,
Əmini-hərəmxaneyi-şah idi.**

**Edib şahə kürniş o gərdənfiraz
Düşüb torpağa, öpdü xaki-niyaz və s...**

Mirzə Ələkbər Sabir hətta bir qədər sərbəstliyə yol verərək "Şahnamə"yə "İzdiyad" /"Artırma"/ başlığı altında öz mənzum əlavələrini də artırmışdır.

Firdovsinin bu məşhur poemasının başqa şairlər tərəfindən edilən tərcümələri də Sabirin tərcüməsi kimi natamamdır.

Bu günlərdə mənə İran İslam Respublikası Mədəniyyət Mərkəzi tərəfindən belə bir təklif edildi: "Mərhum alim və şair Məmməd Mübarizin vaxtı ilə tərcümə etdiyi "Şahnamə" əsərinin çapa hazırlanan

bir neçə cildinin redaktorluğuna səni münasib bilmişik". Doğrusu, bu təklif mənim tərəddüdümə səbəb oldu. Məmməd Mübariz Əlizadə 1959-1963-cü illərdə mənə "Fars ədəbiyyatı" fənnindən dərs demişdi. Başqa tələbə yoldaşlarım kimi, mən də o böyük ustadın mükəmməl savadına və şairlik qabiliyyətinə heyran idim. O, "Şahnamə"dən tərcümə etdiyi bəzi hissələri arabitə bizə söyləyərdi /oxumazdı/ və biz də son dərəcə güclü hafizə və yaddaşa malik olan ustadımıza diqqətlə qulaq asardıq. İndi isə, ustadımın tərcüməsi və mənim redaktorluğum. Nəhayət, razılaşdım və tərcüməni oxumağa başladım.

M. Mübariz də M.Ə.Sabir kimi "Şahnamə" vəznini /mütəqarib/ saxlamış, əsəri mövzun, həm də Sabirdən fərqli olaraq asan dillə dilimizə çevirmişdir. Lakin bəzi yerlərdə bu mürəkkəb bəhr bir qədər pozulmuş, mütərcim fars dili üçün məqbul, azərbaycan dili üçünə məqbul olmayan bəzi hərfləri süni şəkildə uzatmışdır: ilə, isə, ikən, üçün və s. Mən ustadımın tərcüməsinə ciddi dəxalət etməsəm də, bəzi misralardakı bəzi sözləri əvəz etməklə, ya onların yerini dəyişməklə, yaxud beytləri orijinala daha çox uyğunlaşdırmaqla qələm işlətməyə vadar oldum. Hər şeydən əvvəl belə dəxalətimə görə ustadımın ruhundan üzr istəyirəm.

Çox xoşbəxtəm ki, ustadım Məmməd Mübariz Əlizadə tərəfindən tərcümə edilən Firdovsi "Şahnaməsi"nin redaktorluğu mənə həvalə olundu və bu kitabın çapa təqdim edilməsində, cüzi də olsa, müəyyən zəhmətə qail oldum. Ustadıma ehtiramla

*Şahin Fazil - tarix elmləri doktoru,
professor, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü,
"Məcməüş-şüəra" ədəbi məclisinin sədri*

ALLAHIN ADI İLƏ

ÖLMƏZ «ŞAHNAMƏ» AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ

İstər fərdi, istər ictimai baxımdan nəzər saldıqda görürük ki, bütün insanlar arasında mövcud olan müştərək cəhətlərdən biri də hər millət və xalqın əfsanələr və əsatirlər yaratmaq qabiliyyətidir. Yer üzündə bəşəriyyətin indiyə qədər bizə gəlib çatan ən qədim maddi-mənəvi abidələrinin hamısı insan övladının fikir və düşüncəsinin ən uzaq, əlçatmaz, maraqlı aləmlərə səfərlərindən, heç vaxt insan təsəvvürünün maddi çərçivəsinə sığmayan varlıqların yaşadığı, məğlubedilməz qəhrəmanların iftixar hissi ilə qorxulu hadisələr törətdiyi, fəvqəladə işlər gördüyü, ya vəhşət və qorxu hissi yaradan zirvələrdə yaşayan divlər və qulyabanilər, kamil insan kimi danışan, yolunu azanlara yol göstərən heyvanlar, heç vaxt insan ayağı dəyməyən məmləkətlər, heç vaxt tora düşməyən, qəfəslərdə yaşamayan və insanın təsəvvürə gətirə bilmədiyi ənginliklərə uçan quşlar, öz aşiqinin bütün varlığını məşuqunun ayaqları altına atıb məhv edən məğrur, cazibədar və əbədi məhəbbət səhnələri yaradan sevgilər dünyasından əfsanələr, hekayətlər danışır.

İnsan həyatını sehləyib gözəlləşdirən bu hekayət və əfsanələrin hamısı onun daxili aləminin «təxəyyül» adlı istedad və qabiliyyətinin məhsuludur. İnsanın təxəyyülü, ya xəyalı onun təsəvvür edə biləcəyi hər şeyi öz zehni və düşüncəsində yaratmağa və ona real varlıq libası geyindirməyə qadirdir. İnsan istedadının miqyasını və qüdrətini təhlil edərkən demək lazımdır ki, bu düşünən canlının xalığı – yaradanı onu yalnız maddi və dünyəvi həyat üçün yox, bəlkə mənəvi və ruhi bir həyat üçün, maddi dünyanın o biri tərəfi – yəni axirət dünyası üçün yaratmışdır. Bunun üçün onun vücuduna elə bir istedad və qabiliyyət bəxş etmişdir ki, əvvələn, naməlum, əlbəttə, daha yüksək bir dünya ilə əlaqə yaratsın, onun dünyəvi həyatını səmavi aləmə qovuşdursun, ikincisi, ona daha incə mənalara və dəqiq nöqtələri öyrətsin ki, bunları o, düşünə və təsəvvür edə bilsin.

İnsan istedadının bu əhəmiyyəti o zaman üzə çıxır, fəlsəfi və irfani baxımdan çox zərif məntiqə uyğun mənalara insan üçün o zaman dərk edilən və real olur ki, təxəyyül qabiliyyəti qabaqcadan onu zirvələrdə uçmağa hazırladır və onun ruhunda bu mənalara sığınmağa dözmək üçün zəmin yaradır; digər tərəfdən, insanın xəyal qabiliyyəti yaradıcıdır, bu mənada ki, o, özünün nəzərdə tutduğu məqsədlərə çatmaq üçün lazım olan xüsusiyyətlərə və arzuladığı varlıqları yaratmaq qüdrətinə malikdir. Bunun özü mütləq xalığın bir cildəsidir ki, hər bir yaratdığı varlığın vücuduna özünün yaradıcılıq qüdrətinin nurunu qoymuşdur.

Əgər bəşər sivilizasiyası və mədəniyyət tarixinin yaratdığı bütün əfsanələrə, əsatirlərə bir az diqqətlə nəzər salsaq, hökmən işarə etdiyimiz,

həmçinin toxunmadığımız, lakin öz yerində qeyd olunmalı bu xüsusiyyətləri görə bilərik.

«Şahnamə» - nəhəng əfsanə

Şübhəsiz, bəşər sivilizasiyası və mədəniyyətinin məşhur əfsanələri arasında «Şahnamə» çox yüksək və mühüm yer tutur. Bu əzəmətli kitabın böyük bir millətin bir neçə min illik qəhrəmanlıq tarixi olmasına baxmayaraq, onda öz ifadəsini tapan amal yalnız bir xalqın deyil, bəlkə bütün bəşəriyyətin amalıdır.

Halbuki dünyanın məşhur epopeyaları – hindlilərin «Mahabharata», «Ramayana», yunanların «İliada» və «Odyssey»i regional rəvayətlər, bir məhəbbət, şəxsi və qəbilə ədavəti üstündə başlayan müharibələrin və axıdılan qanların təsvirindən ibarətdir. Bu cəhətdən Firdovsinin «Şahnamə»si əslində əfsanəvi təxəyyülün çərçivəsində bəşəriyyətin əxlaq və amallarının prizmasıdır.

Buna görədir ki, Şərqi alimlərdən başqa, Qərbi və Avropa ədəbiyyatşünasları da «Şahnamə»dəki humanist şüarlar və incə fikirləri yaxşı başa düşmüş və onu bəşər mədəniyyətinin ölməz mirası kimi qiymətləndirmişlər.

Böyük çex alimi Yan Rıpkə özünün «İran ədəbiyyatı tarixi» kitabının 261-ci səhifəsində yazır: «Bu bir həqiqətdir ki, bu geniş dünyada öz tarixi ənənələrinin əsasında qədim, qaranlıq, əfsanəvi dövrlərdən yeddinci əsrin ortalarına qədər belə bir əzəmətli epopeya yaratmış başqa bir millət yoxdur».

Bu barədə, əlbəttə, çox danışmaq, başqa alimlərin də əsərlərindən misallar gətirmək olar, lakin biz bununla kifayətlənirik, çünki bu, ayrıca, müfəssəl bir məqalənin mövzudur.

Firdovsi kimdir?

Fars dili və ədəbiyyatının məşhur, böyük ustadlarından olan, Tehran Universitetinin professoru Məhəmməd Əmin Riyahi «Firdovsi» adlı kitabında Əbülqasim Həsən ibn Əli Firdovsi Tusi haqqında geniş və dəqiq tədqiqat apararaq belə yazır: «O, 329-cu hicri-qəməri ilində Tus məntəqəsinin şimalında Paj kəndində anadan olmuşdur. Tus şəhəri müqəddəs Məşhəd şəhərinin 15 km. şimalında yelşərmişdir və Sasanilər dövrünün qədim şəhərlərindəndir. Firdovsi dehqan ailəsində böyümüşdür, başqa sözlə desək, dehqanzadədir. Amma Firdovsi dövrünün dehqanları əkinçi mənasını verən indiki dehqan sözündən fərqlənir. Belə ki, Firdovsi zamanında dehqan bir qrup mülkədara deyilirdi ki, ictimai baxımdan hörmətləri vardı. Onlar elm, ədəb və nəcabətdə başqalarından fərqlənirdilər. Buna görə dehqanzadələr zadəganlar titulu daşıyırdılar. Firdovsi belə bir ailədə uşaqlıq çağlarından elm, ədəb, sənət öyrənməyə

başlamışdı. Yunan fəlsəfəsindən, hikmətindən və islami elmlərdən də bəhrələnmişdi. Bu səbəbdən ona həkim ləqəbi verilmişdi və o da öz şerlərində o dövrdə geniş yayılmış fəlsəfi terminlərdən imtina edərək, onların farsca sinonimlərindən ürəyə yatan şəkildə istifadə etmişdir.

Misal üçün, o, insanın danışmaq qabiliyyətini ifadə edən, ərəb mənşəli «nəfse-natiqə» sözünün əvəzinə farsca «cane-soxənqu» (danışan can) sözünü işlətməmişdir.

Firdovsinin islami məktəblərin hansına mənsub olması barəsində tədqiqatçılar arasında yekdil rəy var və Firdovşişünaslar onun şiə olmasını etiraf edirlər. O, şerlərində Həzrət İmam Əli Əleyhissalamı xüsusi hörmət və ehtiramla yad edərək buyurur:

**Dördüncü Əli idi, Bətulun cuftu,
Onu yaxşıca vəsf edir Həzrət Rəsul,
Ki: “Mən elmin şəhəriyəm, Əli qapısıdır”
Düz sözdür və bu, peyğəmbərin sözüdür.
Şahidlik edirəm; bu söz onundur.
Elə bil, iki qulağım onun sözü ilə doludur.
Mən Həzrət Nəbinin əhli-beytinin bəndəsiyəm,
Varisin pak canına sitayiş edirəm.**

* * *

**Bu dünya geniş bir dənizdir ki, var,
Gecə-gündüz onda coşar dalğalar.
Dəniz içrə yetmiş gəmi seyr edər,
Hamı yelkən açmış, üzər, hey gedər.
Bəzənmiş gəlintək böyük bir gəmi,
Edib hüsnünə valeh o, aləmi,
Onun sənişini Nəbidir, Vəli,
Məhəmməddir, evladı, bir də Əli.
Bu dəryaya salsan ağıllı nəzər,
Nə sahil görərsən, nə dibdən əsər,
Coşur hər zaman, susmayır dalğalar,
Belə bir dənizdə hamı qərq olar,
Əgər mən boğulsam, Nəbi var, Vəli,
Yetər dadıma hər iki dost əli.**

* * *

**Əgər gözün varsa, başqa bir sarayda,
Nəbinin və Vəlinin yanında qərar tut.
Əgər bundan sənə ziyan gəlsə, günah mənimdir,
Bu belədir və bu, mənim dinim və yolumdur
Əgər sənin ürəyin yalnız yola meyillidirsə,
Onda sənin bu dünyada düşmənin öz ürəyindir.**

Firdovsi islami elmlərdən başqa, İran tarixi və onun qədim əfsanələrini də tam mənimsəmişdi. O, İranın ən çox elmi və ədəbiyyatı sevən sülalələrindən sayılan Samanilər zamanında yaşamışdır. Firdovsi müasirləri olan böyük alimlər – Əbu Nəsr Farabi, Əbu Reyhan Biruni və başqaları kimi, əzəmətli bir əsər yaratmaq işini öz öhdəsinə götürdü; elə bir əsər ki, əbədi yaşar oldu və yaradanını da əbədiləşdirdi.

«Şahnamə»nin yarandığı dövrdən bəri «göylərə baş vuran» neçə-neçə «abad qəsrlər», kaşanələr uçaraq yerlə yeksan olmuş, lakin dahi şair Əbülqasim Firdovsinin bu ölməz, həmişəyaşar əsəri tarixin eniş və yoxuşlarından keçərək günümüzədək öz tərəvətini itirmədən gəlib çatmışdır. Böyük sənətkarın söylədiyi kimi, «sözü ilə torpağa səpdiyi toxum» - gözəl poetik nümunə onun özünü «həmişə sağ» - ölməz etmişdir. Ölməz əsərin həmişəyaşar müəlifli!

«Şahnamə» İran torpağının qədim dastanlardandır və məsnəvi formasında qələmə alınmışdır. Səlis, rəvan, aydın bir dildə yazılmışdır. Şairin özü ərəb və fars dillərindən əlavə, qədim pəhləvi və dəri dillərini də mükəmməl bildiyinə görə, kəlmələrin düzülüşünə, seçilməsinə çox gözəl bir şəkildə müvəffəq olmuş və milli əfsanə və dastanları ən yaxşı poetik qəliblərdə ifadə etmiş, bununla da iranlıların milli hisslərini coşdurmuş və milli mənliklərini təsbit etmişdir. Bunu elə möhkəm təsbit etmişdir ki, bu davamlı milli mənlik hissi aradan min ildən çox keçməsinə baxmayaraq, yenə möhkəm, qüdrətli və hər bələdan uzaq görünür.

Firdovsi bütün qüvvəsi ilə vətən sevgisini və vətənpərvərlik hisslərini tərənnüm etmiş və öz xalqına öz mənliyinə söykənmək, onunla fəxr etmək və yolunda can qurban eləmək duyğularını tələq etmişdir. Bu böyük filosof şair elə böyük bir sədaqətlə vətən və ona məhəbbət haqqında söz açmışdır ki, onun bu beytləri min ildən sonra da doğma torpağının uşaqlarının və gənclərinin şüarı kimi səslənməkdədir:

**İran olmasa mənim canım olmasın;
Bu məmləkətdə bir insan da sağ qalmasın.
Heyifdir ki, İran viran olsun,
Pələnglərin və aslanların ovuna çevrilsin.**

Amma şairin bu vətən sevgisi heç vaxt irqçilik, keçmiş əcdadları ilə bihudə və nadancasına fəxr etmək, dilinin və s. gözəlliyi ilə kor-koranə öyünmək xarakteri daşmamışdır. Başqa sözlə desək, Firdovsinin vətənpərvərliyi millətçilik, irqçilik, dil, tayfa üstünlükləri və qəbiləçilik çərçivələrinə sığan hiss deyildir, bəlkə bu hiss, humanizm, ilahi və digər hisslər kimi, azadlıqsevərlik, qeyrət və mərdlik anlayışlarından qaynaqlanır.

Bu səbəbdəndir ki, öz dastanlarında düşmənlərdə belə gördüyü yüksək mənəvi dəyərləri, onların dil, irq fərqlərini, hətta düşmən olduqlarını belə unudaraq, mədh və vəsf edir.

Firdovsi islam və peyğəmbər adı altında müsəlmanlara çoxlu zülmələr etmiş zalım Abbasi xəlifələri hakimiyyəti dövründə yaşamasına və onlara böyük nifrət bəsləməsinə, öz vətəni olan İrani onların istilasını altında görməsinə baxmayaraq, eyni zamanda müqəddəs İslam dininə və Qurana tam və qəti şəkildə bağlı olduğunu dəfələrlə açıq-aydın və qətiyyətlə bildirmiş və özünü mömin müsəlman hesab etmişdir.

Bu onu göstərirdi ki, bu müdrik filosof heç vaxt dil, irq və tayfa çərçivəsinə sığmamış, Allahın bəxş etdiyi istedadını ilahi, insani və milli dəyərlərin dirçəlişinə sərf etmişdir.

Bütün «Şahnamə»dəki qəhrəmanlıq dastanlarında ilkin nəzərə çarpan şey onun insani və əxlaqi dəyərlərə bağlılığıdır; bunu sübut etmək üçün yüzlərlə misallar gətirmək olar ki, mətləbi uzatmamaq üçün bundan sərfənəzər edirik.

Nəhayət, Əbülqasim Firdovsi özünün yazdığına görə, ömrünün 25, 30, 35 ilini yalnız öz milləti üçün deyil, bəlkə bütün dünya xalqları üçün əbədiyaşar bir əsər yazmağa sərf etmişdir. Həyatın enişli-yoxuşlu yollarından keçən, ömrünün axırında isə qəddarlıqla edilmiş bir etibarsızlıq görən (Sultan Mahmuddan) Ə. Firdovsi hicri-qəməri tarixi ilə 411 ya 416-cı ildə vəfat etmiş, Tus şəhərində torpağa tapşırılmış və indi qəbri insanların ziyarətghına çevrilmişdir.

* * *

Yaxın və Orta Şərq xalqları ədəbiyyatında həcm və məzmun genişliyi, ideya – fikri yönümü, bədii siqləti ilə seçilən «Şahnamə»yə müqabil ola bilən ikinci bir əsər yaranmamışdır.

Bu mənzum epopeya əruz vəzninin mütəqarib bəhrində - «Fəulun, fəulun fəulun, fəul» təkti ilə səciyyələnən ölçüdə yazılmışdır. Dahi sənətkarın «Şahnamə» üçün seçdiyi bu bəhr sonrakı dövrlərin mənzum qəhrəmanlıq dastanları üçün də məqbul sayılmış, poeziya aləminin sönməz günəşi, dünya ədəbiyyatında layiqli yerlərdən birini tutan Nizami Gəncəvi də «Xəmsə»nin sonuncu əsəri «İsgəndərnamə»ni eyni ilə əruzun adı çəkilən bəhrində qələmə almışdır. Qeyd etməyi lazım bilir ki, Nizami Gəncəvinin «Xəmsə»sinin üç möhtəşəm əsəri – «Xosrov və Şirin», «Yeddi gözəl» və «İsgəndərnamə» Firdovsinin «Şahnamə»si ilə səsleşir.

Əlli hissə və 120 min misradan ibarət bu əsər ibtidai icma quruluşu dövründən başlayaraq bizim eranın VII əsrinin ortalarında olan bir dövrün hadisələrini özündə əks etdirir. Əsərdə İranda hakimiyyətdə olmuş Pişdadilər, Kəyanilər, Əşkanilər və Sasanilər sülaləsinin 48 hökmdarının sərgüzəştləri mifik-əsətiri, tarixi-qəhrəmanlıq və tarixi kontekstdə izlənilir.

«Şahnamə» yarandığı dövrdən geniş oxucu auditoriyasını özünə cəlb etmişdir. Təsadüfi deyildir ki, bu möhtəşəm əsər dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olunaraq yayılmışdır. Elmi araşdırmalar «Şahnamə»nin 28 dilə tərcümə olunaraq yayılmasını təsdiqləyir. Azərbaycanda da «Şahnamə» və onun yaradıcısı - görkəmli sənətkar Firdovsiyə rəğbətlə yanaşılmışdır. Dünyanın şərqşünaslıq mərkəzlərində, o cümlədən Azərbaycanın kitab xəzinələrində qorunan «Şahnamə» əlyazma nüsxələrinin ən nəfisləri azərbaycanlı xəttatların xətti ilə yazılaraq azərbaycanlı rəssamların çəkdikləri ornamentlərlə bəzədilmişdir. 1934-cü ildə Firdovsinin anadan olmasının 1000 illiyi təntənəli şəkildə Azərbaycanda bayram edilmiş, şairin «Şahnaməsindən bir parça tərcümə edilərək nəfis şəkildə kitab halında nəşr olunmuşdur. Görkəmli dramaturq Hüseyn Cavid «Səyavuş» əsərini, dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyov «Rüstəm və Söhrab»-ını «Şahnamə» motivləri əsasında yaratmışdır. Lakin ölməz sənətkarın monumental əsərinin Azərbaycana tam şəkildə tərcüməsi həlli vacib bir problem olaraq ədəbi ictimaiyyətin diqqət mərkəzində idi.

İki dost və qardaş olan İran və Azərbaycan arasındakı dərin müstərik dini, mədəni və milli yaxınlıq, bağlılıq hər iki ölkənin alimləri tərəfindən həmişə qeyd olunmuş və onlar bu sahədə xeyli faydalı işlər görmüşlər.

Burada biz İran-Azərbaycan elmi, ədəbi əlaqələrinin son 50-60 ildə daha da genişlənməsində və inkişaf etdirilməsində çox mühüm və diqqətəlayiq xidmətləri olan Azərbaycan alimləri arasında əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycanda və onun hüdudlarından çox-çox kənarında görkəmli İranşünas alim kimi tanınmış, bir çox şərqşünas alimlərin yetişməsində heç bir zəhmətini əsirgəməyən şair-mütərcim Məmməd Mübariz Əlizadənin adını çox böyük məmnunluq hissilə xapırlamağı özümə borc bilirəm.

Farsdilli ədəbiyyatın X əsrdən XX yüzilədək olan bir dövrünün görkəmli sənətkarları Rudəki Səmərqəndi, Qətran Təbrizi, Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Mücirəddin Beyləqani, Əbdürrəhman Cami, Məhəmməd Füzuli, İmadəddin Nəsimi, Mirzə Fətəli Axundzadə, Pərvin Etisami, Məliküş-şüəra Bahar, Simin Behbəhani, Əkbər Həmid, Məhəmmədhüseyn Şəhriyar, İmam Xomeyni (r.ə) (Onun tərcüməsində İmamın “Eşq qibləsi” şeirlər toplusu iki dəfə nəşr edilmişdir) və onlarla başqalarının əsərləri də Məmməd Mübariz Əlizadənin yorulmaz səylərinin nəticəsində azərbaycanlı oxucuların diqqətinə çatdırılmışdır. Bu tərcümələrdə müəllif mətnindəki vəzn, qafiyə sistemi də qorunub saxlanmışdır ki, bu, Məmməd Mübariz Əlizadənin mahir bir sənətkar olmasından irəli gəlmişdir. Tərcümələr sırasında təkcə nəzm nümunələri deyil, nəsr və filoloji mətnlər də vardır.

Görkəmli alimin, şair-mütərcimin bu sahədə gördüyü işlərin zirvəsi böyük İran şairi Əbülqasim Firdovsinin ölməz «Şahnamə» epopeyasını

Azərbaycan dilinə öz vəznində, əvvəldən axıra kimi tərcümə etməsini saymaq olar. O, «Şahnamə» müəllifi kimi, bu böyük zəhmət tələb edən işə - nə az, nə çox - düz 30 il vaxt sərf etmişdir.

Qəribə taleyi varmış Firdovsi «Şahnamə»sinin... Dahi sənətkar ömrünün 30 ilini bu möhtəşəm əsərin ərsəyə gəlməsinə həsr etmiş, lakin «Şahnamə» öz həqiqi qiymətini şairin vəfatından sonra tapmışdır. Əsərin azərbaycancaya tərcüməsi də, demək olar, eyni taleyi yaşamışdır. Həcm etibarlı ilə tayı-bərabəri olmayan bu əsərin tərcüməsinə 30 il ömür sərf edən Məmməd Mübariz Əlizadə də çapı 6 cildə nəzərdə tutulan epopeyanın yalnız birinci cildinin çapını sağlığında görə bilmişdir. Haqqında söhbət açdığımız həmin cild üç dəfə işıq üzü görmüşdür. İlk dəfə 40 min tirajla 1986-cı ildə çap olunan kitab geniş oxucu rəğbəti qazanmış ikinci dəfə nəşrinə ehtiyac duyulmuş, 1987-ci ildə təkrarən 80 min tirajla işıq üzü görmüşdür. Həmin kitab nəfis şəkildə 1994-cü ildə İranda da 3000 nüsxə tirajla nəşr olunmuşdur. Əfsus ki, kitabın çapı texniki səbəblərdən gecikir və mütərcimin vəfatından iki ay sonra çapdan çıxır. «Şahnamə»nin Məmməd Mübarizin tərcüməsində olan birinci cildi, ümumiliklə, 123 min nüsxə ilə çap olunmuşdur. Böyük rəqəmdir. Lakin «Şahnamə»nin qalan 5 cildinin çapı bir sıra subyektiv səbəblərdən təxirə salınmış və mütərcim də tərcüməsinə böyük əmək sərf etdiyi «Şahnamə»nin digər cildlərinin çapını görmədən dünyasını dəyişmişdir. Allah hər iki sənətkara - həm «Şahnamə»ni yaradana, həm də onu Azərbaycan dilinə tərcümə edənə qəni-qəni rəhmət eləsin!

Yeri gəlmişkən fürsətdən istifadə edərək, nəşri tərtib və çap üçün təqdim edən və ««Şahnamə»də əbədiləşənlər» adlı məqalə yazan, mərhum şair-mütərcim Məmməd Mübariz Əlizadənin alim övladlarını Nüşabə xanım Əlizadəyə, Lalə xanım Əlizadəyə, həmçinin kitabın redaktoru, hörmətli alim-şair dostum Şahin Fazilə və iş prosesində öz dəyərli məsləhətlərini əsirgəməyən yazıçı Əlibala Hacızadəyə dərin təşəkkürümü bildirirəm.

İran İslam Respublikasının Azərbaycandakı Səfirliyinin Mədəniyyət Mərkəzi bu böyük alimin zəhmətini, xidmətlərini yüksək qiymətləndirərək onun 30 illik yaradıcılıq əməyinin məhsulu olan «Şahnamə»nin Azərbaycancaya tərcüməsini bütövlükdə çap etməyi qərara almışdır. Nəşri 2 cildə nəzərdə tutulmuş bu ölməz abidənin 1-ci cildini Azərbaycan oxucularına təqdim edir və inanıram ki, bu əsər sərsevərlər tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanacaqdır.

Seyyid Əli Əkbər Ocaqnejad
İİR-in Azərbaycandakı Səfirliyinin
Mədəniyyət Mərkəzinin sədri

ŞƏRQ POEZİYASININ QİYMƏTLİ İNCİSİ

Bəşər mədəniyyəti tarixində silinməz iz buraxan dahi sənətkarlardan biri Əbülqasım Firdovsi (934-1024) və dünya ədəbiyyatı xəzinəsində təravətini əbədi saxlayan şah əsərlərdən biri isə onun "Şahnamə"sidir.

Fars-tacik klassik şe'rinin fəxri olan Firdovsi bədii sözün qüdrəti ilə, böyük Nizaminin sözləri ilə desək: "Şe'rin elə bir qiymətli gövhərini yonmuşdur ki, onun tör-töküntüsü ilə bir çox bədii söz gəlinini bəzəmək olar".

Mən ilə yaxındır ki, "Şahnamə" dünyaya səs salmış, bədii söz, hikmət və gözəllik aşıqlərini öz pərəstişkarlarına çevirmiş, sevilə-sevilə oxunmuş, bir çox ölməz sənətkarların istifadə mənbəyi olmuş, kimi onu təqlid etmiş, kimi ona nəzirə yazmış, kimi onun qəhrəmanları, kimi onun müəllifi haqqında dastanlar yaratmış, kimi onun tərcüməsi, kimi isə onun şe'ri və tədqiqini özü üçün şərəf hesab etmişdir. Əsrlər ötmüş, nəsillər biri digərini əvəz etmiş, bəşər yeniyetməlik dövründən təkamül mərhələsinə qədəm qoymuş, insan zəkası elm və texnikanın, yeni mədəniyyətin inkişafında mö'cüzələr yaratmış, "Şahnamə" isə, öz gənclik təravəti ilə yaşamış, ondakı ülvi, bəşəri məzmun və dərin fəlsəfi idrak, yəni elm baxımından daha dolğun və daha düzgün kəşf edilmiş və kəşf edilməkdədir. Hazırda dünyanın bir çox xalqları "Şahnamə"ni öz ana dillərində oxuyur,öyrənir, onun yaradıcısı dahi Firdovsini öz doğma şairi kimi sevir və xatirəsini əzizləyirlər. Böyük sənətkar özü bəşər mədəniyyəti xəzinəsinə bəxş etdiyi bu nadir şe'r incisinin həqiqi qiymətini, onun ədəbiyyətə qovuşacağını bütün müasirlərindən daha yaxşı dərk etmiş və öz inamını əsərin sonunda bu misralarla ifadə etmişdir:

**Otuz il ağır zəhmətə dözmüşəm,
Bu farsca əsərlə dirilmiş əcəm.
Abad qəslər ki, göyə baş vurur,
Günəş istisindən, yağışdan uçar.
Elə bir uca qəsrdir bu əsər
Ki, görməz yağışdan, küləkdən zərər.
Toxum səpmişəm torpağa şe'rdən,
Sağam, ölmərəm dünya durduqca mən.**

"Şahnamə"nin dünya ədəbiyyatının şah əsərləri sırasında fəxri yer tutmasının və Firdovsiyə ölməzlik qazandırmasının sirri nədədir? Bu suala hər kəsdən daha dəqiq cavabı görkəmli professor İ.S. Braginski vermişdir. O, "Şahnamə"ni əsatiri tarixi əfsanələrdən, lirik məhəbbət dastanlarından və nadir şe'riyyət incilərindən əmələ gəlmiş okeana oxşadaraq ya-

zır: “Okeanın üst səthi əzəmətli, onun eni, uzununu ucsuz-bucaqsızdır. Lakin onun ilk baxışda görünməyən ikinci həyatı, onun dərinliyi daha da əzəmətlidir. Onun dibi Alp hündürlüyündə olan uca dağ silsilələri ilə örtülmüşdür. Yuxarılarda suyun hərərəti otuz dərəcəyə çatdıqda aşağı laylarda onun dördə birinə də çatmır. Okeanın bu dərinliklərində hələ nə qədər əsrarəngiz və e'cazkar aləm gizlənmişdir!

“Şahnamə” okeanın ikinci həyatı da belədir. Qarşımızda o, bir yandan ucsuz-bucaqsız səthi, digər tərəfdən ölçüyə gəlməz dərinliyi ilə təcəssüm edir”. (İ.S. Braqinskiy. “K istorii tadjikskoy i persidskoy literaturı”, Moskva, 1972, səh. 247).

Qeyd etməliyə ki, bu möhtəşəm hikmət okeanın birinci həyatı, onun əzəmətli səthi on əsr davam edən tarix boyunca dünyanın hər yerində şair, alim, rəssam və bütün sənət və hikmət əşiqlərinin diqqət mərkəzində durub, onları öz misilsiz hüsnünə heyran etmişsə də, onun daha mənalı və cazibəli olan ikinci həyatını açan, dərinliklərdəki e'cazkar aləmi, ondakı nadir gövhərləri kəşf edən və dünyaya tanıtdıran bir sıra alimlər olmuşdur.

XX yüzildə Firdovsi və onun “Şahnamə”si haqqında onlarla tədqiqat işi, monoqrafiya yaradılmış, ölməz şairin əsəri rus, ukrayna, gürcü, erməni, özbək, türkmən və başqa dillərə tərcümə edilmiş, “Şahnamə” mövzularında bədii əsərlər yazılmış, 1934-cü ildə Firdovsinin anadan olmasının minilliyi keçmiş İttifaq miqyasında, İran alimi Səid Nəfisinin sözləri ilə desək: “Şairin vətəninə olduğundan daha mənalı, daha təntənəli bayram edilmişdir”.

Azərbaycanlılar çox qədim zamanlardan “Şahnamə” və onun müəllifinə çox böyük hörmət bəsləmişlər. Dahi Nizami “Xosrov və Şirin”, “Yeddi gözəl” və “İskəndərnamə”sində Firdovsi qəhrəmanlarına müraciət edərək, onlara əbədi həyat bəxş edən naxışlar vurmuş və ölməz sənətkarı “sözü gəlin kimi bəzəyən tuslu ustad şair” kimi vəsf etmişdir.

XIX əsrdən başlayaraq “Şahnamə”dən parçalar ana dilimizə tərcümə olunmuş və bu tərcümələr toplanıb 1934-cü ildə kiçik, lakin nəfis bir kitab şəklində çap olunmuşdur. Böyük dramaturqumuz Hüseyn Cavidin “Səyavuş” dramı da həmin dövrdə yaranaraq tamaşaya qoyulmuşdur.

Firdovsinin tərcümeyi-halı haqqında dəqiq mə'lumat yoxdur. Onun həyatı barədə əfsanəvi rəvayətlərin çox olmasına baxmayaraq, şairin əsl adı, anadan olması, vəfat etməsi tarixləri haqqında qət'i fikir söyləyən və öz fikrini inandırıcı sənədlərlə sübut edən müəllifi hələ ki, biz tanımırıq. Bu sətirləri yazanın fikrincə, hər hansı böyük bir sənətkarın, o cümlədən də Firdovsinin də təvəllüdü və ölümü haqqında dəqiq mə'lumat yoxdursa, təzkiyəçi və tarixçilərin əksəriyyətinin göstərdiyi və hamının həqiqətə uyğun hesab etdiyi tarixi qəbul etməklə kifayətlənmək lazım gəlir. Ona

görə ki, müəlliflərinin əsərlərində şairin anadan olması və vəfat etməsi tarixinə dair ixtilaf bir-iki, ən çoxu beş-altı ildən artıq deyildir, bu ixtilaf əgər ciddi bir tarixi, siyasi hadisə ilə əlaqədar deyilsə, onları “dəqiqləşdirmək”, mə'lum rəqəmi iki və ya üç il qabağa və ya geriyə çəkməyi “elmi kəşf” kimi oxucuya təqdim etmək mə'nasız işdir. Çünki, müasir insanları maraqlandıran əsas məsələ klassiklərin əsərlərindəki ictimai-fəlsəfi məzmun və bədii-estetik keyfiyyətdir. Ona görə də bu xüsusiyyətlərə malik bir əsəri yazarkən, müəllifin yaşının otuz ya otuz iki olması, əlbəttə, ikinci, bəlkə də onuncu dərəcəli məsələdir. Bu cəhətdən İran elmi-ədəbi ictimaiyyətinin gəlidiyi qərarı düzgün hesab etməmək olmaz. Onlar Firdovsinin müxtəlif mənbələrdə 930-940-cı illər arasında doğulub, 1020-1025-ci illər arasında öldüyünü göstərən rəqəmləri nəzərdən keçirərək, böyük şairin təvəllüd ilini 934, vəfat tarixini 1024-cü illər göstərməyi qərara almışlar.

Firdovsi 90 illik ömrünün 30-35 ilini “Şahnamə” kimi əbədiliyin möhürü vurulan və müəllifinə ölməzlik haqqı qazandıran əsərini yaratmağa sərf etmişdir.

Şərti olaraq “əsətiri”, “qəhrəmanlıq” və “tarixi” dastanlar adlandırılmış “Şahnamə”nin mündərəcəsi ibtidai insanların yer üzündə ilkin təşəkkül dövründən başlamış eramızın VII əsrinə qədər, əsasən, Asiya qitəsində baş vermiş hadisələrin poetik təsvirini əhatə edir.

“Şahnamə”də öz bədii-ideya təkamülünü tapmış dastanların və onlarda təsvir olunan əsətiri, yarım əfsanəvi və hətta tarixi qəhrəmanların ilk mənşəyini çox qədim zamanlarda icma halında yaşayan ibtidai insanların bəsit, lakin qanadlı təxəyyülündə axtarmalıyıq. Bu dastan və nağıllarda tərənnüm edilən nəcib bəşəri hisslər ibtidai insanların xəyalındakı vüs'əti dərk etmək üçün əlimizdə bir me'yar ola bilər.

Sinfi cəmiyyətin - quldarlığın yaranması və dinlərin əmələ gəlməsi ilə ibtidai insanların təxəyyülündən doğan nağıllar və dastanlar yazıya köçürülür, onlardakı qəhrəman surətləri ilahiləşdirilir, dastanların dini, şifahi-xəlqi variantları meydana çıxırdı.

Zaman ötdükcə dini varinatlarla xalq variantları arasında çarpazlaşma, qarşılıqlı tə'sir əmələ gəlir ki, bu da öz əksini əvvəlcə folklorda və ondan istifadə ilə yaranan bədii əsərlərdə tapır.

“Şahnamə”nin ilk sələfi sayılan “Xvataynamak” məhz bu kimi əsərlərdən idi.

Tarixi mənbələrin verdiyi mə'lumata görə pəhləvi dilində olan “Xvataynamak” ərəb qoşunları İranın paytaxtı olan İstəxri (Mədaini) işğal edərkən onların əlinə keçmiş, ərəb dilinə tərcümə edilərək xəlifə Ömərə təqdim olunmuşdur. Xəlifə əsərin məzmunu ilə tanış olduqda onun atəş-pərəstlik ayinlərini təsdiq edən və İran şahlarının əzəmətindən bəhs edən bir kitab olduğunu bilib rədd etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Xvataynamak”ın əsl nüsxəsi itmişsə də, orta əsrlərdə İran tarixinə aid bir çox əsərlərdə ona istinad edilib, misal gətirilir. Bu da əsərin VIII əsrin ortalarında Əbdüllah İbnül Müqəffə tərəfindən ərəbcəyə tərcümə edilmək haqqında rəvayətin doğru olması ehtimalını gücləndirir. “Xvataynamak”dan gətirilən ərəbcə parçaların əsərin xəlifə Ömərə təqdim edilən ilk tərcüməsindən alınması ehtimalını da müəyyən qeyd-şərt ilə əsassız hesab etmək olmaz.

“Şahnamə”nin farsca ilk variantları natamam halda olsa da, samani-lər sülaləsinin (874-995) hakimiyyəti dövründə yazılmışdır. Müxtəlif mənbələrin verdiyi mə'lumata görə, Firdovsiyə qədər dörd və ya beş müəllif dəri (fars) dilində nəzm və nəsr ilə “Şahnamə” yazmaq təşəbbüsündə olmuşdur. Firdovsi də “Şahnamə”nin giriş hissəsində sələfləri barəsində söz açır, həm pəhləvi, həm də farsca bu mövzuda yazılmış ona mə'lum olan əsərlər haqqında qısa mə'lumat verir.

“Kitabın hazırlanması barədə” sərlöhvəli parçanı böyük şair təvazökarlıqla belə başlamışdır:

“Nə vardı demişlər, nə qalmış deyim?”

Həmin parçada şair birinci növbədə “Xvataynamak”ın yaranmasına işarə ilə yazır:

**Qədimlərdə vardı böyük bir kitab
Ki, dastanlarıydı onun bihesab.
Gəzərdi pərakəndə əldən-ələ,
Onu hər kəs istərdi əzbər bilə.**

Belə bir kitabın, ona daxil olan dastanların necə toplandığı və ya yazıya köçürüldüyünü Firdovsi demək olar ki, “Xvataynamak” haqqında rəvayətlərdə göstərildiyi kimi izah edir. O da təsdiq edir ki, qədim tarixin tədqiqi ilə məşğul olan bir ağıllı, cəsarətli nəcibzadə, dünyagörmüş, kəmal sahibi mö'bidləri başına toplayıb, dünyanın necə qurulduğunu, qəhrəmanların necə çarpışıb qələbə çaldığını, necə ölüb getdiyini onlardan öyrəndi və çox böyük bir dastan yazdı:

**Cəsarətlə yazdı elə bir əsər,
Böyüklər ona afərin söyləyər.**

Dəqiqinin “Şahnamə” yazmağa başlaması və hələ gənc ikən öz qulu tərəfindən öldürüldüyünə görə məqsədinə nail ola bilməməsi haqqında Firdovsinin yazdığı sətirlər elmi əsərlərdə verilən mə'lumata tamamilə uyğun gəlir. “Şahnamə”nin mətnində Firdovsi bir daha Dəqiqidən söz açaraq, onun yazdığı min beyti öz əsərinə daxil edir və Zərdüş zamanında İran şahı Guştasp ilə Turan şahı Ərcasp arasında gedən müharibələr-

dən bəhs edən və natamam qalan dastanı tamamlamaqla, Dəqiqinin adını və əsərini ədəbiyyat tarixində əbədiləşdirmək kimi nəcib bir iş görür.

Sonrakı beytlərdən aydın olur ki, onun “Şahnamə” yazmaq fikrində olduğunu bilən “can qədər əziz bir dostu” həmin mövzuda olan əsərin mətnini köçürüb şairə verir və onu başladığı işi davam etdirib sona çatdırmağa təşviq edir. Əsərlə tanış olan Firdovsi sanki onun müəllifini xeyirxah bir insan, təkcə sözünü deyil, canını belə ondan əsirgəməyən dost kimi öz gözündə canlandıırır yazır:

**Mən o mətnə baxdım, alınca ələ,
Nə gördüm ki: məndən də əvvəl hələ
Var imiş ağıllı, sayıq bir cavan,
Neçə nəslə dünyada şöhrət tapan.
İradə, həya sahibi bir nəfər,
O, sözdən düzübdü gözəl incilər.
Mənə söylədi: - Gəl əlimdə nə var,
Nə söz, can belə istəyirsən, apar!
Sənindir, çatarsa əlim hər nəyə,
Ağız açma heç başqa bir kimsəyə.**

Göründüyü kimi, burada Firdovsi ələ keçirdiyi qiymətli mənbənin və onun müəllifinin adını çəkmir. Şairin öz sözündən aydın olur ki, onun əlinə ölməz əsərini yazmaq üçün lazım olan, bütün mə'lumatı əhatə edən bir zəngin mənbə keçmişdir. Belə bir mənbə hansı əsər ola bilərdi? Belə bir suala fərziyyə ilə deyil, inamla cavab vermək olar ki, söhbət Əbu Mansur Əl-Müəmmərinin nəsr ilə yazıb 957-ci ildə tamamladığı “Şahnameyə-Əbu Mənsuri”dən gedir. Bu fikri Firdovsinin əsər sahibi haqqında dedikləri də qüvvətləndirir. Şairin yazdıqlarından aydın olur ki, onun başını ərşə ucaldan o səxavətli cavanmörd, xoşniyyət insanı heç vaxt görməmişdir, taleyindən də xəbəri yoxdur:

**Onun tək bir insan bizi tərək edib,
Solubdur çəmən, sərv bağdan gedib.
Ölübümü, yaşarmı? Yoxumdur xəbər,
Ölubsə böyük itki vermiş bəşər.
Təəssüf, o ağla, kamala heyif!
Uca qamətə, xoş camala heyif!
Ümid qalmamışdır onu tapmağa,
Dönübdür ürək bir əsən yarpağa.**

Beləliklə, “Şahnamə”ni yazarkən Firdovsinin hansı yazılı mənbələrdən faydalandığı barədə müəyyən qənaətə gəlmiş oluruq. Lakin bu mənbə

bələrin böyük şair üçün ancaq ikinci dərəcəli əhəmiyyəti olmuşdur. Dahi şairin belə bir ölməz əsər yazarkən istifadə etdiyi birinci dərəcəli mənbə, tükənməz xəzinə, özünün dönə-dönə qeyd etdiyi kimi, dünya görmüş, ağıllı, müdrik adamlardan eşitdiyi nağıllar, dastanlar olmuşdur.

Firdovsinin Qəznəyə gəlib Sultan Mahmud sarayına yol tapması haqqında mövcud olan müxtəlif rəvayətlərdən biri az-çox təbii görünür ki, qısaca olaraq, onun məzmununu qeyd etməyi lazım bilirik. Həmin rəvayətə görə, şair qoca yaşlarında ikən əsərini dərbara təqdim etmək üçün mü, və ya şikayət üçün mü Qəznəyə gəlmiş, ancaq saraya yaxın buraxılmadığından şəhər kənarına çıxıb, qəm-qüssəni dağıtmaq məqsədilə gəzişirmiş. Onun güzəri səfalı bir bağa düşür və orada kiçik bir üns məclisinə təsadüf edir. Dərbar şairlərindən Ünsürü, Fərruxi, Əşcüdi güllü-çiçəkli ağacların kölgəsində, yaşıl çəmənlikdə əyləşib şe'r deyirdilər. Firdovsi ayaq saxlayıb, onların şe'rləşməsinə qulaq asır. Şairlər yad adamın yaxında dayandığını görüncə, nə istədiyini soruşurlar. Firdovsi şe'rdən xoşlandığını və onların dediyi şe'rləri dinləmək istədiyini söylədi. Şairlər isə onu başdan eləmək üçün deyirlər: “İndi ki, şe'rdən xoşun gəlir, yaxın gəl, şe'rləşək. Şərtimiz belə olsun, bizim hərəməz bir misra deyəcək, misralar eyni vəzn və qafiyədə olmalıdır. Əgər sən dördüncü misranı bədahətən deyib rübaini tamamlaya bilsən, məclisimizdə əyləşəcəksən. Bunu bacarmasan, dərhal bağı tərək etməlisən”.

Firdovsi şərti qəbul edir, yarış başlanır. Saray şairləri mücərrəd bir gözəlin vəsfinə deyirdilər:

Ünsürü: - Ay nurlu üzün qədər deyildi rövşən.

Fərruxi: - Açmaz yanağın misli-qızılgül gülşən.

Əşcüdi: - Kirpiklərin ilə deşilər hər çövşən.

Firdovsi: - Eynən elə ki, Givin oxu ilə Peşən.

Dahi şair bu təsadüfi müsabiqədə bircə misra ilə böyük qələbə qazanmışdır. Saray şairlərini söylədiyi misralar dövrün məhəbbət lirikasında mübaliğəli istiarə və məcazların təkrarından başqa məziyyətə malik deyildi. Firdovsi isə rübaidə ən çətin sayılan sonuncu, tamamlayıcı misranı bədahətən deməklə kifayətlənməmiş, həm də ona yeni məzmun gətirərək “Şahnamə”də təsvir etdiyi cəngavərlik səhnələrindən biri ilə əlaqələndirmişdi.

Şübhəsiz ki, şairlər belə bir iste'dad sahibinə artıq xor baxa bilməzdilər. Ehtimal etmək olar ki, şairin, Sultan Mahmud sarayına getməsinə və əsərini Qəznə hökmdarına təqdim etməsinə onlar şərait yaratmışdılar. Belə bir fərziyyə nisbətən inandırıcı olsa da, müxtəlif mənbələrdə onu rədd edən, hətta adları yuxarıda çəkilən dərbar şairlərinin Firdovsi əleyhinə saray intriqasında fəaliyyətdə olduqlarını göstərən yazılara da tə-

sadüf edirik. Firdovsinin saraya dəvət olunması və ya özünün gəlməsi, “Şahnamə”ni hansı şəraitdə, nə vaxt yazıb tamamlaması və şaha təqdim etməsi, Sultan Mahmudun əsərə və onun müəllifinə münasibəti haqqında yaranıb yayılmış, sonralar yazıya köçürülmüş əfsanələr o qədər müxtəlif və biri digərinə zidd görünür ki, onlardan hansının tarixi həqiqətə yaxın olduğunu söyləmək hələlik mümkün deyildir.

Firdovsinin tərcümeyi-halına aid hamı tərəfindən təsdiq olunmuş məlumat yalnız budur ki, şair Tus şəhərində kiçik torpaq sahibi dehqan ailəsində anadan olmuş, uzun ömür sürmüş, Sultan Mahmud “Şahnamə” üçün vəd etdiyi ən'amı ona verməyib, namərdlik etdikdən sonra ölməz sənətkar doğma şəhərinə qayıdıb vəfat etmişdir. Şairin özü “Şahnamə”də dönə-dönə qocalıqdan şikayətlənir, xüsusilə, cavan oğlunun ölümündən sonra yaşamaqdan bezdiyini açıq söyləyir.

Firdovsi dahi şair, mütəfəkkir olmaqla bərabər böyük insan olmuşdur. Vətəni, xalqını coşğun məhəbbətlə tərənnüm edən sənətkar yer üzündə yaşayan bütün insanların sülh, əmin-amanlıq şəraitində səadətə qovuşmalarını arzu etmişdir. Əlildən artıq dastanı əhatə edən bu əsərdə hadisələr tarixin müxtəlif dövrlərində, müxtəlif coğrafi mühitdə, müxtəlif tayfalar, müxtəlif qəbilələr, dövlətlər, xalqlar, şəxsiyyətlər arasında cərəyan etsə də, mətləb birdir. Tarix boyu bəşəriyyətin bütün parlaq beyinlərini düşündürən, bizim zəmanəmizdə öz aktuallığını tam dolğunluğu ilə qoruyan xeyir ilə şər qüvvələri arasındakı barışmaz mübarizə “Şahnamə”nin ideya xəttini, bütün dastanların əsas mövzusunı təşkil edir.

“Şahnamə”ni ilkin Şərq intibahının ən böyük diqqətəlayiq ədəbi abidəsi adlandırmaq olar. Bu əsəri, qəhrəmanlıq, tarixi əsərin əvvəlindən axırına qədər hər yerində insanpərvərlik ideyası qızıl xətt ilə davam edir, insanın əzəmətini, onun vüqarı, nəcib hissləri və ülviyyətini pozan və ləkələyən nə varsa, hamısına qarşı dahi şairin kin və qəzəblə dolu ittihamnaməsi oxunur. Firdovsiyə görə, insan mənəviyyətini pozan, onu yırtıcı heyvanlar səviyyəsinə qədər alçaldan amillərdən biri hakimiyyət ehtirasıdır. Tarix boyu baş verən ən ağır cinayətlərin, qanlı müharibələrin kökünü şair məhz hökmdarlara xas olan bu əhrimən sifətində görüb, bir çox dastanlarda dönə-dönə həmin məsələdən bəhs açır, dəhşətli səhnələr təsvir edir, hakimiyyət, təxtü-tac, şöhrət və sərvət naminə dünyanı qan dəryasına döndərən caniləri lə'nətlə damğalayır. Hakimiyyət ehtirası atanın oğul, qardaşın qardaş qanına boyanmasına gətirib çıxarır. Zöhhakın hakimiyyətə tez çatmaq üçün şeytanın hiyləsilə atasını öldürməsi, Səlm ilə Turun torpaq və sərvətlərini artırmaq üçün ağıllı, nəcib, doğma qardaşları İyrəcin başını namərdliklə kəsmələri, Şiruyənin ata qatili olması və sairə quldarlıq, feodal ictimai quruluşlarına xas olan faciələrdir ki, dahi şair ölməz əsərində bədii təfəkkürün qüdrəti ilə ibrətamiz səhnələr yaratmışdır.

“Şahnamə”də çoxlu müharibə səhnələri təsvir olunur. Şairin fikrincə, bəşəriyyətin ən böyük faciəsi, xalqların dözülməz fəlakəti müharibədir. Hər bir müharibənin təsvirindən sonra qələbənin kimin tərəfində olduğuna fərq qoymadan, böyük insanpərvər şair sanki oxucusuna müraciətlə fəlsəfi mühakiməyə başlayır. Yüz minlərlə insan atlı, piyada yurdunu, ailəsini, peşəsini tərk eldib, silaha sarılır, çarpışır, öldürür, ölür, səhralar insan qanından al boyanır, leş leş üstə qalanır. Nə üçün? Şair bu suala cavab axtarır və tapır:

**Qılınc oynadan şah evlər yıxar,
Mənəmlik edər, aləmi qırdırar.**

Şair bu cür “qılınc oynadan”, “mənəmlik edən” hökmdarların eyni zamanda zalım, qaniçən, ağıldankəm adamlar olduğunu göstərdiyi kimi, onların faciəli aqibətlərini də bacarıqla, ibrətləndirici boyalarla təsvir etmişdir. Zöhhak, Səlm, Tur, Keykavus, Bəhmən, Əfrasiyab, Dara, Kamus və başqa hökmdarların taleyi bu cəhətdən səciyyəvi və düşündürücüdür.

“Şahnamə”də təsviri verilmiş müharibələri məqsəd və xarakterinə görə iki qismə ayırmaq və onlara ədalətli və ədalətsiz vuruşmalar adı vermək olar. Şair “qılınc oynadan”, qırğın törədən hökmdar sürətlərinə qarşı, təcavüzkarlığı məhkum edən, sülhü, dostluğu insanlar arasında, münasibətlərin təməli kimi müdafiə edən fədakar qəhrəman surətləri də yaratmışdır. Bu kimi qəhrəmanlardan Turan hökmdarı Əfrasiyabın qardaşı Əğrirəsi xüsusi qeyd etmək olar. Əfrasiyab İrana hücum edərkən böyük ərazini tutmuş, başda şah Nüzər olmaqla minlərlə iranlı əsir almışdır. Çox keçmir ki, yeni İran ordusunun Zalı başçılığı ilə cəbhəyə yaxınlaşması xəbəri Turan şahına çatır. O, dərhal Nüzəri öldürür və Sari şəhərində saxlanılan iranlı əsirləri qırmağı da qardaşına əmr edir. Əğrirəs, şah əmrini yerinə yetirmir. O, əsirləri buraxır, başındakı atlılarla Reyə, qardaşının yanına gəlib ona təkidlə məsləhət görür ki, nahaq qan tökməkdən əl çəksin, ordusunu alıb öz ölkəsinə qayıtsın. Əlbəttə, Əğrirəsin hərəkəti və sözləri Əfrasiyabı qəzəbləndirir. O, qılıncı çəkərək, öz doğma qardaşının belindən vurur və bir zərbə ilə onu iki bölür. Firdovsi canını sülh yolunda, minlərlə silahsız insanı mütləq ölümdən xilas etmək yolunda qurban verən bu xeyirxah, nəcib insanpərvərin ölümünü şərəfli ölüm hesab edir, təsirli misraları ilə ona yas saxlayır.

Başqa bir dastanın qəhrəmanı Söhrab döyüş meydanında tanımadığı atası Rüstəmlə üz-üzə vuruşub, hətta qalib də gəlir, Rüstəm al dillə onun güclü pəncəsindən qurtarır və onlar təkbətək döyüşün davamını sabaha saxlayırlar. Döyüşdə gücünü sınaıb qalib gələcəyinə şübhə etməyən Söhrab bütün bu vuruşmaları mənasız hesab edir. O, atasını axtarır, adam öldürməyi cinayət sayır. Dahi şair gənc pəhləvanın bu nəcib hisslərini

yadda qalan bir epizodla təsvir etmişdir. Rüstəm vətəninə yenilməz cəng-avərin cəngindən xilas etmək naminə adına, şə'ninə yaraşmayan hiylə işlətmək qərarı ilə səhər tezdən gülüş meydanına gəlib hərifi gözləyirdi. Söhrab at üstə, gülər üzlə çıxıb, Rüstəmə düşmən kimi deyil, sanki gecə sübhə qədər bir məclisdə oturub dost kimi salamlayıb deyir:

**Danış bir, necə yatmışan, durmusan?
Niyə qəlbini kinlə doldurmusan?
Əlindən o gürzü, qılıncı gəl at!
Yerə vur o qovğanı, dostluq yarat!
Gəl, atdan düşək, əyləşək üz-üzə,
Doyunca şərabdan içək, mey-məzə.
Qılaq əhd, çarpışmayaq bir də biz,
Ədavətlə çırpınmasın qəlbimiz.
Əgər başqası gəlsə də meydana,
Biz, işrətlə sadiq qalaq peymanə.**

Söz yox ki, böyük sülh carçısı şair, gənc Söhrabın dili ilə öz fikrini söyləmiş, öz arzusunu qələmə almışdır. Bu kimi epizodlar “Şahnamə”də çoxdur. Mühəribəni xalqların ən böyük fəlakəti hesab edən Firdovsi ölməz əsərinin bir çox sevimili qəhrəmanlarını sülhsevərlik bəzəyi ilə bəzəmişdir. Bu kimi nəcib sifətə malik olan qəhrəmanlardan söz açarkən Səyavuş surəti haqqında qısaca danışmamaq olmaz. Səyavuş, mübaliğəsiz demək olar ki, Firdovsi dühası ilə tipikləşdirilmiş çox cəhətli müsbət qəhrəman surətidir. O şairin yelbeyin, şəhvətpərəst, “qılıncoynadan” şahlardan biri kimi qələmə aldığı Keykavusun oğlu olsa da, tərbiyəsini Rüstəmdən almışdır.

Səyavuş, demək olar ki, şairin idealıdır. Firdovsi bu qəhrəman surətini mə'nəvi paklıq, alicənablıq, insanpərvərlik, xüsusilə, sülhsevərliyin timsalı kimi yaratmışdır. O, məhz mə'nəsiz müharibələrin, qırğınların qarşısını almaq üçün varisi olduğu təxtü-tacdan, ata yurdundan əl çəkməyə məcbur olur, qürbətə düşür, mə'nəvi əzablar çəkir, nəhayət, faciəli şəkildə öldürülür. Səyavuş sülh və xalqların dostluğu ideyası yolunda qurban gedir. Lakin feodal, quldarlıq cəmiyyətində mövcud olan adətlər bu faciəni çətin və uzunsürən vuruşmaların başlanğıcına çevirir.

Burada bir cəhəti də qeyd etməyi lazım bilir ki, Firdovsi müharibə səhnələrini təsvir edərkən tam obyektiv mövqə tutmuşdur. O, bu cəhətdən əsərinin böyük məhəbbətlə yaratmış olduğu baş qəhrəmanı Rüstəmə belə güzəştə getməmişdir. Bunu biz Rüstəmin Səyavuşun qanını almaq üçün Turana hərbi səfərinin təsvirində aydın görürük. Turan ordusunu tarümar edib Əfrasiyabı şahlıqdan əl çəkib qaçmağa vadar edən Rüstəm

yerli əhalini qırıb çatmağı davam etdirir. İnsanpərvər şair bunu sevimli qəhrəmanına bağışlaya bilmir və onun hərəkətini qəzəblə mühakimə edir:

**Qılınc oynadı, sel kimi axdı qan,
Yerin halına ağladı asiman.
Bütün ölkəni çaldılar, çapdılar,
Nə vardı əlində elin qapdılar.
Kəsildi günahsızların başları,
Suardı o torpağı göz yaşları.
Qırıldı qoca, həm cavan birbəbir,
Qadınlar, uşaqlar alındı əsir.
Cinayət törətmişdi Əfrasiyab,
Bütün ölkəni qoydu Rüstəm xarab.**

Firdovsinin böyüklüyü ondadır ki, o, keçmişdə baş vermiş faciəli hadisələri yalnız təsvirlə kifayətlənmir. Şair yaratdığı obrazların sərgüzəşti və taleyində öz müasirlərinə və gələcək nəsillərə ibrət dərsi vermək üçün istifadə edir. Tarixin yetişdirdiyi bütün böyük sənətkarlar kimi, Firdovsini də düşündürən əsas məsələ insanların həyatı, təhlükəsizliyi və səadəti olmuşdur. Şairə görə xalqlar üçün ən qiymətli ne'mət sülh və əmin-amanlıqdır. Ona görə də Firdovsi həmin ne'məti insanların əlindən alan təcavüzkar hökmdarları bütün əsər boyu nifrət və lə'nətlə damğalayır və onların acınacaqlı aqibətini də bədii boyalarla göstərir. Bu cəhətdən böyük sənətkarın yaratmış olduğu Ərdəşir, Dara, İskəndər, Ənuşirəvan, Xosrov Pəriviz, Bəhrami-Çubin sürətləri, onların həyat yolu və aqibəti də maraqlı və ibrətamizdir.

Firdovsini düşündürən və “Şahnamə”də əksini tapan mühüm məsələlərdən biri də fədoal cəmiyyətində hökm sürən sosial bərabərsizlik və ondan doğan ədalətsizlikdir. Ölməz əsərin bir sıra dastanlarında məhəbbətlə tərənnüm etdiyi əkinçilər, maldarlar, qullar, sənətkarların maddi və mənəvi məhrumiyyətə mə'ruz qalması böyük şairin ürəyini ağrıdır. Əlinin əməyi ilə minnətsiz çörək yeyən, insanları ərzaq, geyim və hər cür həyat ləvazimatı ilə tə'min edən, sıralarında qaniçən Zöhhaka qarşı xalq üsyanına başçılıq edən dəmirçi Kavə kimi qəhrəman yetişdirən zəhmətkeşlərin səadəti üçün şair yollar axtarır. Maddi bərabərsizliyi, ictimai zülmü aradan qaldırmaq üçün Firdovsi, əsərinin ayrı-ayrı epizodlarında bir-birindən fərqlənən fikirlər irəli sürür. Böyük şairin fikrincə, ictimai ədalətsizliyi yox etmək üçün ədalətli, ideal hökmdarın varlığı əsas şərtədir. Bu şərt mövcud olduqda, şair ictimai bərabərliyin yaradılması üçün düşündüyü yolları şərh edir ki, onların ikisi haqqında qısaca qeydlərlə kifayətlənmək olar.

Bəhram-Gur “Şahnamə”də yaradılmış ideal hökmdar surətlərindən biridir. Bütün dastan boyu şair onun nəcib insani sifətlərindən söz açır. Ovlaqda ikən onun yanına bir kəndli gəlib deyir:

- Tarlanı suvararkən su bir dəşik açıb yerin altına axmağa başladı. Oradan qərribə səslər gəlir, zənnimcə, xəzinə olmalıdır.

Bəhramın əmri ilə həmin yer qazdırılır. Möhtəşəm bir saray aşkara çıxarılır ki, içi saf qızıldan qayrılıb, cavahiratla bəzədilmiş öküz, camış, ceyran, tavus və başqa quş və heyvan heykəlləri ilə doludur. Öküz heykəllərindən birinin sağrısında “Cəmşidin xəzinəsi” sözləri yazılmışdır. Vəzir şaha müjdə verir ki, tale ona belə bir tükənməz sərvət bəxş etmişdir. Bəhram isə “Daşiyın, saraya aparın!” əmrini vermək əvəzinə deyir:

**Xəzinə ki, Cəmşid qoyub yadigar,
Mənə yox, onun irsi xalqa çatar...
Nə zəhmət çəkib, nə qılınc vurmuşam,
Nə də o büsatı özüm qurmuşam...
Tamah hissini qəlbinizdən atın!
O qiymətli gövhərləri siz satın!
Qızilla gümüş yığsanız hər qədər,
Sayın, qoymayın vaxtı getsin hədər.
Nə çoxdur dul arvad, yetim, qarnı ac,
Salıb dərbədən onları ehtiyac,
Nəvazişlə də'vət edin dərbəra,
Bu sərvətləri paylayın onlara!**

Bəhramın hökmü yerinə yetirilir, qatar-qatar qızıl, gümüş aclara, yoxsullara paylanılır. Bundan əlavə, Bəhram bir çox acgöz, xəsis, soyğunçu varlığının sərvətlərini də mərd və namuslu yoxsulların ixtiyarına verir. Lakin ideal bir hökmdarın sadəcə səxavət və qayğısı bir cəmiyyətdə ictimai, maddi bərabərsizliyə son qoymaq üçün kifayətdirmi? Görünür ki, Firdovsinin özü də bu suala cavab tapmır. İnsanların səadətini sülh, əmin-amanlıq və maddi, ictimai bərabərlikdə görünən şair utopiyaya da müraciət etmişdir. Maraqlıdır ki, Firdovsi də öz utopiyasını, Nizami kimi İskəndərin adı ilə bağlamışdır. Lakin müraciət obyektləri eyni olsa da, bu iki dahi sənətkarın ictimai-fəlsəfi görüşlərində fərqli və təzadlı cəhətlər özünü tam aydınlığı ilə göstərir. Nizami utopiyasında maddi, ictimai və hüquq bərabərliyi əsasında qurulmuş cəmiyyətdə zəhmət həlledici amildir. Bu cəmiyyətdə bütün insanlar firavan həyat sürür, təbiət və zəhmətin bəxş etdiyi şirin nə'mətlərdən istədikləri kimi istifadə edirlər. Cəmiyyət bolluq, zənginlik, sağlamlıq, şənlik əsasında inkişaf etmişdir. Hətta ictimai binalar qızıl və qiymətli daşlarla bəzədilmişdir.

“Şahnamə”də isə İskəndərin getdiyi Brəhmənlər ölkəsində insanlar “səadəti” könüllü yoxsulluq və məhrumiyyətdə tapmışlar. Doğrudur, burada hakim və məhkum yoxdur. Hamı bərabər və azaddır. Ancaq bu bərabərlik aclıq və çılpəqliq bərabərliyidir. Azadlıq dünyanın ne'mətlərindən məhrumluq azadlığıdır. Bu isə əlbəttə sözün əsl mə'nasında xoşbəxtlik deyil, bir növ ellikcə zahidlik, tərki-dünyalıqdır.

Firdovsi düşünür və nəhayət onun diqqətini Məzdək haqqında şifahi və yazılı ədəbiyyatda geniş yayılmış rəvayətlər cəlb edir. Tədqiqatçılar tərəfindən “Şərqə ilkin kommunizm hərəkatı” adlandırılan məzdəkizm VI əsrin ilk illərində Sasanilər dövlətinin hər yerini çulğamış xalq üsyanının ideoloji mənbəyi olmuşdur. Sasani şahlarından Qubadın sarayında ağılı, biliyi, zəkası ilə yüksək məqam və nüfuz sahibi olan Məzdək xalqın halına acıyan, ictimai ədalətsizliyin kökünü maddi bərabərsizlikdə görən açıq düşüncəli mütəfəkkirdir. Onu düşündürən belə bir acı həqiqətdir ki, bütün maddi ne'mətləri hazırlayan, yaradan zəhmətkeş insanlar olduğu halda, özləri aclığa, məhrumiyyətə məhkumdurlar. Onların zəhmətinin bəhrəsindən isə bir ovuc tüfeyli varlanıb, naz ne'mət içində firavan yaşayır, hakimiyyət sürür. Məzdək onu da dərk edir ki, heç bir varlı istismar və soyğunçuluqla əldə etdiyi sərvəti öz xoşuna yoxsullara, bu sərvətin həqiqi sahibləri olan zəhmətkeşlərə qaytarmaz. Odur ki, “qarətçiləri qarət etməli” nəzəriyyəsini irəli sürür. O, yeri gəldikcə, öz müdrik mühakimələri və tə'sirli nəsihətləri ilə şah Qubadın ürəyini yumşaltmış və maddi-ictimai təzadın dəhşətlər törədə biləcəyinə onu inandırmışdı. Məzdək məramını icra üçün aclıq çəkən kütlələrin şah dərbarına üz tutub yardım istəməsindən istifadə edir.

Şahın razılığından bacarıqla istifadə edən Məzdək varlıların anbarının açılıb yoxsullara paylanmasına göstəriş verir. Məzdək öz var-yoxunu da xalqın ixtiyarına verir. Şahın anbarları da boşaldılır. Məzdəkin şöhrəti bütün dünyaya yayılır. Bütün insanların bərabərliyi Məzdək dininin prinsipi kimi qəbul edilir. Qubadın zahirdə Məzdəklə razılaşmaqdan başqa çarəsi yox idi. Məzdək hətta vəliəhd Kəsrani da özü ilə həmfikir etməyə çalışır. Lakin cavan şahzadə hiyləgər və amansızdır. O, Məzdək hərəkatında zərər çəkmiş böyük feodalları ətrafına toplayıb, əlbəttə, ikiüzlü atası Qubadın razılığı ilə, xalq üsyanını boğmağın qanlı və amansız planını hazırlayır. Həmin plana əsasən, Qubad Məzdəkə göstəriş verir ki, ölkənin hər yerindən bütün görkəmli tərəfdarlarını “şahın görüşünə” də'vət etsin. Məzdək sadələvhliklə bu əmrə əməl edir.

Qubadın vəliəhdi Kəsrə ətrafına topladığı feodalların atlıları vasitəsi-tə geniş bir sahədə xəndəklər qazdırır və gələn “qonaqların” hamısını xəndəklərdə boğazlarına qədər torpağa basdırır. Sonra isə vəliəhd Kəsrənin hökmü ilə Məzdək dara çəkilir, dünənə qədər özünü böyük inqilabçı mütəfəkkirin tərəfdarı kimi qələmə verən Qubad isə cəlladbaşı oğluna

minnətdarlığını bildirərək, xalq üsyanı başçısını lə'nətlə yad edib, onu “dinsiz”, “divanə” adlandırır.

E'tiraf etməliyə ki, yığcam bir müqəddimədə bütünlüklə “Şahnamə” haqqında həтта ötəri bəhs açmaq imkan xaricindədir. Bəşərin mədəni həyata ilk addımlarını atdığı əsatiri zamanlardan eramızın VII əsrinədək İranda və regionda baş vermiş hadisələrin bədii-epik salnaməsi olan bu ölməz əsər haqqında cildlərlə kitablar yazılmış və yazılacaqdır. “Şahnamə”də əlli hökmdarın sərgüzəşti, saysız döyüş səhnələri, yenilməz və sarsılmaz qüdrət sahibi cəngavərlərin qəhrəmanlığı sadə və zəhmətkeş insanın qurub yaratmaq fəaliyyəti, xeyir ilə şəər arasında gedən mübarizənin barışmazlığının qanunauyğunluğu, insan təbiətindəki ülvi və nəcib hisslərin tərcümanı olan pak məhəbbət dastanları dahi sənətkarın zəkası ilə ahəngdar şəkildə bir yerə toplanaraq insan aqlını heyran edən misilsiz, vahid bir epopeyaya çevrilmişdir.

Firdovsiyə görə, şahlar, pəhləvanlar, filosoflar, sənətkarlar dünyaya gəlir, gedir, xatirələrdə qalan onların yaxşı, ya pis əməlləridir. Bu xatirələri yaşadan yeganə bir qüvvə vardır ki, yaşayır və əbədi yaşayacaqdır. Bitməz-tükənməz qüdrət sahibi olan bu ölməz qüvvə xalqdır. Yer üzünü insanlar üçün cənnətə çevirən zəhmətkeş xalqdır.

Bu sətirlərin müəllifi xalqımızın Nizamidən başlamış M.F Axundova, M.Ə Sabirə, H. Cavidə qədər bir sox bədii söz ustalarının Firdovsiyə və onun ölməz epopeyasına göstərdikləri hörmət və məhəbbəti nəzərə alaraq, hələ gənc yaşlarından “Şahnamə”ni ana dilinə çevirmək arzusundaydı. 1943-cü ildən S. M. Kirov adına ADU-da (hazırkı BDU) fars ədəbiyyatı tarixinin tədrisinə başladıqdan sonra bu həvəs artdı və ilk tərcümə nümunəsini 1946-cı ildə “Azərbaycan” jurnalında, “Firdovsi və Azərbaycan” sərlövhəli məqalə ilə birlikdə çap etdirdi. Elə həmin illərdən Azərbaycan klassikləri və fars-tacik şairlərinin əsərlərini azərbaycancaya müntəzəm tərcümə və nəşr etdirmək vərdişi “Şahnamə”nin tərcüməsinə başlamaq üçün mütərcimə müəyyən cəsərət verdi. İyirmi ildən artıq davam edən yorucu zəhmətin ilk bəhrəsi olan “Şahnamə”nin birinci cildi hörmətli və tələbkar oxucunun mühakiməsinə təqdim olunur. Tərcümədə əsas götürülmüş bə'zi prinsipləri əziz oxucuların nəzərinə çatdırmağı lazım bilirəm.

Tərcümə SSRİ E.A Şərqişünaslıq İnstitutunun farsca hazırlayıb çap etdirdiyi doqquz cilddəki elmi-tənqidi mətn əsasında orijinaldan edilmişdir. Mütərcim Firdovsinin dediklərini eyni ilə azərbaycancaya çevirməyə ciddi fikir vermiş, tərcümədə sərbəstliyi rəva görməmişdir, çətin də olsa, orijinalın vəznini, əruzun “mütəqarib” bəhrini saxlamışdır.

Bu, ona görə zəruri idi ki, dahi sənətkar şe'rin ölçüsünü əsərin məzmununa fəvqəladə məharətlə elə uyğun seçmişdir ki, özündən sonra gələn Nizami, Dəhləvi, Xacu, Nəvai və Cami kimi onlarca başqa

gölkəmli şerq şairi tarixi qəhrəmanlıq dastanlarını yalnız bu ölçüdə yazmışlar. Əruzun təf'iləsində (taktlarında) mütəqarib bəhrini “Fəulun, fəulun, fəulun, fəul” sözləri ilə ölçmüşlər. Bunlar dilimizdə “yazarsan, yazarsan, yazarsan yazar” sözlərinin ölçüsünə uyğun gəlir.

Zənnimizcə, təcrübə göstərir ki, min illik tarixə malik olan poeziyamızda heca vəznü ilə yanaşı milli şer ölçüsü kimi işlənən əruzdan tamamilə imtina etmək lazım deyildir. Xüsusilə klassiklərin əsərlərini dilimizə tərcümə edərkən orijinaldakı vəznü saxlamaq mümkündür.

Dilimizdə qarşılığı olmayan bəzi dini, əfsanəvi, hərbi və sairə ifadə və istilahlara isə rəqəmlər əsasında kitabın sonunda qısa izah verilmişdir.

Məmməd Mübariz Əlizadə

«ŞAHNAMƏ»DƏ ƏBƏDİLƏŞƏNLƏR

Bəşər mədəniyyətinin zəngin xəzinəsini bəzəyən ölməz sənətkarlardan biri də XI əsrdə yaşamış və dünyaya «Şahnamə» kimi qiymətli əsərini ərməğan vermiş Əbülqasım Firdovsidir. Sənətkar ömrünün əbədiliyini sənət nümunələri təmin edir. Müdrik insanların zehni, şüuru sayəsində yaranmış dahiyənə əsərlər bütün bəşəriyyətə aid olur və insanlığa xidmət edir. Firdovsi dühasının məhsulu olan «Şahnamə» dünya ədəbiyyatında qiymətləndirilən mifoloji, qəhrəmanlıq, tarixi əsər kimi şe'r-sənət məftunlarının diqqətini yarandığı dövrdən başlayaraq müasir dövrümüzə qədər cəlb etmişdir. Bu ecazkar əsər İran şahlarının hayatından, ölkəni idarə edərkən apardıqları müharibələrdən bəhs edir. Əsasən İranla Turan arasında gedən döyüşləri təsvir edən Firdovsi bu əsərdə ərəblərin işğalından sonra məğlub vətəninin keçmiş əzəmətini təsvir etməklə iranlılarda qürur, ləyaqət, cəsurluq hissələrini oyatmaq, İranın keçmiş möhtəşəmliyini ehya etmək üçün onları mübarizəyə ruhlandırmaq məqsədini güdmüşdür. Firdovsinin üzərinə götürdüyü bu vəzifə olduqca məsuliyyətli idi, mövzu isə geniş bir dövrü ehatə edirdi. Şair bu şərəfli məqsədini həyata keçirənə qədər İranın ictimai-tarixi şəraitində dəyişikliklər baş verir və o, bu ölməz əsərinin mükafatını ala bilmir.

Azərbaycanın görkəmli şərqsünas alimi, şair, mütərcim mərhum Məmməd Mübariz Əlizadə Firdovsi «Şahnamə»sinə böyük rəğbətlə yanaşmış, illərlə şərqsünaslıq fakültəsində fars ədəbiyyatından tələbələrə oxuduğu mühazirələrində geniş məlumat vermişdi. Mübariz müəllim «Şahnamə»də qələmə alınmış hadisələrin, müharibələrin məğzini açıqlayır, şairin əsərdə irəli sürdüyü əsas qayəni gənc nəsə çatdırırdı.

Firdovsi «Şahnamə» əsəri ilə İranın ərəb işğalından əvvəlki əzəmətini ehya etməklə bərabər hər cür müharibələrin — istər ədalətli, istərsə də ədalətsiz — insanlara fəlakət gətirdiyindən, evləri, şəhərləri viran qoyduğundan, ailələri başsız, pərəstarsız etmələrindən bəhs edir. «Şahnamə»də vətən məhəbbəti, vəfa, sədaqət, cəsurluq, dönməzlik, qəhrəmanlıq kimi nəcib insani hissələr təbliğ olunur. Əsər boyu Xeyirlə Şərin mübarizəsi fonunda İran-Turan müharibələri təsvir olunur. Bu müharibələrdə kimin qələbə çalmasından asılı olmayaraq, Firdovsi hadisələrə ədalətin, haqqın tərəfindən yanaşma xüsusiyyətini qoruyub saxlamışdır. Firdovsi «Şahnamə»də cəsur bahadır Rüstəm Zal surətinə böyük rəğbətlə yanaşmış, bu qəhrəmanın əzəmətini, cəsurluğunu sevə-sevə qələmə almışdır. Keykavus şahın oğlu Siyavuşu bahadır Rüstəm tərbiyə etmiş və onu öz övladı qədər istəmişdi. Əsərdə Siyavuşun analığı Südabə tərəfindən böhtana məruz qalması, oddan keçərək günahsızlığını sübut etməsi təsvir edilir. Şah atasından və Südabənin ona

münasibətindən inciyib Siyavuşun Turana getməsi, orada şah Əfrasiyab tərəfindən aldadılaraq öldürülməsi Rüstəmi möhkəm qəzəbləndirir. Firdovsi döyüş səhnələrini təsvir edərkən hadisələrə ədalətlə qiymət vermiş, hətta Siyavuşun ölümündən təsirlənən Rüstəmin Turana hücumunu, Əfrasiyabın bu təzyiqa dözməyib qaçdıqdan sonra günahsız insanlara tutduğu divanı qətiyyətlə mühakimə etmişdir.

Əsərdə vətən torpağının müqəddəsliyindən, onun qorunması üçün canı belə fəda verməyin şərəf işi olduğundan bəhs edilir.

Mübariz Əlizadə çox vətənpərvər, ədalətli, mübariz, mərd xislətli bir insan olduğundan Firdovsi «Şahnamə»sinə biganə qala bilməmişdi. Bu əsərdə təsvir edilən məsələlər, onların şair tərəfindən həlli yolları Mübariz Əlizadəni cəlb etdiyindən o bu əsəri doğma Azərbaycan dilinə tərcümə etməyi qarşısına məqsəd qoyur.

Firdovsi «Şahnamə»sini 30 ilə yazmışdı. «Şahnamə» 60 min beytdən ibarətdir. Belə möhtəşəm bir əsərin tərcüməsini etmək mütərcimdən şairlik istedadı, dili mükəmməl bilməkdən savayı, səbr, təmkin də tələb edirdi. Məlum məsələ idi ki, 60 min beytin tərcüməsi mütərcimdən xeyli vaxt da alacaqdı.

Lakin Mübariz Əlizadə Firdovsi «Şahnamə»sinə o qədər vurğun idi ki, bu işə öz qəlbinin səsi ilə, tələbi ilə başladı.

Adətən belə böyük əsərin tərcüməsini mütərcimə sifariş verirlər, müqavilə bağlayırlar. Lakin Firdovsi «Şahnamə»sinin tərcüməsi üçün Mübariz Əlizadə ilə heç bir müqavilə bağlanmamışdı. Sifarişi isə mütərcimə öz zövqü, istəyi və Firdovsi dühasına vurgunluğu vermişdi.

Mübariz Əlizadə Firdovsi «Şahnamə»sini poemanın öz bəhrində – mütəqaribdə tərcümə etmişdi. Mübariz müəllimin mütərcimlik təcrübəsində əsas götürülən cəhətlərindən biri də əsərin bəhrini saxlamaqdır. Onun mütərcimlik fəaliyyətində Nizami, Xaqani, Bəyləqani, Nəsimi, Füzuli, Heyran xanım, Rudəki, Hafiz, Cami, Pərvin, Fərruxi, Eşqi, Əfraştə, Simin, Jalə, Bəhrəmi, Şəhriyar, İmam Xomeyni(r.h) və başqalarından etdiyi tərcümələrdə əsərin bəhri qorunub saxlanılıb.

Mübariz Əlizadə hər iki dili - həm fars və həm də Azərbaycan dilinin incəliklərini mükəmməl bildiyi üçün əsərin mənasını tərcümədə dəqiq verməyə çalışmışdır.

Bədii tərcümə ilə məşğul olan mütərcimlər orijinalın məzmun və formasını qoruyub saxlamağın çox çətin məsələ olduğunu bilirlər. Forma və məzmun müəllifin əsərinə bəxş etdiyi görünüşdür. Yaradıcı adam qələmə aldığı mövzudan ilhamlanaraq fikir və düşüncəsinin həmin əsər üçün forma və məzmun seçimində sərbəstdir. Lakin mütərcim belə seçimdə sərbəst deyil. Mütərcim tərcümədə müəllifin seçdiyi forma və məzmundan asılıdır. Əsərin orijinalında olan forma və məzmunu olduğu

kimi saxlamaq mütərcimdən böyük səy, hünər və ilham tələb edir. Mütərcim müəllifdən asılı olmaqla tərcümə etdiyi dildə orijinalın ifadə gözəlliyini dəqiq və bədii verməlidir. Adətən bədii tərcümələrin çoxunda bədiliyin hesabına məna qorunub saxlanılır. Bəzən isə bədiliyi əsas saxlayıb məzmununda sərbəstliyə yol verirlər. Mübariz Əlizadənin tərcümələri isə forma, məzmun və bədiliyi maksimum qoruyub saxlamaqla başqa bədii tərcümə əsərlərindən seçilir.

Mübariz Əlizadə şerə, sənətə yüksək meyarlarla yanaşırdı. Təsadüfi deyil ki, tərcüməyə cəlb etdiyi bütün əsərlər onun ruhuna, xislətinə, zövqünə yaxın olanlardır. Firdovsi dühası, onun şah əsəri «Şahnamə» məhz belə meyarlar ölçüsü ilə Mübariz müəllimin tərcümə seçiminə düşüb.

Firdovsiyə, onun yaradıcılığına böyük ehtiramla yanaşan Mübariz Əlizadənin həyatında «Şahnamə» müəllifinin həyatı ilə üst-üstə düşən məqamları təsadüfi saymaq olmaz, bunu bir qanunauyğunluq kimi qəbul etmək olar. Firdovsi «Şahnaməni» 30 ilə yazıb tamamlamışdır; Mübariz Əlizadə də «Şahnaməni» 30 ilə tərcümə edib qurtarmışdır. Firdovsi «Şahnamə»-nin mükafatını ala bilmədiyi kimi, Mübariz Əlizadə də tərcümənin tam çapını görə bilmədi. O, altı cildə tərcümə etdiyi bu əsərin yalnız birinci cildinin çapını gördü və səbrsizliklə o biri cildlərin çapını gözləyə-gözləyə dünyasını dəyişdi. Hətta Ağayi Əbdülkərim Mənzuri Xaməninin təşəbbüsü ilə İranda ərəb qrafikası ilə çıxan birinci cildin nəşrini də görmək ona qismət olmadı. Həm Ə. Firdovsi, həm də Mübariz Əlizadə 83 yaşında dünyalarını dəyişiblər.

Lakin Mübariz Əlizadədə «Şahnamə» tərcüməsinin bir zaman Azərbaycan dilində tam şəkildə çap olunacağına bir əminlik var idi. O, zəhmətin heç zaman itməyəcəyinə, «Şahnamə»yə münasibətin dəyişməyəcəyinə inanırdı, bu məsələyə nikbinliklə yanaşırdı. «Şahnamə»nin mövzularında insan övladı üçün, bəşəriyyət üçün faydalı, müdrik fikirlərin olmasını Mübariz Əlizadə hər zaman vurğulayır, sülhü, əmin-amanlığı, bərabərliyi təbliğ edən bu əsərə yüksək qiymət verirdi.

Mübariz Əlizadə Firdovsinin «Şahnamə»sini tam şəkildə Azərbaycan dilinə tərcümə etməklə dünya ədəbiyyatı xəzinəsinin parlaq nümunəsi ilə xalqımızı tanış etmişdir və bu tərcümə hər iki sənətkarı -həm müəllifi, həm də mütərcimi mənən ulvi tellərlə bir-birinə bağladı. Mübariz Əlizadə Firdovsi «Şahnamə»sinin ruhunu da Azərbaycan oxucusuna çatdırıb bilməmiş, tərcüməni yüksək səviyyədə yerinə yetirmişdir.

Firdovsi «Şahnamə» əsəri ilə əsrləri ötürüb yaşadığıca, Mübariz Əlizadə də bir çox əsərlərin və o cümlədən «Şahnamə»nin mütərcimi kimi adını əbədiləşdirmişdir.

Azərbaycan «Şahnamə»si İranda

Bəşər mədəniyyətinin ən qiymətli incisi, sənət dünyasının solmaz, rayihəli çiçəyi, sənətin əbədi yaşarılığını sübut edən dahi Firdovsinin «Şahnamə» əsəri şairin vətəni İranda professor Məmməd Mübariz Əlizadənin tərcüməsində Azərbaycan dilində ərəb qrafikası ilə çap olunmuşdur. Görkəmli şərqşünas alim, fitri şairlik istedadına malik Məmməd Mübariz Əlizadənin mənalı ömrünün 30 ilini həsr etdiyi, çapına Azərbaycanda çətinliklə nail olduğu, bir çox maneələri adladıqdan sonra 6 cilddən yalnız bir cildinin çapını görə bildiyi bir əsər, indi İranda, Bakıda çap olunmuş Firdovsi «Şahnamə»sinin I cildi əsasında Ağayi Əbdülkərim Mənzuri Xamnəyi tərəfindən ərəb qrafikasına çevrilmiş və Ağayi Moqimi Azər qardaşlarının (Hacı Əsgər, Mühəndis Əli Əkbər və mühəndis Əbülqasimi Azəri Xamnəyi) xərci ilə çapdan çıxmışdır.

«Şahnamə»nin dünya ədəbiyyatı xəzinəsinin şah əsərlərindən olmasının və müəllifi Firdovsiyə əbədilik bəxş etməsinin sübuta ehtyacı yoxdur. Sənətkar ölsə də, yaratdığı sənət əsərlərində yaşayır. Ölüm fiziki yoxluğa hakim ola bilir, mənəvi varılığı, xüsusi ilə sənətkar varlığını yox etməkdən ölüm də acizdir.

Uzun illər Azərbaycanda minillik fars ədəbiyyatından tələbələrə sinədəftər mühazirələr oxuyan, fenomenal hafizəyə malik, qəlbi şer-sənət inciləri ilə dolu, böyük şairlik qabiliyyəti olan, yüksək səviyyəli mütərcim, farsca yazan Azərbaycan klassiklərinin əsərlərini doğma ana dilində səsləndirən Mübariz Əlizadə «Şahnamə» kimi sənət incisinə biganə qala bilməzdi. Görkəmli alim özü bu haqda Firdovsi «Şahnamə»sinin I cildinə yazdığı müqəddimədə belə şərh verir: «Bu sətirlərin müəllifi xalqımızın Nizamidən başlamış, M. F. Axundov, M. Ə. Sabir, H. Cavide qədər bir çox bədii söz ustalarının Firdovsiyə və onun ölməz epopeyasına göstərdikləri hörmət və məhəbbəti nəzərə alaraq hələ gənc yaşlarından «Şahnamə»ni ana dilinə çevirmək arzusundaydı. 1934-cü ildən ADU-da (indiki BDU) fars ədəbiyyatı tarixinin tədrisinə başladıqdan sonra bu həvəs artdı və ilk tərcümə nümunəsini 1946-cı ildə «Azərbaycan» jurnalında «Firdovsi və Azərbaycan» sərlöhvəli məqalə ilə birlikdə çap etdirdi. Elə həmin illərdən Azərbaycan klassikləri və fars-tacik şairlərinin əsərlərini Azərbaycancaya müntəzəm tərcümə və nəşr etdirmək vərdişi «Şahnamə»nin tərcüməsinə başlamaq üçün mütərcimə müəyyən cəsarət verdi.

Firdovsi «Şahnamə»si bəşər mədəniyyətinin başlanğıc dövründən eramızın yeddinci əsrinə qədər İran və ətraf regionların bədii tarixi salnaməsidir. Əsərdə İran tarixinin bu kəsiyində hakimiyyətdə olan 50 hökmdarın hakimiyyəti illəri, böyük iradə və cəsarət sahibi

cəngavərlərin döyüş səhnələri, zəhmətkeş insanların müharibələr nəticəsində düşdüyü vəziyyət, xeyirlə şərin, ədalətlə zulmün daimi qovğası, ülvi, pak məhəbbət dastanları misilsiz sənətkarlıq nümunəsi kimi əbədilik qazanmışdır. Və təsadüfi deyil ki, Firdovsi dühası sənətkarları öz ecazkar təsiri ilə cəzb etmiş, «Şahnamə» mövzuları bir çox ölməz əsərlər üçün qaynar bulaq, əsas mənbə olmuşdur. «Şahnamə» mövzusunda əsər yazan hər bir qüdrətli söz ustası böyük hörmət və məhəbbətlə Firdovsinin adını yad etmiş, bəşər övladları belə bir sənət əsəri qoyub getmiş sənətkara alqış söyləməkdən usanmamışlar.

Şərq poeziyasının bütün incilərini dərindən bilən, yüksək bədii söz ustalarına layiq olduqları qiyməti verməkdə misilsiz zövqə malik olan Məmməd Mübariz Əlizadə Firdovsi dühasını onun «Şahnamə»sini çox yüksək qiymətləndirirdi. Böyük məhəbbətlə Firdovsinin «Şahnamə»sini tərcümə etməyə başlayan mütərcim-şair zəhmətinin bəhrəsini görmək üçün çox əmək sərf etmişdir. 1990-cı ilin dekabr ayında Firdovsinin 1000 illik yubileyi münasibətilə Azərbaycan nümayəndə heyəti tərkibində İrana getmiş Mübariz Əlizadə böyük şairin görüşünə əliboş deyil, çapdan çıxmış «Şahnamə»nin birinci cildini ərməğan aparmışdı. O, İranın bədii söz ustalarının ölməz «Şahnamə»nin tərcüməsini böyük sevinc və razılıqla qarşıladıklarını ömrünün sonuna qədər unutmamışdı. Və mənə elə gəlir ki, dahi Firdovsinin ruhunun özü də görkəmli alim-mütərcimin bu xeyrxah işindən və böyük zəhmətindən çox razı qalmışdı. Həmin razılıq hissi idi ki, böyük Firdovsi yubileyinə gedərkən, Firdovsi ruhunun mükafatı olaraq, ömrünün 70 ilini kimsəsiz, yəni qan qohumlarından xəbərsiz yaşayan atam, İrandan bacılı, qardaşlı və böyük bir nəslin sahibi kimi qayıtdı. Tanrı istəmişdi bunu. Ona ömür bağışlayan tanrı Məmməd Mübariz dünyasını dəyişməzdən əvvəl əzizləri ilə İrandakı qohumlarını da evdən 10 yaşından getmiş qardaşının ailəsi – övladları ilə görüşdürmək istəmişdi. Bu görüşün səbəbkarı olan möhtərəm Əbdülkərim Mənzuri Xamənəyi çox böyük savaba çatmışdır. Məmməd Mübariz Əlizadə bu alicənablıq və xeyirxahlıq müqabilində tərcümə etdiyi Firdovsi «Şahnamə»sinin bir nüsxəsinə bu sözləri yazıb nəcib insana vermişdir: «Hörmətli həmyerlim Ağayi-Əbdülkərimə, o xeyrxah insana ki, 70 il ayrı düşdüyüm bacım Fatiməni mənimlə görüşdürüb, canımı fəda etmək əvəzinə bu kitabı müjdə təqdim edirəm. Məmməd Mübariz Əlizadə.»

Firdovsi «Şahnamə»sinin İranda Azərbaycan dilində çap edilməsinin tarixi belə olmuşdur. Ağayi-Mənzuri «Şahnamə»ni Azərbaycan dilində ərəb qrafikasına çevirmiş və indi artıq atamın böyük arzu ilə gözlədiyi kitab qarşımızdadır. Bu kitab öz çapı və gəlişi ilə bir az gecikib. Kitab müəllifin həsrət dolu gözlərini əbədi qapadıqdan sonra bizə yetişib. Ona görə də bu kitab bizə sevinc qarışıq kədər də gətirir. Mən fevral ayında

İranda ezamiyyətdə olarkən Ağayi-Mənzuri ilə görüşmüşəm. O zaman o, ürək xəstəliyindən təzəcə qalxmış, xəstəxanadan çıxmışdı. Ağayi-Mənzuri ustad Məmməd Mübarizə salamla bərabər kitabın gecikməsinə görə üzrxahlığını çatdırmağı xahiş etmişdi. Kitabın çapının gecikməsinə səbəb həm Ağayi- Mənzurinin xəstəliyi, həm də nəzarətsizliyi hiss edən naşirin səhlənkarlığı olmuşdur. Ağayi-Mənzuri artıq özünü yaxşı hiss etdiyini, kitabın çapı ilə məşğul olacağını və çox guman ki, may ayında kitabı çapdan çıxmış vəziyyətdə göndərəcəyini söylədi. Mən bu xəbəri atama xəstəxanada çatdırdım. Gözləri yol çəkdi və dedi: «Mən elə bilirdim sən «Şahnamə»ni gətirəcəksən. Ya qismət, görəcəyəmmi bu kitabı?!» Mən tez dedim: «Əlbəttə, görəcəksən». Atam gülümsədi... Bağışla, ata. Mənim arzum, diləyimi, sənəin həsrətini Tanrı qəbul etmədi. Və gözlərini əbədi yumandan 5 ay sonra kitab bizim əlimizə çatdı. Ruhun şad olsun! Dahi Firdovsiyə və mütərciminə layiq kitabdır. Kitab son dərəcə gözəl kağızda, nəfis, səliqəli çap olunub. Üz qabığında «Şahnamə» qəhrəmanı Rüstəm-Zalın, arxasında mütərcimin şəkli, onun haqqında qısa məlumat çap olunub. Kitabın üz qabığında “Firdovsinin «Şahnamə»si altı cildə, birinci cild, Azərbaycan türkcəsinə mənzum tərcümə edən professor Məmməd Mübariz Əlizadə, əlifbamıza köçürüb çapa hazırlayan Əbdülkərim Mənzuri Xamnəyi” sözləri yazılıb. Kitab «Mərğə-Amin» nəşriyyatında çap olunub. Müqəddimə əvəzinə bir necə kəlməni Ağayi-Mənzuri yazmış, M.M.Əlizadənin tərcüməyi-halını şərh etmişdir. Sonraki səhifədə M.M.Əlizadənin dəsti xətt ilə Firdovsi «Şahnamə»sinin çapı üçün icazə kağızının fotofaksimiləsi verilmişdir. Yandaki səhifədə isə mütərcimin gülümsər şəkli sanki oxucuları salamlayır.

«Şahnamə» tərcüməsinin çapı 9-cu səhifədən «Bismillahir-rəhmənir - rəhim» və «Yaradanın adı ilə» başlayır. Sonra isə «Ağlın tərifi», «Dünyanın yaranması haqqında», «İnsanın yaranması haqqında», «Günəşin yaranması haqqında» və s. davam edir.

Firdovsi dühasının mütəqarib bəhrində farsca səslənən misraları Məmməd Mübarizin mütərcimlik dühası ilə mütəqarib bəhrində Azərbaycanca səslənən ölməz misralara çevrilir. 262 səhifədən ibarət olan kitab «Söhrab» dastanı ilə bitir. Firdovsi özü bəşər mədəniyyətinə bəxş etdiyi «Şahnamə»ni yüksək qiymətləndirmiş və bu bərdə əsərin sonunda bu misraları yazmışdır.

**Otuz il ağır zəhmətə dözmüşəm,
Bu farsca əsərlə dirilmiş Əcəm.
Abad qəsrlər ki, göyə baş vurur,
Günəş istisindən, yağışdan uçar.
Elə bir uca qəsrdir bu əsər**

**Ki, görməz yağışdan, küləkdən zərər.
Toxum səpmişəm torpağa şerdən,
Sağam, ölmərəm dünya durduqca mən.**

Bu ölməz misraları ana dilində səsləndirən görkəmli alim-mütərcim Məmməd Mübariz Əlizadə «Şahnamə»nin tərcüməsi ilə Firdovsi şöhrətinə şərik çıxmış, 30 ilə yazılmış «Şahnamə»nin tərcüməsinə ömrünün 30 ilini həsr etmiş və özü haqqında «sağdır, ölməyəcək dünya durduqca» deyərək əbədi yaşamaq hüququ qazanmışdır.

Sözümün sonunda fürsətdən istifadə edərək, atam Məmməd Mübariz Əlizadənin tərcüməsində böyük İran şairi Ə.Firdovsinin “Şahnamə” əsərini böyük lütfkarlıqla çap etdiyi üçün İİR-in Azərbaycandakı Səfirliyinin Mədəniyyət Mərkəzinin əməkdaşlarına, xüsusən onun rəhbəri Ağayi-Seyyid Əli Əkbər Ocaqnejad cənablarına, eləcə də bu nəşrin çapa hazırlanmasında zəhmətlərə qail olmuş Əlibala Hacızadəyə, Şahin Fazilə Əlizadələr ailəsi adından dərin təşəkkürümü və minnətdarlığımı bildirirəm.

*Əlizadə Nüşabə Məmməd Mübariz qızı,
filologiya elmləri namizədi.*

ŞAHNAMA

Fars dilindən çevirəni
M.Mübariz Əlizadə

Yaradanın adı ilə

O Xaliq ki, vermiş bizə əqlü can,
Onun qüdrəti vəsfə sığmaz, inan.
Odur xalqa şöhrət, şərəf, şan verən,
O, ruzi verəndir, o, yol göstərən.
Yeri, göyləri xəlq edən də odur,
Onun varlığından günəş aldı nur.
Zamanda, məkanda onu gəzmə, sən!
Zamanı, məkanı odur, cəm edən.
Görən olmayıb Xaliqi bir nəfər,
Onu görməyə cəhd qılma hədəf,
Onu dərk qılmaz təfəkkür, xəyal,
Xəyala sığarmı mægər bu cəlal?
Söz ilə onu vəsfə versən qərar,
Nə aqlın çatar, nə dilin söz tapar.
Ağıl, dərkinə cəhd qılsa əgər,
Onu gördüyü bir şeyə bənzədər.
Necə olduğun kimsə etməz bəyan.
Müti bir qul ol, xidmətində dayan!
O, ruhla, ağılla olunmaz qiyas,
Onu dərk üçün yox əldə əsas.
Bu fikrin, düşüncənlə sən, söylə bir,
Necə dərk edərsən ki, Xaliq nədir?
Deyirlər: "O vardır!" Qəbul et, inan!
Soruşma "Nədir, hardadır" heç zaman!
İnamla əvəz et sual-sorğunu,
Bilik əldə etsən, taparsan onu.
Kimin elmi olsa o, güclü olar,
Qoca qəlbə elm ilə gənclik dolar.
Bilikdən böyük sərvət olmaz, yəqin,
Vara "yox" demək, bil, çətindir, çətin!

Ağlın tərifi

Çatıb ağılı vəsf etməyin növbəsi,
Ağıl hörmətə çatdırar hər kəsi.
Nə bilsən ağıl barədə, söylə sən!
Sözündən bəhərlənsin hər dinləyən.
Bizə hər nə bəxş eyləmişsə Xuda,
Ağıldan əzizi nədir dünyada?
Ağıl nur saçar qəlbə, zinət verər,
Çətin gündə iqbala yol göstərər.
Ağıl ağladandır, ağıl güldürən,
Ağıl qaldırandır, ağıl endirən,
Ağıldan bəhər görməsə bir kişi,
Keçər ahü fəryad ilə hər işi...
Ağıldan bir arif danışmış gözəl,
Olub sözləri el dilində məsəl.
Deyirlər: kimin yox ağıldan payı,
Kəsilməz cahanda onun ah-vayı.
Onu xalq "divanə" adlandırır,
Qohum, qardaş ondan belə yan durar,
Səadət ağılda, nicat ondadır,
Ağılsız olan şəxs zindandadır.
Ağıldır hər insan üçün can gözü,
Gözü yox görərmə səadət üzü?
Ağıl əsl mənasıdır xilqətin,
Bilin qədrini bu əziz nemətin!
Ağıl hər xətdəndən canı hifz edər,
Sənə hər səadət ağıldan yetər.
Bu üç nemətin qədrini bil hər an
Ki, onlardadır həm xeyir, həm ziyan.
Bilik öyrənərsə bir insan əgər,
Bununla başı göylərə yüksələr.

Ağılla canı kimdi vəsf eyləyən,
Əgər mən desəm, varmı bir dinləyən?
Səni dinləyən yoxsa, sus, ey həkim!
Danış xilqət haqqında, mən dinləyim!..

Dünyanın yaranması haqqında

Həqiqət budur, söyləyim, dinlə sən,
Bu aləm təşəkkül tapıbdır nədən.
Yoxu Tanrımız döndərikdir vara,
Bununla çıxıb qüdrəti aşkara.
Düşünsən əsası bütün aləmin
Bu dörd ünsür olmuş əzəldən yəqin,
Nə görsən, eşitsən, nə duysan, demək,
Əsası - su, torpaqdır, oddur, külək.
Ən əvvəlcə od başladı yanmağa,
O verdi hərarət soyuq torpağa.
Külək qalxdı söncək odun şöləsi,
Sərinlikdə axdı suyun çeşməsi.
Bu dörd ünsür hazır olunca, bilin,
Əsası quruldu bütün aləmin.
Yarandı əcəb maddələr durmadan,
O gövhərlər ilə bəzəndi cahan.
Yarandı, quruldu yeni bir büsat,
Bu sür'ətlə dövr eyləyər kainat...
Fələklər tutub yerlərində qərar,
Coşub, hərlənib, dairə vurdular,
Yarandı dəniz, çöl, çəmən, dağ, bulaq,
Bütün yer üzü oldu bir çilçiraq.
Dağın sinəsindən sular çağladı,
Yaşıl bitkidən dağ kəməər bağladı.
Qəribə bir ulduz da etdi zühur,

O ulduz qara torpağa saçdı nur.
Günəş parladı, od buraxdı yerə,
Qızışdı fəza, sel-su axdı yerə.
Göyərdir ağaclar, təzə bitkilər,
Ağaclar boy atdı, gətirdi bəhər.
Ağac öz kökü üstə sabit qalar,
O da canlıdır, vaxt gələr, məhv olar.
Gəlib cürbəcür canlılar ərsəyə,
Hücum çəkdilər bitkiyə, meyvəyə.
Çəmənlikdə, dağlarda yurd saldılar,
Yeyib yatdılar, sustalıb qaldılar.
Ağılsızda iş görməyə yox hünər,
Nə tapdı yeyər, o, şişər, piylənər.
Həyatda nə yaxşı qanar, nə yaman,
İbadət nədir, anlamaz heç zaman.
Ədalətli qüdrətli Pərvərdigar
Edib hikmətini belə aşkar.
Odur xilqətin bəisi yaxşı bil!
Bəşər gizli əsrərə vaqif deyil.

İnsanın yaranması haqqında

Daha sonra dünyaya gəldi bəşər,
Onunla açıldı bütün sirrlər.
Vüqarla tutar başını sərv tək,
Ucaldar onu söz, ağıl, elm, əmək.
O hummət, iradə ki, insanda var,
Qul olmuş önündə bütün canlılar.
Həqiqət görən gözlə salsan nəzər,
Bütün xilqətin rüknü olmuş bəşər.
Düşünmə, quru sözdür "insan" demək,
Bu sözdə olan sirri bilmək gərək.

Bəşərsən, iki aləmin fəxrisən,
Yaratmış səni başqa cür xəlq edən.
Çalış daima sən, alış zəhmətə
Ki, zəhmət səni çatdırar hörmətə.
Bəşərsən əgər, pisləyin at daşın,
Yəqin bil, səlamət qalar öz başın.
Nəzər sal, fələk durmadan hərlənir,
Bizə dərd də, dərman da ondan gəlir.
Nə illər qocaldıb onu sarsıdar,
Nə qəmdən, kədərdən edər ahü zar.
Nə aram olar gərdisindən bir an,
Bizim tək çəkməz o işindən ziyan.
Onun əmridir: artıq, əskik nə var,
Görər yaxşını, həm pisi aşıkar.

Günəşin yaranması haqqında

Qızıl rəngli yaquta bənzər fələk,
Nə tozdur, nə tüstü, nə su, nə külək.
Yanar onda saysız işıqlı çıraq,
Sanarsan bəzənmiş bahar fəslə bağ.
O gövhər ki, daim saçar qəlbə nur,
İşıqlandıran kainatı odur.
Bir altın sipərtək o hər gün səhər
Çıxıb şərqdən aləmə nur səpər.
Geyər əyninə nurlu köynək cahan,
Qara torpağa nur çilər asiman.
Çıxar şərqdən, qərbə doğru gedər,
Günəş bu yolu gündə təkrar edər.
Çatıb qərbə gözdən itincə haman
Qara pərdəyə örtünər bu cahan.
Günəş, ey bütün aləmə nur səpən,
Qaranlıqda qoydun məni, sən nədən?

Ayın yaranması haqqında

Qaranlıq gecədə Ay olar çıraq,
Çalış pis əməldən uzaq gəz, uzaq.
Otuz gün fəzada gəzib, dövr edər,
Gecə zülmətində Yerə nur səpər.
O gah incələr, görsənər sapsarı,
Sanarsan bir aşıqdir, itmiş yarı.
Elə incələr ki, görünməz gözə,
Gecə seyrini saxlayar gündüzə.
Ayın hər gecə başqa bir həddi var,
O vaxt nuru artar ki, Ay bədr olar.
İki həftə artar, olar o bütün,
Solar, incələr sonralar günbəgün...
Bu təkrarı qismət edib Həqq ona,
Ötər əsrlər, dərdi yetməz sona.

Peyğəmbərin vəsfi

Bilik, din sənə doğru yol göstərər,
Tapar bu yol ilə nicatı bəşər.
Əgər dərdinə axtarırsan əlac
Səni zillətə salmasın ehtiyac,
İtaət qıl hər işdə peyğəmbərə,
Yaman fikri qəlbindən at bir kərə!
Demiş vəhyü tənzilla göndərən,
Bizə əmr ilə nəhyə yol göstərən:¹
O mürsəl nəbidən bəzi mötəbər,
Əbubəkrə tay olmamış bir nəfər.
Ömər dini-islama verdi rəvac,
Müsəlmanlığın başına qoydu tac,
Çatıb vəsf üçün Osmanın növbəti,

Həmi izzəti vardı, həm isməti,
Xəlifə olub növbət ilə Əli,
Məhəmməd onu vəsf edibdir, bəli!
Demiş ki: "Əli olmasaydı əgər,
Qazanmazdı islam bunca zəfər.
Mənəm elm şəhri, Əlidir qapım".
Necə mən bu sözlərdə nöqsan tapım?
Bu sözlərdə məna dərin, dərin,
Dilindən çıxıbdır o, peyğəmbərin.
Məhəmməd - günəş, dostları aydılar,
Onun dinini doğru yol saydılar.
Mənəm əhli-beytin qulu hər zaman,²
Onun vəsfidir hər qula imtahan.
Bu dünya geniş bir dənizdir ki, var,
Gecə-gündüz onda coşar dalğalar.
Dəniz içrə yetmiş gəmi seyr edər,³
Hamı yelkən açmış, üzər, hey gedər.
Bəzənmiş gəlintək böyük bir gəmi,
Edib hüsnünə valeh o, aləmi.
Onun sərnəşini Nəbidir, Vəli,⁴
Məhəmməddir övladı, bir də Əli.
Bu dəryaya salsan ağıllı nəzər,
Nə sahil görərsən, nə dibdən əsər.
Coşur hər zaman, susmayır dalğalar,
Belə bir dənizdə hamı qərq olar.
Əgər mən boğulsam, Nəbi var, Vəli,
Yetər dadıma hər iki dost əli,
Əlimdən tutar tacü xətt sahibi,
Zəfər bayrağı, nurlu bəxt sahibi...

Kitabın hazırlanması barədə

Nə vardı demişlər, nə qalmış, deyim?
Ağacda nə bar qalmış, ondan yeyim?
Böyük bir ağac kölgəsində əgər,
Əliboş otursam verərmə bəhər?
Kimin başına sərv sayə salar,
Xətadan, bələdan uzaqda qalar.
Salarsa mənim başıma sayə sərv,
Verər fikrimə yaxşı sərmayə sərv.
Bu dastanı ilhamla yazsam əgər,
Onun şöhrətilə başım yüksələr.
Əsər şairi göylərə qaldırar,
Əsərdir cahandan qalan yadigar.
Mənim sözlərimdə tapılmaz yalan,
Nə əfsun, nə əfsanə yazdım, inan!
Ağılla oxu, rəmz tapsan əgər,
Düşün, rəmz mənaya yol göstərər.
Qədimlərdə vardı böyük bir kitab,
Dəyərliydi, dastanları bihesab.
Uzun illər gəzdi o əldən-ələ,
Onu hər kəs istərdi əzbər bilə.
Yetişdi nəcibzadə bir pəhləvan,
Ağıllı, cəsarətli, söz anlayan,
Qədim dövr tarixini öyrənən,
Əsatirə min dürlü mə'na verən.
Bütün ölkədən yığıdı möbidləri
Tapılsın deyə hər sözün cövhəri,
Hüzurunda toplandı əhli-kamal,
Kamal əhlinə verdi çoxlu sual,
Dedi: - Kim bu dünyanı fəth eylədi?
Köçüb getdi, sonra gələn neylədi?

Neçə fatehə talei oldu yar,
Qazandı zəfər, bəs nədən oldu xar?
O şahlar ki, tutmuşdular dünyanı,
O cahücəldən nişan bəs hanı?
Böyüklər ona söylədi birbəbir
Qədim şahların macərəsi nədir.
Rəvayətləri dinlədi qəhrəman,
Gedib başladı bir böyük dasitan.
O da dünyada qoydu bir yadigar,
Böyüklər onu hörmət ilə anar.

Şair Dəqiqinin dastanı

Kitabdan bu dastanları bir zaman
Seçib, sevdi söz qədrini anlayan.
Ağıllı, bilikli adamlar ki, var,
Bu dastanların aşiqi oldular.
Yetişdi, nəhayət, igid bir cavan,
Gözəl söz deyən, təbi, şe'ri rəvan.
Dedi: - Bu kitabı çəkim nəzmə mən, -
Ona "afərin" söylədi hər görən.
Bilinməzdi əvvəllər əsli, soyu,
Yamanlıqla çarpışdı ömrü boyu.
Əcəl həmlə etdi ona nagəhan,
Qara tac qoyub başına, verdi can.
Verib canını adətinə fəda,
Üzü gülmədi bircə gün dünyada.
Dönüb taleyi, bəxti azdı yolun,
Əlində həlak oldu o bir qulun.
Qara bəxt əlindən alıb içdi cam,
Ölüb getdi əsər qaldı natəmam.
İlahi, bağışla onu sən özün,
Qiyamətdə üstündə olsun gözün...

Kitabın əsasının qoyulması

Dedim onda mən: bəxtim olsa kömək,
Yazıb bu kitabı bitirmək gərək...
Zəmanə salırdı məni qorxuya,
Tutub dostları hey sual-sorğuya,
Deyirdim bu işdə geciksəm əgər,
Girər ortaya başqa bir bəxtəvər.
Deyildi mənə taleyim yar o gün,
Kasaddı bazarı sözün büsbütün.
Tərəddüd edirdim uzun bir zaman,
Nə yazdımsa, qaldı özümdə haman.
Bütün ölkəni çulğamışdı savaşı,
Darısqaldı yol, iş gedirdi yavaş.
Cahanda gözəl sözdən özgə nə var?
Sözün qədrini söz qanan artırır.
Söz olmazsa Allahın öz məzhəri,
Bizə rəhbər etməzdi peyğəmbəri.
Şəhərdə mənə dost idi bir nəfər,
Yanımda əzizdi o canım qədər.
Mənə söylədi: - Fikrinə afərin,
Sənin tutduğun doğru yoldur, yəqin.
Tapıb pəhləvicə bu dastanı mən,
Gətirərəm, yolundan geri dönmə sən!
Cavansan, rəvandır, şirindir dilin,
Qələmlə olar həll hər müşkülün.
Cəsarətlə çək nəzmə "Şahnamə"ni,
Böyüklər böyük işlə sevsin səni.
Yazıb mətni dostum gətirdi mənə,
Yeni canla ilham yetirdi mənə.
Mən o mətnə baxdım, alınca ələ
Nə gördüm ki: məndən çox əvvəl hələ

Var imiş ağıllı, sayıq bir cavan,
Neçə nəsli dünyada şöhrət tapan.
İradə, həya sahibi bir nəfər,
O, sözdən düzübdür gözəl incilər.
Mənə söylədi: - Gəl, əlimdə nə var,
Nə söz, can belə istəyirsən, apar.
Sənindir, çatarsa əlim hər nəyə,
Ağız açma heç başqa bir kimsəyə!
Məni saxladı əldə bir alma tək,
Nə daş qoydu dəysin mənə, nə külək.
O xoştinətin sayəsində haman
Ucaldı başım ərşə yerdən, inan!
Gözündə qızıl sanki torpaq idi,
Səxavətdə Hatəmlə ortağ idi.
Tutardı bu dünyanı olduqca xar,
Vəfalı cavanmərd idi, namdar.
Onun tək bir insan bizi tərək edib,
Solubdur çəmən, sərv bağdan gedib.
Ölübümü, yaşarmı? Yoxumdur xəbər,
Ölubsə, böyük itki vermiş bəşər.
Təəssüf o ağla, kamala heyif!
Uca qamətə, gül camala heyif!
Ümid qalmamışdır onu tapmağa,
Dönübdür ürək bir əsən yarpağa.
Düşür yadıma mehriban sözləri,
Özü yoxsa da, var könüldə yeri.
Deyirdi: - Yazarsansa "Şahnamə"ni,
Çalış şahlara çatdır o töhfəni.
Mən indi bir ölməz əsər başlaram,
Ürəkdən böyük şahı alqışlaram.

Sultan Mahmudun vəsfi

O gündən ki, yoxdan var olmuş, cahan,
Hələ gəlməmişdir belə hökmran.
Günəşdən başa tac qoyanda fələk
Cahan parladi nurla şirmayıtək.
Bütün yer üzü geydi nurdan geyim,
O nur mənbəyi kimdir? Qoy mən deyim.
Əbülqasim! O bəxti ağ hökmdar,
Günəş təxtü tacının üstə durar.
Bəzək verdi dünyaya başdan-başa,
Dönər altuna əl vurarsa daşa.
Oyandı mənim taleyim bir zaman,
Düşündüm başımdan çəkilməmiş duman,
Dedim: - İndi artıq olar söz demək,
Keçən əsrlər olsun aşkar gərək.
Dilimdə gecə vaxtı şahın adı,
Yumuldu gözüm, qəlb evim parladi.
Yuxumda nə gördüm ki, bir çeşmə var,
Suyunda onun nurlu bir şam yanar.
Gecə zülmətində bütün yer üzü
Batıb nura xatırladır gündüzü.
İpək don geyinmiş dərə, dağ, çəmən,
Qoyulmuş uca taxt firuzədən.
Oturmuş o taxt üstə bir hökmdar,
Başında cəvahir dolu tacı var.
Sağında qoşun səf çəkib üz bəüz,
Solunda döyüş filləri yeddi yüz.
Durub qarşısında ağıllı vəzir,
Xeyir işlərə şahı təşviq edir.
Məni qoydu heyran şahın qüdrəti,
O saysız qoşun, fillərin heybəti.

Bu cahü cəlalı görən anda mən
Soruşdum təəccüblə sərkərdədən:
- Şahın tacı aydırmı, təxti fələk?
Sizə ordu, ya saysız ulduz deyək?
Cavab verdi sərkərdə: - Ey bixəbər,
Məgər yatmısan, dur açılmış səhər!
Bu, Hindistanın şanlı sultanıdır,
Bu Rumun qızıl taclı xaqanıdır.
Ədalətlə vermiş cahana bəzək,
Günəşdir onun tacı, təxti-fələk,
Bu gün sayəsində o şah Mahmudun
Olub mehriban, dost qurdla qoyun.
Çinə, Kəşmirə, Hində bir sal nəzər,
Bütün padşahlar ona baş əyər.
Beşikdə ikən dil açan bir uşaq
Çəkər Mahmud adın hər addan qabaq.
Böyük şahlara versə fərman əgər,
Sözündən qaçırılmaz boyun bir nəfər,
Onun vəsfini sən də qıl ixtiyar,
Olar, bil, cahanda adın bərqərar.
Oyandım, atıldım yerimdən necə,
Deyən gündüz oldu qaranlıq gecə?
Oturdum, şahın vəsfini başladım,
Sözümlə o sultanı alqışladım.
Yuxum qalmasın qoy cavabsız dedim,
Cahanda onunla murada yetim.
Onun vəsfi vacibdir hər şairə,
Odur xalqı çatdıran yüksəklərə.
Cahan sayəsində gülüstan olub,
Buludla fəza, yer çiçəklə dolub,
Yağış yağdı vaxtında, yer oldu nəm,
Bu dünya üzü oldu bağı-İrəm.

Ədalətlə İrani abad edib,
Çatıb şöhrətə, elləri şad edib.
Səxavətlə məclisləri şənlədər,
Qılıncı döyüslərdə min qan edər.
Gücü fil gücü, ruhca - incə mələk.
Buludtək əl onda, dəniztək ürək.
Ala bilməmiş düşmən ondan xərac,
Eli, yurdu bilməz nədir ehtiyac.
Hamı hökmdarı sevər can qədər,
Şaha, min canı olsa, qurban edər,
Birinci: onun öz kiçik qardaşı,
Tapılmaz tayı, az da olsa yaşı,
Şahın sayəsində yaşar şadiman,
Hünər meydanında odur qəhrəman.
Ata şəxsə ki, Nəsirəddin olar,
Onun təxti Ay, tacı Pərvin olar.
O Tus qəhrəmanı, iti pəncə şir
Döyüşdə əjdahanı eylər əsir.
Pula pul deməz paylayar yoxsula,
El istər həmişə o xoşbəxt ola.
O istər görə xalqı allahpərəst,
Çün allahpərəstlər olar şahpərəst.
Başından şahın olmasın tacı kəm,
Onun könlünə salmasın kölgə qəm.
Sağ olsun canı tac ilə, təxt ilə,
Kədərsiz, ələmsiz, işıq bəxt ilə.
İşə başlayım, bəxt əgər olsa yar,
Cahanda əsərdir qalan yadigar.

Kəyumərs

Ata söyləmiş oğluna bir xəbər,
Gəzər dilləri, keçsə də əsrlər.
Cahanda kim ilkin olub hökmdar,
Böyüklər ona göstərib etibar?
Qədim dövr tarixini izləyən,
Böyük şahlar haqqında dastan deyən
Demiş: Şah birinci Kəyumərs idi,
Başa tac qoyub "padişaham" dedi.
Həməl bürcünə varid olcaq Günəş⁵
Yerin çöhrəsi yazdan oldu güləş.
Quzu bürcü nur saçdı, güldü cahan,
Cahanı bahar fəslə etdi cavan.
Kəyumərs olunca cahanda ağa,
Köçürtdü büsatını yüksək dağa.
Qoyub təxtinə dağ başında əsas,
Düşündü: Gərək el geyinsin libas.
Pələng ovladı, əldə etdi dəri,
Geyindi zəri şah o gündən bəri.
Adamlar həvəs göstərib paltara,
Qənim oldular vəhşi heyvanlara.
Tapıldı geyim, sonra da el tamam
Şikarın ətindən bişirdi təam.
Otuz il cahanda olub hökmdar,
Sanardın Günəş təxtdən nur saçar,
Boyu sərv idi, qolları yay kimi,
Camalı iki həftəlik Ay kimi.
Onu şah yaratmışdı Pərvərdigar,
Var idi üzündə şaha xas vüqar.
Çöl heyvanları hər tərəfdən gəlib,
Onun dövrəsində gəzib, dincəlib,

Önündə ikiqat olub durdular,
Belə oldu şahənşaha bəxti yar.
Böyüklər hamı baş əyərdi ona,
İtaət edib "şah" deyərdi ona.
Bir oğlu var idi gözəl - sanki ay,
İgiddi, hünərdə atasına tay.
Səyamək, - ona şah qoymuşdu ad,
Onun varlığıyla şahın könlü şad.
Sevərdi onu can qədər hökmdar,
Yanardı gözündən olanda kənar.
Belə keçdi dövrən da xeyli zaman,
Şahın şöhrəti, şanı artdı hər an,
Əgər saymasaq təkcə Əhriməni,
Yox idi şahın dünyada düşməni.
Nəzər saldı Əhrimən hər yanına,
Paxıllıq od oldu onun canına.
Onun qurd kimi oğlu da var idi,
Böyük bir qoşunda o sərdar idi.
Səyaməkdəki bəxt, qüdrət, cəlal
Paxıl qəlbinə yükləmişdi mələl.
Keçirmək üçün təxtü tacı ələ,
Çalışdı sala aləmə vələlə.
Dedi fikrini hər kəsə qorxmadan,
Xəbərdar idi məqsədindən cahan.
Xəbərsizdi ancaq Kəyumərs özü,
Sanardı onundur bütün yer üzü.
Nəhayət gəlib tapdı o şahı tək,
Pələng paltarında nəcib bir mələk.
Ədəblə şahın oğluna əydi baş,
Ona düşmənin qəsdini etdi faş.
Səyamək bilib düşmənin qəsdini,
O murdar divə qarşı coşdu kini.

Qoşun topladı hər tərəfdən dağa,
Hazırlaşdı o divlə çarpışmağa.
Nədir hər b, - bilməzdi onda bəşər,
Yox idi zirehli geyimdən əsər.
Pələng cildini taxdı şah əyninə,
Yürüş əmri verdi qoşun əhlinə.
Gəlib çatdılar üz-üzə ordular,
Səyamək dayandı üzündə vüqar.
Divin gördü şahzadə yal-yappalın,
Onun üstünə cumdu əyni yalın.
Qara div keçirdi onu çənginə,
Ölüm çökdü şahzadənin rənginə.
Göyə qaldırıb, tulladı torpağa,
Zərif sinə keçdi dəmir caynağa.
Səyamək olub div əlində tələf,
Köçüb getdi şah məclisindən şərəf.
Kəyumərsə çatdı uğursuz xəbər,
Oğul dərdi düşsə dağa, dağ çökər.
Edib tərək xətti, tökü b göz yaşı,
Vurub başına öz əliylə daşı.
Yanaqları qan, bağı da qan idi,
Hər iki gözü qanlı ümman idi.
Qoşun əhli batdı yasa, ağladı,
Elin göz yaşı sel kimi çağladı.
Deyərdin bu dünya geyinmiş qara,
Dəyib hər kəsin qəlbinə min yara.
Nə insan, nə heyvan - bütün canlılar
Dağa üz tutub etdilər ahü zar.
Gedib çatdılar şah dərğahına,
Şərik oldular dərdinə, ahına.
Bir il yas tutub ağladı hökmran,
Sifariş yetişdi ona Tanrıdan.

Ona Həqq adından dedi bir mələk:
- Sənə göz yaşı əsla etməz kömək.
Qoşun topla Həqq əmrini et qəbul,
Divin başını əzməyə hazır ol!
Çalış qanlı düşməndən al intiqam,
Divi yer üzündən çıxart, qov tamam!
Kəyumərs də göy səmtinə açdı əl,
Dedi: - Qoy zəlil olsun o bədəməl.
Şahın əzbəri oldu Haqqın adı,
Gözündən axan yaşları saxladı.
Qara divdən alsın deyə intiqam,
Yeyib yatmağı şah bilirdi haram.

Səyaməkdən oğluydu tək yadigar,
Qazandı vəzirlər qədər etibar.
Ona verdi Huşəng adı şah özü,
Ağıllı cavandı, açıqdı gözü.
Canından, gözündən tutardı əziz,
Həyatı o sevməzdi Huşəngsiz.
Susayanda şah düşmənin qanına,
Tələb etdi Huşəngi öz yanına.
Ona söylədi fikrini birbəbir,
Daha qalmadı şah könlündə sirr.
Dedi: - Bir qoşun toplayım mən gərək
Ki, nəyə çəkərkən kar olsun fələk.
Sən ol ordunun başçısı, ey cavan,
Mənəm getməli, sən yeni pəhləvan.
Yığıb başına qurd, pələnglə bəbir,
Dayandı pərilərlə bir səfdə şir.
Qoşun quş, pəri, vəhşilər dəstəsi,
Qəzəbliydi, qorxmazdı sərkərdəsi.
Önündə gedirdi nəvə ordunun,

Kəyumərs özü arxasınca onun.
Qara div qoşunla yetişdi haman,
Göyə qaldırıb qorxudan toz, duman.
O heyvanlara baxdı, mat qaldı div,
Qəzəbli şahı gördü, sustaldı div.
Qara divlərin ki yolun kəsdilər,
Cumub basdılar, çeynəyib əzdidilər.
Atıb pəncə Hüşəng bir aslan kimi,
Divi üzdü yerdən burulğan kimi.
Yerə vurdu, aldı çölün daşını,
Bədəndən ayırdı onun başını.
Zəlil eylədi qan içən düşməni,
Qoyuntək yıxıb soydu Əhriməni.
Səyamək üçün intiqam aldı şah,
Kəyumərsin ömrü sona çatdı, ah!
O getdi, qalır işləri yadigar,
Hər insandan aləmdə bir ad qalar.
Bu fani cahanda gəzib bir zaman,
Qazanca yol açdıqda çəkdi ziyan.
Bu dünya bir əfsanədir, ol tanış,
Yaxşı-yaman heç bir kəsə qalmamış.

Hüşəng

Ədalətli Hüşəng, o gənc hökmdar
Kəyumərs yerində tutarkən qərar
Cavandı hələ qırx yaşı var idi,
Ağıllı, fərasətli huşyar idi.
O, gün ki, qədəm qoydu şah təxtinə,
Dedi: - Mən şaham, siz rəiyyət mənə.
Mənə yeddi ölkə gətirmiş pənah,
Mənəm aləmə hökm edən padişah.

Böyük Tanrı yar oldu, çaldım zəfər,
Cahan xalqı məndən ədalət görər.
Ədalətlə dünyanı qıldı abad,
Onun sayəsində hamı oldu şad.
Birinci odu kəşf edib hökmdar,
Qırılmaz daşı odda yandırdılar.
Daşı od əritdi, dəmir etdi saf,
Bəşər başladı etməyə inkişaf.

Dağa bir gün Huşəng etdi səfər,
Yanında adam vardı beş-on nəfər.
Uzaqdan uzun bir şey oldu əyan,
Qara ildırım sürətiylə qaçan.
İki qan bulağıydı sanki gözü,
Saçır ağzı tüstü, yanır yer üzü.
Tamaşa qıldı ona təmkinlə şah,
Böyük bir daş aldı ələ kinlə şah,
Atanda güc ilə daşı hökmran,
Şahın zərbəsindən yayındı ilan.
O daş getdi dəydi qaya bağına,
Qırıldı, səpildi qaya dörd yana.
Ağır zərbə aldı, qaya partladı,
Toxunduqda daşa daş od parladı,
İlan ölmədi, oldu bu sirr faş
Ki, od mənbəyidir təbiətdə daş.
Çöküb diz, göyə açdı əl hökmdar,
Dedi: - Afərin, şükr, Pərvərdigar.
Hədiyyə mənə vermişən böylə nur,
Bu gündən belə xalqa qiblə odur.
Dedi: - Xaliqin nurudur od yəqin,
Cahanda pərəstiş oda eyləyin!
Gecə od qalandı uca dağ qədər,

Gəlib şahla ə'yanlar əyləşdilər.
Şərab içdi, bayram edib, oldu şad,
Əziz bayrama şah "Sədə" qoydu ad.
"Sədə" qaldı Huşəngdən yadigar,
Cahanda çox olsun belə hökmdar,
O, dünyanı abad edib, xalqı şad,
Edər xalq Huşəngi rəhmətlə yad.

Birinci dəmirçi olub hökmdar,
Dəmindən hazırlardı balta, mişar.
Suvarma üçün sonra gəzdi çara,
O üz tutdu dəryalara, çaylara.
Yol açdı çölə axdı arxla sular,
Adamlar əzabdan xilas oldular.
Bütün xalqa azuqə çatsın deyə,
Özü başladı əkməyə, biçməyə.
Çalışdı əldə hamı etsin çörək,
Öz haqqında hər kəs düşünsün gərək.
Kömək etdi Huşəngə Pərvərdigar,
Cüyür, ceyranı, guru etdi şikar.
Dedi: - Bəslənib fayda versin gərək,
Qoyunla ulaq bir də südlü inək.
Ayırdı tükü yumşaq heyvanları,
Kəsib başını, soydurub onları,
Tükü isti sincab, tülkü, dələ,
Səmurdan o xəzlər düzəltdi belə...
Bu minval ilə soydu heyvanları,
Geyindirdi xəzlərlə insanları.
Çalışdı, yaratdı, yedi, payladı,
Köçüb getdi tarixdə qaldı adı.
Olunca onun ömrü, dövrünü xoş,
Apardı əcəl, təxtini qoydu boş.

Ölüm vermədi bircə an da aman,
Nə huş qaldı Huşəngdə, nə təvan.
Vəfa gözləmə, bu cahandan əl üz,
Sənə mehribanlıqla göstərməz üz.

Təhmurəs

Var idi şahın bir zirək övladı
Ki, Təhmurəsi-divbənd idi adı.
Ata təxtinə əyləşəndə cavan
Bütün ölkəyə hökmü oldu rəvan.
Qoşundan o möbidləri birbəbir
Çağırdı, başa saldı mətləb nədir.
Dedi: - Təxt ilə tac mənimdir bu gün,
Xəzinə, qoşun, hər nə varsa bütün.
Gərək pislili məhv edəm dünyada,
Salam zalımı öz əlimlə oda.
Verəm aləmə Əhriməndən nicat,
Mənə tabe olsun gərək kainat.
Gəzib axtaram faydalı hər nə var,
Edəm xalqımın xeyrinə aşikar.
Dedi: - Qırxın hər yerdə vardır qoyun,
Qoyunlar ki, qırxıldı, ayrıldı yun,
O yundan hazırlatdı xalqa libas,
Döşətdi yerə çoxlu xalça, palaz,
Atı, eşşəyi tutdu, ram eylədi,
Ot, arpa, saman topladı, yemlədi,
Seçib vəhşi heyvanları birbəbir,
Tazıdan, tuladan götürdü xeyir.
Tutub onları dağda tədbir ilə,
Gətirdi o, ram etdi zəncir ilə,
Uçuşda baxıb yolladı hər quşu.

Edib qırğını, şahini əl quşu.
Tutub verdi təlim, ova başladı,
Bu tədbirini aləm alqışladı.
Toyuqla xoruzdan tutunca xəbər
Ki, xoş banlayırlar açılcaq səhər,
Gətirdi, dedi: - Saxlayın bunları,
Toyuq saxlayan xalqın artar varı.
Mənim əmrinə siz itaət edin,
Böyük Tanrıya hey ibadət edin!
O doğru yola salmış insanları,
Bizə ram qılmışdır heyvanları.
Şahın bir vəziri var idi təmiz,
Xeyrxahdı, xalqın yanında əziz.
Ağıllı, fərasətli Şəhrəsb adı,
Cahanda onun şöhrəti parladı.
Sevərdi şahın dadına çatmağı,
Unutmuşdu sanki yeyib, yatmağı.
O bəxt ulduzuydu böyük padşahın,
Salıb qorxuya canını bədxahın,
Şahı də'vət eylərdi düzgün yola,
O istərdi hər işdə düzlük ola.
Elə xeyrxah oldu ki, hökmdar,
Büründü Xuda nuruna aşikar.
Gedib tutdu əfsunla Əhriməni,
Minib at kimi hiyləgər düşməni,
Belinə yəhər qoydu o hər zaman,
Çapıb dördnala aləmi hökmran.
Salıb divləri qorxuya bu hünər,
Xəyanət yolunu tutub getdilər.
Qəbul etdi divlər belə bir qərar:
- Salınsın gərək təxtdən hökmdar.
Xəbər çatdı Təhmurəsə nagəhan,

Qəzəbdən gözündə qaraldı cahan.
Döyüşmək qərarı verib əzm ilə,
Acıqla ağır gürzü aldı ələ.
Yığıldı bütün divlər, əfsunçular,
Ürəklərdə kin, sel kimi cumdular.
Qara div idi ordu sərkərdəsi,
Göyə yüksəlirdi onun nərəsi,
Cahan şahı Təhmurəs o meydana
Qədəm qoydu təkə özü mərdana.
Döyüş başladı təkətək div ilə,
Aman vermədi divə bir an belə.
Çoxun vurdu gürz ilə sərđi yerə,
Tutub çəkdi bir qismini zəncirə.
Əsir etdi çün divləri hökmdar,
Aman istəyib, şaha yalvardılar.
Dedilər: - Gəl, öldürmə, biz əhd edək,
Sənə faydalı bir hünər öyrədək.
Aman verdi o divlərə hökmdar,
Dedi: - Sirri tez eyləyin aşikar!
Azad etdi şah divləri, müxtəsər,
Ona açdılar ki, nədir bu hünər.
Şaha yazmaq öyrətdi divlər, odur,
Biliklər onun qəlbinə saçdı nur.
Müəllim olub div şahın oğluna,
Həvəslə otuz dil oxutdu ona.
Ərəb, pəhləvi, soğd, çin, rum, dəri,
Bütün dillər oldu şahın əzbəri.
Biri şah olarsa otuz il əgər,
Necə göstərər bundan artıq hünər?
Çatınca əcəl, köçdü, getdi o da,
Yaşar zəhmətinin barı dünyada.

Cəmşid

Onun oğlu Cəmşid, o ali məqam
Ki, sonsuzdu onda şaha ehtiram.
Ata təxti üstündə tutdu qərar,
Qızıldan başa tac qoyub hökmdar,
Olub şahlıq əzmi onun rəhbəri,
Dalınca apardı bütün elləri.
Ədalət, səadət gətirdi elə,
Baş əydi ona div, pəri, quş belə.
Cahanda çəkildi şərəflə adı,
Onunla Kəyan təxti də parladı...
Dedi: - Həqqin imdadı ilə bu dəm
Sizin şahınız, həm də bir möbidəm.
İşıqlı yola sövq edib elləri,
Qısaldam mən gərək yaman əlləri.
Birinci, silah qeydinə qaldı şah,
İgid ad alar, əldə olsa silah.
Dəmir oldu tədbiri ilə xəmir,
Dəbilqə, zireh, sinəbənd, bir də tir,
Qılınc, nizə, zubin, möhkəm sipər
Qalıbdır cahanda o şahdan əsər.
Bu işdə əmək sərf edib əlli il,
Nələr kəşf edib xalqa pünhan deyil.
Daha əlli il çəkdi paltar qəmi,
Geyindirdi başdan-başa aləmi.
Kətanla ipək, yun, qəzil - harda var,
Tapıb yaxşı xəzlər, zərif parçalar.
Əyirmək də öyrətdi, eşmək də o,
Eni arqaca vurdu ilməkdə o.
Toxundu, tikildi, yuyuldu libas,
Bu təlimlər oldu Cəmşidə xas.

Bu iş bitdi, qurdu yeni bir büsat,
Həyatdan o razıydı, ondan həyat.
Yığıb dövrəsinə peşəkarları,
Bu işdə o bir əsri etdi yarı.
O kəslər ki, Katuzilər adlanır⁶
İbadəti hər işdən üstün sanır,
Ayırdı camaat içində tamam,
Dedi: - Abidə olmalı dağ məqam.
İbadət edib Xaliqə hər zaman,
Ömür istəsinlər şaha Tanrıdan.
Daha başqa bir dəstə Nisarilər
Silah gəzdirən, hər biri şiri-nər,
İgidləri cəngavər aslan kimi,
Hərə ölkə cismində bir can kimi,
Şahın taxtına onlar idi dayaq,
Bu adla tanınsan dedi hər qoçaq.
Bütün ölkə doysun, barınsın deyə
Bəsudi adı verdi bir dəstəyə.
Əkib, bəsləyir, toplayıb ne'məti,
Götürməzlər heç kimsədən minnəti.
Geyər köhnə paltar boyun əymədən,
Özündən çıxar bir qaba söz desən.
Nə söz dərdi anlar, nə divan qəmi,
O, zəhmətlə abad edər aləmi.
Bir azadə şair belə nəql edər:
"Olar qul bəşər, tənbel olsa əgər",

Daha başqa bir tayfa - Ohyuxoşi,
Çalışmaq, yaratmaqdı daim işi.
Bu tayfa hünərli sənətkar idi,
Bilikli, savadlı, çox hüşyar idi.
Çalışdı daha əlli il durmadan,

Yeyib-içdi, həm payladı hökmran.
O hər tayfaya verdi layiq məqam,
Məqama görə eylədi ehtiram.
Dedi: -Hər kəsin həddi vardır, bəli,
Bu həddi hər insan özü bilməli.
Daha sonra əmr eylədi divlərə
Ki, qatsın suyu, torpağı bir yerə.
Hazır oldu palçıq, verildi qərar,
Qəliblərdə kərpic kəsilsin hamar.
Divə bu işi etibar etdilər,
Bina tikməyi divlər öyrətdilər.
Uca qəsrlər tikdi, eyvan, hamam,
Binalarda yerləşdi məxluq tamam.
İşıq mənbəyi gəzdi xeyli zaman,
Daşa əvvəl-əvvəl gətirdi güman.
Çapıb daşları, tapdı gövhərləri,
Əqiq, lə'l, yaqut, simü zəri.
Tapıb bir neçə ruh açan ətrlər,
Ki, xalq onları indi də işlədər.
O kəşf edib kafuru, mişk, ənbəri,
Gülab, ud, ban ilə susənbəri.⁷
O hər dərddə dərman edib aşikar,
Təbabət də ondan qalib yadigar.
O çox sirləri xalqa etdi əyan,
Belə padişah görməmişdi cahan.
Daha sonra keçsin dənizdən deyə,
Qayıqla yol açdı o hər ölkəyə.
Bu yolda çalışdı daha əlli il,
Ağıl müşkül həllində aciz deyil.
Bütün işləri qurtarıb bu sayaq,
O basdı göyə yerdən ilkin ayaq.
Qayırtırdı bir təxt Kəyan təxti tək,

Ona verdi gövhərlər ilə bəzək.
Alıb çiyininə div onu hər zaman
Göyə qaldırar, istəsə hökmran.
O təxtin içində böyük hökmdar
Fəzada günəştək tutardı qərar.
Cahan qaldı heyran onun təxtinə,
Hamı afərin söylədi bəxtinə.
Edib xalq Cəmşidə gövhər nisar,
Belə bir günə Novruz ad qoydular.
Təzə il başı Hürmüzi-fərvərdin,⁸
Başa çatdırıb yerdəki zəhmətin.
Böyüklər sevinclə bəzəndi o gün,
Quruldu bütün ölkədə toy, düyün.
Belə şanlı bayram neçə əsr var
Qalıbdır o şahdan bizə yadigar.
Belə keçdi üç əsr işlər gözəl,
Ölən olmadı çatmayınca əcəl.
Yamandan naxoşluqdan, iz qalmadı,
Divə hakim oldu bəşər övladı.
Boyun əydi şah əmrinə div, pəri,
Ədalət abad eylədi hər yeri...
Bu şənlik davam etdi xeyli zaman,
Bəşər tapdı hər bir bələdan aman.
Edib ömr asudə Cəmşid şah,
Bütün xalqa o padşahdı pənah.
Gəzib aləmi başqa şah görmədi,
Taca, təxtə özgə pənah görmədi.
Mənəmlik edib baxmadı Allaha,
O, baş əymədi Xaliqə bir daha.
Şahı yoldan azdırdı birdən qürur,
Düşündü nə şah, həm də Allah odur.
Dedi: - Yox mənə bu cahan içrə tay,

Ağıllı tapılmaz özümdən savay.
Mənimlə yaranmış cahanda hünər,
Hanı mən kimi padişah bir nəfər?
Bütün aləmə mən bəzək vurmuşam,
Onu öz iradəmlə tək qurmuşam.
Yeyib, yatmaq ilə mənə borclusuz,
Qədəm atmaq ilə mənə borclusuz.
Bu söz saldı möbidləri dəhşətə,
Daha qalmaq yer sözə, söhbətə.
Ulu Tanrı döndərdi Cəmşiddən üz,
Ona qarşı hər yanda başlandı söz.
Xarablaşdı əhvalı gündən-günə,
Mənəmlik gəlib Xalığın şəninə.
Zəka əhli şair buyurmuş belə:
Şah oldunmu, Allahına ol kölə!
O kəslər ki, Allahına xor baxar,
Onun qəlbini qorxu, hürkü sıxar,
Qürur etdi Cəmşidi bəxti qara,
Toxundu fərəh güzgüsü daşlara.

Var idi haman dövrdə bir kişi,
İgiddi, atıb-vurmaq idi işi.
Ərəb şahı varlı bir insan idi,
Cəmin qorxusundan pərişan idi.
Deyərlərdi Mərdas onun adına,
Çatardı elin hər zaman dadına.
Kim axtarsa hər cinsdən mal-davar,
Görərdi, bir yox, mini onda var.
Var idi bir oğlu, o, xoşniyyətin,
Bələsiydi sanki bütün xilqətin.
Soruşsan, əsil adı Zöhhak idi,
Başı boş, dilavərdir, napak idi...

Verib xalq ona pəhləvicə ləqəb,
 Çağırdı onun adını Bivərəsb.⁹
 Əgər tərcümə etsələr "bivəri",
 Deyər: "dəh hezar" kim bilirsə dəri.¹⁰
 Qızıl təsməli vardı on min atı,
 Onun bu rəqəmdən alınmış adı.
 Gecə-gündüz enməzdi atdan yerə,
 O şöhrət bilirdi: gəzə, at sürə.
 Geyib əyninə "xeyrxahlıq" donu,
 Gəlib bir səhər tapdı şeytan onu.
 Qılıqla o, Zöhhakı tutdu dilə,
 Onun könlünü tez gətirdi ələ.
 Göründü ona gənc-mənsəbpərəst,
 Edər bu mərəz hər bir insanı məst.
 Dedi:- Məndə bir sirr var, ey cavan.
 Sənə söylərəm sirrimi saxlasan.
 Görüb sadədil verdi fərman ona,
 Cavan and içib etdi peyman ona.
 Dedi:- SIRRINI saxlaram hər zaman,
 Bugündən sənə mən mütiyəm, inan!
 Dedi: - Sən ləyaqətdə yox bir nəfər,
 Heyif ki, keçir günlərin bisəmər,
 Nəsihət eşit məndən, ey novcavan,
 Atandır səni təxt-tacsız qoyan.
 Onun canına qıymasan sən əgər,
 Yaşar bu qoca bir neçə əsrlər.
 Səninçin yaranmış bu cahü calal,
 Qopar başını, tacını əldən al!
 Mənim sözlərimi eşit, yox demə,
 Yəqin, şah olarsan bütün aləmə.
 Bu söz qorxu saldı onun canına,
 Oğul da susarmış ata qanına?

Dedi şeytana: - Sən bunu yaxşı bil
Mənə başqa əmr et, bu mümkün deyil.
- Ay oğlan,- dedi, - danma peymanını,
Əbəs odlara salma öz canını!
Əgər andını pozmuş olsan, inan,
Olarsan zəlil, kam alar şah baban.
Bu sözlər o gənci müti eylədi,
- Sənin əmrinə tabeyəm - söylədi, -
Sözündən sənə heç zaman çıxmaram,
De, mən neyləyim ki, yox olsun atam?
Dedi: - Gəl, bunu qoy mənim öhdəmə,
Başın göylərə yüksəlsən, qəm yemə!
Ərəb şahının bir bağı var imiş,
Səfalı, gözəl, güllü gülzar imiş.
Belə adəti vardı ki, hər gecə
İbadət üçün qalxaraq gizlicə,
Tutardı önündə çıraq bir kəviz,
Yuyardı şah əndamını tərtemiz.
Onu şeytan izlərdi illər boyu.
Yolun üstə qazdı dərin bir quyu,
Quyu ağzına düzdü çır-çırçı tez,
Töküb torpağı, tapdadı, itdi iz.
Ərəb padişahı, o şanlı ağa
Gecə vaxtı durdu, yol aldı bağa,
Quyu ağzına çatcağın düşdü şah,
Əzildi o mömin kişi, öldü, ah!
Yaman gündə o xeyrxah hökmdar
Sanardı dalında cavan oğlu var.
Yolunda rahatlıq nədir, bilməmiş,
O qəmgin olanda üzü gülməmiş.
Nə bilsin ki, bir gün o zatı xarab
Onun qətli ilə olar kamiyab.

Ata qətlinə qoydu Zöhhak əl,
Eşitdi həkimdən belə bir məsəl:
Oğul qan içən olsa aslan kimi
Ata qanına qıymaz insan kimi.
Belə olmasa, başqa bir sirr var,
Soruşsan, anası bu sirri açar.
Rəzalətlə girdi ata qəsdinə,
Yiyə çıxdı Zöhhak onun təxtinə.
Qoyub tac, Ərəbdə olub hökmran,
Eli gördü ondan xeyir, həm ziyan.

Görüncə o tabe olur şeytana,
Təzə bir kələk qurdu şeytan ona.
Dedi: - Bir kərə dinlədin sən məni,
Necə, gör, murada yetirdim səni?
Bu gün bağlasan əhdü peyman yenə,
Vəfa eyləsən dönmədən əhdinə.
Olarsan bütün aləmin sərvəri,
Tək insan deyil, quş, balıq, div, pəri-
Sənə qul kimi baş əyərlər, inan,
Dedi: - Əmrinə hazıram hər zaman.
Eşitcək bunu, şeytan: - əhsən dedi,
Təzə bir kələk başlayım mən dedi.
Girib özgə cildə necə bir cavan,
Ağılda, fərasətdə nadir cavan,
Gəlib çıxdı Zöhhak dərbarına,
Ona söylədi çoxlu məhdü sənə.
Dedi: - lazım olsa şaha xidmətim,
Gözəl aşpazam, var böyük şöhrətim.
Ərəb şahı oldu ona mehriban,
Dedi: - Aşpazım ol mənim, ey cavan.
Vəzir qoydu qol şah fərmanına,

Gəlib mətbəxi verdi təhvil ona.
 O vaxt çox çeşidli deyildi yemək,
 Yeyərdi hamı, adətən, bir xörək,
 Qoyun kəsdi şeytan, inək, həm toyuq,
 Yedirdi şaha qanlı, isti, soyuq.
 Onu bəslədi qanla aslan kimi
 Ki, gümrah ola vəhşi heyvan kimi.
 Çalışdı girəndə şahın yanına,
 Yayılısın sözü yağ kimi canına.
 Yumurta yedirdi ona bir zaman,
 Yedi şah, qızışdı vücudunda qan.
 Yedikcə dedi: - Afərin, afərin,
 Tapılmaz tayın bu hünərdə sənin.
 Yəqin etdi şeytan işi baş tutar.
 Dedi: - Nuşican olsun, ey hökmdar!
 Vəzifəm budur! Sə'y edim mən gərək,
 Sabah dadlı olsun bu gündən xörək.
 Düşündü gecə, nə bişirsin səhər
 Ki, salsın şahı heyrətə birtəhər.
 Qızartdı neçə qırqovul, kəkliyi,
 Gətirdi, dedi: - Padşahım, di ye!
 Ağılsız ərəb padişahı o gün
 Yedi, aşpaza oldu qul büsbütün.
 Üçüncü gün artsın çeşidlər deyə,
 Gətirdi toyuqla quzu süfrəyə.
 Döşəndikdə dördüncü gün süfrəsi,
 Qoyuldu qızarmış dana püştəsi.
 Saçardı ətir zəfəranla güləb,
 Təzə müskə oxşardı köhnə şərəb.
 Dadınca xörəkdə olan ləzzəti,
 Çoxaldı ona Zöhhakın hörməti.
 Dedi "aşpaza": - Göstəribsən hünər,

Mənə söylə, bir istəyin var əgər.
Dedi "aşpaz": - Ey padşahım, yaşa,
Uzun ömrünü vur fərəhlə başa.
Əzizdir mənə hörmətin, izzətin,
Ağırdır bu boynumdakı minnətin,
Məni qərq edibsən naza, ne'mətə,
Məni çatdırıbsan böyük hörmətə.
Deyilsəm də layiq, könül arzular:
Nəsibim ola belə bir iftixar.
Əgər lütf edib, versə rüsxət mənə,
Öpüb, üz qoyam şahımın çiyninə.
Eşitdikdə Zöhhak bu söhbəti,
Ona çatmadı xahişin illəti.
Dedi: - Məncə, bu iş deyildir çətin,
Qoy artsın bununla sənin hörmətin.
Açıb çiynini: - Gəl, - dedi, - busə all!
Öpüb söylədi: - İndi sağlıqla qal!
Yoxa çıxdı sanki gömüldü yerə,
Bu iş baş verib dünyada bir kərə.
Öpüş yerlərindən çıxanda ilan
Əlac axtarıb, şah çəkdi fəqan.
Nəhayət, o əf'ileri kəsdilər,
Yeri var, təəccüb edirsən əgər.
Şahın hər iki çiyni sanki çinar,
İki şaxı verdi, iki şahmar.
Təbiblər yığışdı bütün ölkədən,
Çox oldu ağıllı fikir söyləyən.
Yada düşməyən bir dəva qalmadı,
O dərddə əlac eyləyən olmadı.
O dəm girdi şeytan təbib cildinə,
Gəlib tapdı Zöhhakı xəlvət yenə.
Baxıb söylədi: - Yox bu dərddə çara,

İlanlar belə qalmalı bir ara.
Toxunma, yemək ver, doyur onları,
Acıqlandırıb, kəsmə heyvanları,
Adam beyni ancaq yesinlər görək,
Yəqin öldürər onları bu xörək.
Bu sözlərlə şeytan düşünsən əgər,
Bilərsən ki, izlərdi nə fitnələr.
O istərdi keçsin həyata sözü,
Boşalsın adamdan bütün yer üzü.

Bir az sonra İranda üsyançılar,
Bütün ölkəyə vəlvələ saldılar...
Bütün xalq döndərdi Cəmşiddən üz,
Qara qır kimi oldu parlaq günüz.
Yolundan çıxıb, aqlını azdı şah,
Ona omadı Tanrı lütfü pənah.
Budur hər yetən oldu bir hökmran
Hər addımda bir təxtü tac axtaran
Qoşunlar düzüldü, döyüş başladı,
Qəzəb rəmzi olmuşdu Cəmşid adı.
Olub bir neçə dəstə iranlılar,
Ərəb mülkünə doğru yollandılar.
Eşitmişdilər bir igid əjdaha
Ərəblərdə var ki, baş əyməz şaha.
Hər iranlı şah axtara-axtara
Gəlib tapdı Zöhhakı dərdə çara.
Dedilər: - Ərəb mülkünün şahısan,
Buyur həm də İranda ol hökmran!
Edib təxtü tac və'd, yalvardılar,
Gəlib əjdaha etdi İrani xar.
İran mülkünə şah olunca həməən,
Bir ordu yığıb hər iki ölkədən,

Alıb, Təxti-Cəmşidə¹¹ oldu rəvan,
Ona bir üzüktək göründü cahan.
Hücuma keçincə yeni hökmdar,
Daha olmadı bəxt Cəmşidə yar.
Atıb təxtü tacı, əliboş, zəlil
Qaçıb getdi, gizləndi gözdən yüz il.
Verən olmadı kimsə ondan xəbər,
Adı şah, özündənsə yoxdu əsər.
Yüz il keçsə də bir gün çıxdı üzə,
O, Çin dəryasında göründü gözə.
Budur, əjdahadan qaçıb gizlənən
Əsir oldu Zöhhak əlində həmə.ən.
Keçirdikdə Cəmşidi Zöhhak ələ,
Aman vermədi bircə gün də belə,
Mişarla onu böldü tən ortadan,
Xilas oldu bir zülmkardan cahan.
Bada verdi şahlıq büsatın zaman,
Zaman kəhrəba oldu, Cəmşid saman.
Kim ondan ziyadə olub hökmdar?
O, zəhmət çəkib, kam alır başqalar.
Verib yeddi yüz illik ömrün bada,
Çox iş gördü - yaxşı, yaman dünyada.
Şah adil olarsa, sevər xalq onu,
Zəmanə üzər zalımın boynunu.

Zöhhak

Bütün aləmə oldu Zöhhak şah,
Min il zülm əlindən bəşər çəkdi ah.
Zəmanə yaman çox yaşatdı onu,
Sanardın ki, yetməz cəfanın sonu.
Zəka sahibi oldu hər yerdə xar,

Cəhalət sayıldı hünər, iftixar.
Kəsildi ağa aləmə cadugər,
Aman vermədi xeyrə aləmdə şər.
Haçan Cəmşidi taxtdan saldılar,
Evindən iki qız əsir aldılar.
Şahın qızlarıydı o bir cüt bacı,
Gözəllər başının bu bir cüt tacı.
Birinci bacının adı Şəhrinaz,
İkinci bacının adı Ərnəvaz,
Kəniz verdilər Zöhhaka qızları,
Kama əjdaha çəkdi ulduzları.
Dəyişdirdi onlardakı xisləti,
Tutub əyri yol, atdılar isməti.
Mürəbbisi Zöhhak olanda mægər,
Qalar yaxşılıq, doğruluqdan əsər?
O ancaq bilirdi danışsın yalan,
Vurub, öldürüb, xalqı etsin talan.
İki oğlanı, rəsm idi, hər gecə,
Qul olsunmu ya zadəgan, gizlicə
Tutub darğa təslim edər dərbara,
Şahın dərdinə bəlkə olsun çara.
Kəsib başını, beynini pörtərək
İlanlarına şah edirdi xörək.
O vaxtlar var idi iki şahzadə,
İki parlaq inci kimi dəryada.
Biri - Ərmayıl adlı dindar idi,
Biri - Kərmayıl, zirək, huşyar idi.
Təsadüf belə oldu rastlaşdılar,
Ürəkdə olan dərdləri açdılar.
Dedilər: - Yadelli əlindən aman,
Olub zülmədən xalqın halı yaman.
Biri söylədi: - Gəl gedək dərbara,

Deyək aşpazıq biz də, o qəddara.
Kələk baş tutarsa düşünmək gərək,
Yazıq xalqa bəlkə kömək göstərək.
Heç olmazsa hər gün iki gəncdən
Birini xilas eyləyək pəncədən.
Gedib oldular Zöhhakın aşpazı,
Xörəklər hazırlandı on cür azı,
Şahın mətbəxində o iki cavan,
Uzun sürmədi oldular hökmran.
Qaranlıq çökəndə hər axşam çağdı
O şah istəyirdi rahat yatmağı.
İki gənci Zöhhak cəlladları
Sürüklərdilər zorla mətbəx sarı.
Üz üstə atarlardı bir anbara,
Edərlərdi təslim aşpazlara.
Ürəklər bu haldan dönərdi qana,
İki xeyirxah odlana-odlana
Əli varmadan başlayırdı işə,
İlahi, şahın başına daş düşə!
Ahı onların yandırardı daşı,
Necə öldürər qardaşı qardaşı?
Tapa bilməyib dərddə başqa əlac,
Kəsib bir cavan başını nəəlac,
Alıb gizlicə bir qoyun beynini,
Qatardı bu beynə onun beynini.
Qaçırdıb ikinci cavanı haman,
Deyərdi: - Şəhərdən uzaqlaş, aman!
Qoyunla adam beynini tam yarı
Qatıb, yemləyirdi iki şahmarı.
Bu minval ilə o iki xeyirxah
Otuz gəncə hər ay olardı pənah.
Yığıldı bu yolla iki yüz nəfər,

Pənahgah tapıb orda gizləndilər.
Verib hər birinə neçə baş qoyun,
Dedilər: - Alın, çöllərə üz qoyun!
Gedib tutdular dağda onlar qərar,
Şəhərdən uzaqda məkan saldılar.
Bu kürdlər ki var, onların nəslidir,
Bütün ömrü dağda keçir, bəllidir,
Bir adətədi Zöhhakda bu hər zaman
Sevərdi: desinlər ona qəhrəman.
Soraq tutsa bir pəhləvan ad alıb,
Neçə pəhləvanı atından salıb,
Deyərdi ki, gəlsin görək o qoçaq
Mənimplə bu meydanda qurşaq tutaq.
Eşitdikdə var ölkədə bir gözəl
Mələklər kimi, hüsnünə yetməz əl.
Nə adət qanardı, nə məzhəb nə din,
Salardı ayaq altına ismətin.

Hələ qırx il ömrü qalırdı onun,
Fələk başladı ziddinə bir oyun.
Sarayda yanında gözəl Ərnəvaz,
Yatırkən gecə, sübhə qalmış bir az,
Nə gördü ki, gözlənmədən üç nəfər
Dilavər saraydan çıxıb gəldilər.
İkisi böyükdür, biri çox cavan,
Boyu sərv, alnında fərri-kəyan.¹²
Cavan bağlayıb şahtək altun kəmər,
Əlində öküzbaşlı gürz gəzdirər.
Çalıb, çarpışır, şahı məğlub edir,
Kəmənd ilə Zöhhakı almış əsir.
Dəməvənd dağına sürüklər onu,
Dalınca çəkər bir böyük ordunu.

Yuxu zalımın bađrını etdi qan,
İlan kimi qıvrıldı, çəkdi fəğan.
Atıldı yerindən qopardı haray,
Düşüb lərzəyə yüz sütunlu saray.
Gəlib dəhşətə şah çəkən nərədən
Ayüzlü gözəllər oyandı hərəmən.
Dedi Ərnəvaz: - Ey böyük hökmdar,
Mənə söylə könlündə nə sirr var?
Yatırdın mənimlə evində rahat,
Nədən qorxdun, ey şah, de, asudə yat.
O dilbərlərə söylədi padişah:
- Bu sirri açıb söyləməkdir günah.
Sizə sirrimi mən eyləsəm mən əyan,
Ümidsiz qalarsız canımdan, inan,
Çox israr qıldı ona Ərnəvaz,
Dedi: - Sirri aç, eyləmə e'tiraz.
Tapaq bəlkə də dərdinə çarə biz,
Elə dərd yox ki, ola çarəsiz.
Nə görmüşdü rö'yada faş eylədi,
O dilbərlərə birbəbir söylədi.
Ayüzlü gözəl Ərnəvaz açdı dil,
Dedi: - Çarə axtar hələ gec deyil.
Cahan bir üzükdür əlində sənin,
Bəşər, quş, pəri, div rəiyyətlərin.
Çağır, topla hər yandan alimləri,
Min əfsun düzəldən münəccimləri.
Açıb sirrini söylə möbidlərə,
Çalış, tövbə qıl, zülmü at bir kərə!
Tanı düşməni, vaxtı vermə bada,
Bəşər bil onu, div, pəri olsa da.
Gəz, axtar, çıxart düşməni aşkara,
Yaraşmaz bu şübhə, bu şəkk şahlara.

Danıxdıqca o sərvqamət pəri,
Batırdı şahın beyninə sözləri.
Qaranlıq gecə bir qara qarğa tək
Uçub getdi, bu aləmi qıldı tərək.
Dağın arxasından göründü çıraq,
Onun şö'ləsindən şəfəq saçdı dağ.
Xəbər verdi möbidlərə hökmdar,
Ağıllı, kamal sahibi harda var,
Hamı toplanıb qoydu üz dərbara,
Dedi şah da rö'yasını onlara.
Ürək sirrini söylədi aşıkar,
Dedi: - Söyləyin taleyimdə nə var?
Fələk dövr edir yaxşı, yoxsa yaman,
Deyin, məndən üz döndəribmi zaman?
Tapın, göstərin hardadır düşmənim,
Çatar kimlərə tacü təxtim mənəm?
Bu sirri əgər etməsəz aşıkar,
Sizin boynunuzdur, o kəndir, o dar.
Düşüb qorxuya məclis əhli tamam,
Pıçıldı, işarə edirdi davam,
Dedilər: - Əgər doğru söz söyləsək,
Şirin canımızdan gərək əl üzək.
Desək haqq sözü biz əgər tərsinə,
Bu zalım bizi sağ buraxmaz yenə.
Davam etdi söz-söhbət üç gün belə,
Alan omadı doğru bir söz dilə.
Qəzəbləndi dördüncü gün hökmdar,
Dedi: - Söyləyin hər şeyi aşıkar.
Bilin, olsa susmaqda israr edən,
Onu kimsə görməz çıxıb sağ gedən.
Ürəklər əsir, göz dolu qanlı yaş,
Hamı qorxudan torpağa dikdi baş.

Var idi o məclisdə tək bir nəfər,
Açıq gözlü, huşyar, sahibhünər,
Adı Zirək idi, hər işdə zirək,
Yarıb səfləri, qarşıya çıxdı tək.
Yox idi ağır sözlərə onda tab,
Cəsarətlə Zöhhaka verdi cavab,
Dedi: - Sakit ol, lovğalanmaq yetər,
Ölümdən qaçan olmamış bir nəfər..
Ölüb səndən əvvəl də çox hökmdar,
Ləyaqətlə ömrü başa vurdular.
Ədalətlə şahlıq edib dünyada,
Qoyub getdilər tacü xətti yada.
Əgər olsa insan polad bir qala,
Fələk verməz imkan salamat qala.
Sənin bir nəfər son qoyar bəxtinə,
O, sahib çıxar tacına, xəttinə.
Ana Afəridun verər ad ona,
Fələk göndərər xalqın imdadına.
Hələ tapmamışdır təvəllüd o şah,
Belə tez düşüb möhnətə, çəkmə ah.
Gəlinəcə həyata o sahibhünər
Atar boy, verər bir ağactək bəhər.
Tutar başını yeddi göydən uca
Ki, çatsın əli bəlkə xəttə, taca.
Gözəl qaməti sanki sərvə-rəvan,
Polad gürz çiyində, o pəhləvan.
Edər gürz ilə qəsriyi tarimar,
Sənin qollarını tutub bağlayar.
Eşitdikdə Zöhhak bu sözləri,
Bərəldi onun qorxudan gözləri:
- Fəridun nədən olmalı düşmənim?
Ona pisiyimmi yetibdir mənim?

Dedi möbid: - Ey şah, gözlə ədəb,
Bil hər pislüyə var cahanda səbəb.
Əlində atası olanda həlak
Qəzəbdən olar oğlunun bağı çak.
Çağa verməsin can acından deyə,
Edər bir inək dayəlik körpəyə.
Tutub öldürərsən, o heyvan ki, var,
Fəridun onun intiqamın alar.
Qulaq verdi Zöhhak bu sözlərə,
Düşüb təxtdən, dəydi huşsuz yerə.
Göruncə bu əhvalı sirri açan
Çəkildi geri, itdi gözdən haman.
Şahın başına gəldi huşu o dəm,
Kəyan təxtinə qoydu bir də qədəm.
O gündən gəzib gizli həm aşkar,
Fəridunu hər yerdə axtardılar.
Yeyib yatmayı, gülməyirdi üzü,
Qaranlıq gecəydi şahın gündüzü.
O gündən ötüb keçdi xeyli zaman,
İl-ildən şaha dar göründü cahan.
Fəridun doğuldu, elə bil o gün
Bu dünya kökündən dəyişdi bütün.
Boy atdı bəzənmiş cavan sərvək
Ona verdi şahlıq kamalı bəzək...
O layiqdi Cəmsid kimi şahlığa,
Günəş tək saçardı cahana şüa.
Bu dünyaya lazımdu yağmur qəder,
Ləyaqətli şah ruhları bəsləyər.
Fəriduna oldu fələklər də ram,
Fələk çərxi döndükcə, o aldı kam.
Doğulmuşdu Bərmayə adlı inək,
İnəklər içində büsatlı inək.

Bir erkək tavusdan bəzəkli, qəşəng,
 Çalırdı onun hər tükü başqa rəng.
 Münəccimlərə çatdı bundan xəbər,
 Tamaşasına toplaşıb gəldilər.
 Baxıb söylədi hər qoca, hər cavan:
 - Bu cür bir inək görməmişdir cahan.
 O yandansa Zöhhak gündüz, gecə
 Gəzirdi Fəridunu hey gizlicə.
 Fəridun atası olan Abətin
 Baxıb gördü baş saxlamaqdır çətin.
 Qaçaq düşdü, verdi cəfa canına,
 Nə bilsin gedir əjdaha kamına?
 Şahın gizli casusları bir zaman
 Xəbər tutdular Abətindən haman.
 Onu zülm ilə çəkdiilər dərbəra,
 Günü oldu Zöhhak əlində qara.
 Fəridun anası, o arif pəri
 Görüncə həlak oldu bədbəxt əri,
 Çalışdı səlamət qala övladı
 Fəranəkdi o qəhrəmanın adı,
 Çölə qoydu üz, qəlbi qanla dolu,
 Onun bir çəmənəzara düşdü yolu.
 Çəməndəydi Bərmayə adlı inək,
 Güzəllikdə tavus büsatlı inək.
 Qoruqçu önündə gedib əydi baş,
 Gözündən axıtdı yerə qanlı yaş.
 Dedi: - Södəmər körpəmi, ey cavan,
 Əmanət götür ver ölümdən aman!
 Yetimdir, qəbul et, ata ol ona,
 Bu südlü inək də qoy olsun ana.
 Südüylə onu bəslə, bil, hər zaman
 Mükafat verəm, hazıram, bil, inan.

Qoruqçu ona söylədi: - Ol əmin,
Qoy olsun inək südəmər körpənin.
Ürəkdən bu təklifi etdim qəbul,
Onun xidmətində mənəm sadə qul.
Üç il o inəkdən verib süd ona,
Əziz ömrü xidmətdə çatdı sona.
Yayıldı cahanda inək şöhrəti,
Onun dillərə düşdü söz-söhbəti.
Dedi Şah Zöhhak: - O mə'lun inək
Tapılsın gərək, öldürülsün gərək!
Qaçıb, o çəmənзара gəldi ana,
Əlac eyləsin istədi olğuna.
Dedi: - Ey qoruqçu, kəsüb, incimə,
Salıb Həqq özü bir fikir qəlbimə...
Gərək mən bu tədbiri icra edim,
Tək övlad candan əzizdir, gedim.
Köçüm cadular ölkəsindən tamam,
Fəridunu Hindistana çatdıram.
Məni izləyənlər gözümdən itim,
Gülzlümlə Əlbürzə doğru gedim.
Basıb körpəni bağrına can kimi,
Dağa sarı yollandı aslan kimi.
O dağda var idi bir abid kişi,
Bu dünya ilə yoxdu əsla işi.
Fəranək dedi: - Ey olan pakdin,
Yazıq bir kəsəm, yurdum İranzəmin
Mənim bu əziz körpəmə sal nəzər,
O, bir gün gələr təxtü tacı bəzər.
Ona hami ol, lütfünü qıl əta,
Yetimdir, əziz tut necə bir ata.
Qəbul etdi o körpəni xeyrxah,
Nə gəzdi bəhanə, nə də çəkdi ah!

Xəbər tutdu Zöhhak Bərmayədən,
Bilib, hardadır o bəzəkli çəmən,
Qəzəbdən dönüb şah qızmış filə,
Başın kəsdi Bərmayənin kin ilə.
Görünəcə çəməndə gəzir mal-qara,
Divan tutdu o dilsiz heyvanlara.
Fəridun sarayını çox gəzdilər,
Yox idi sarayda adamdan əsər.
Qəzəblə vurub od o kaşanəyə,
Gözəl qəsri döndərdi viranəyə.

Fəridun çatınca on altı yaşa,
Enib gəldi Əlbürzdən bir başa,
Anası önündə edib ahü zar,
Dedi: - Gizli bir sirri et aşıkar,
Açıq söylə, axır, kim olmuş atam?
De, kimdən sənə yadigar qalmışam?
Mənə bu mühüm mətləbi sal başa,
Kiməm, söyləyim indi yar-yoldaşa.
Fəranək dedi: - Ey məqam axtaran,
Qulaq ver, sənə gör nə söylər anan:
Atan bir kişiydi, adı Abətin,
Ana yurdu isə bu İrənzəmin.
Kəyan şahlarından o yadigar,
Ağıllı, bilikli, cəsur, namdar.
Sayıb bir-bir əjdadını söyləsə,
Çatardı onun nəslə Təhmürəsə.
Mənimçin əziz, mehribandı atan,
Yox idi mənə xoş gün onsuz, inan!
O vaxtlar ki, Zöhhak - o cadupərəst
Sənin canına etmək istərdi qəsd,
Mən ondan səni gizlədirdim hər an,

Yaman günlər idi o günlər, aman.
Atanda var idi böyük bir ürək,
Səni bəsləyirdi necə gül-çiçək.
Şahın çiyininin hər birindən ilan
Göyərdi, o İrana tutdu divan.
Atanın başın təndən etdi cüda,
İlanlar üçün beyni oldu qida.
Apardım səni bir elə cəngələ
Ki, bir kəs ora getməmişdir hələ.
Nə gördüm o yerdə? Güzəl bir inək,
Çalırdı onun hər tükü başqa rəng.
Kəsib sahibi el içindən ayaq,
Yaşardı meşə içrə o şah sayaq.
Səni mən ona verdim, o novcavan
Çəkib nazını, bəslədi bir zaman.
Sənə dayə oldu o tavus inək,
Boy atdın da, oldun yenilməz pələng.
İnəkdən, çəməndən tutunca xəbər,
Gedib, Şah Zöhhaka ərz etdilər.
Mən isə o yerdən səni nagəhan
Qaçırdım, nə ev qaldı, nə xaniman.
Gəlib gəzdilər, tapmadıqda səni
Tutub kəsdi Zöhhak Bərmayəni.
Nişan qalmasın qəsrimizdən deyə,
Vurub od, sovurdu külün də göyə.
Fəridun qulaq verdi bu sözlərə,
Başı qəm, kədərdən dikildi yerə.
Ədəblə xitab eylədi: - Ey ana,
Zəruri deyilmi sınaq aslana?
Bizə bunca zülm etmiş o bədəməl,
Gərək mən qılınca atım indi əl,
Edim zalimin qəsrini tarimar,

Yəqin ki, mənə Tanrı da yar olar.
Ana söylədi: - Düz deyil bu sözün,
Hələ kimsəsizsən, bilirsən özün.
O Zöhhakda həm xəxt, həm tac var,
Durub əmrinə müntəzir ordular.
Qoşun istəsə yer üzündən əgər,
Hər ölkə verər atlı yüz min nəfər.
Cavanlıq gözüylə baxıb aləmə,
Belə sözləri bir daha söyləmə.
Cavanlıq şərabından hər kəs dada,
Deyər: - Qəhrəman tək mənəm dünyada!
Verər başını lovğalıqla hədər,
Oğul, könlünə tapmasın yol kədər.

Zaman keçdi, Zöhhak rahat olmadı,
Dilindəydi əzbər Fəridun adı.
O qorxardı xətdən düşə torpağa,
Titrər idi qəlbi dönüb yarpağa,
Çıxıb xəttə Zöhhak bir gün həməni,
Başında tacı ləlü firuzədən.
Hüzura tələb etdi ə'yanları,
Deyib, dinlədi bir zaman onları.
Nəhayət, o, möbidlərə tutdu üz,
Dedi: - Elmdən nurlanır könlünüz.
Varımdır düşmənim mənim bir nəfər,
Məni istəyənlər bu sirri bilər.
Bilin, düşmənimdir mənim bu cavan,
Ağıllı, nəsəbli, igid, pəhləvan.
Belə söyləmiş möbid ondan mənə
Ki, xor baxmaq olmaz kiçik düşməne.
Əgər düşmən olsa kiçik, ya zəlil,
Məhəl qoymamaq şaha layiq deyil.

Kiçikdirsə düşmən, fəqət qorxuram,
Gələr gün o məndən alar intiqam.
Yığılsın gərək ordu hər ölkədən,
Qatım bir yerə divlə insanı mən.
Açım, söyləyim sirrimi aşkar,
Tükənmiş daha məndə səbrü qərar.
Yazın bir sənəd ki, bizim padişah
Olub daima xalq üçün xeyrxah.
Deyər doğru söz, bilməz əsla yalan,
Ədalətlidir, rəhmdil, mehriban.
Hamı qorxudan əydi Zöhhaka baş,
Onu qıldı təsdiqə hər kəs təlaş.
Yazıldı sənəd büsbütün ağ yalan,
Ona atdı imza qoca həm cavan.
Elə bu zaman çatdı şaha xəbər:
Salıb çöldə şivən şikayətçilər.
Dedi şah: - Burax onları təkbətək,
Hamı dərini şaha açsın gərək.
Biri daxil oldu şah eyvanına,
Çağırıldı onu hökmdar yanına.
Töküb qaşqabaq şah ona söylədi:
- Sənə zülm edən kim olub, qorxma, de!
Dedi: - Kavəyəm mən, işim - nalə, ah,
-Sənə zülm əlindən gətirdim pənah.
Dəmirlə oda bağlıdırsa peşəm,
Sənin yaxdığın odda mən bişmişəm.
Adın şah, özün əjdəhasan məgər?
Utan, zülmədən əl çək, artıq yetər.
Səni yeddi ölkə bilir hökmdar,
Niyə zülmü etdin həmişə süar?
Məgər tutmuşam mən böyük bir günah
Mənə dalbadal zülm edir padişah?

Niyə oğlumun qanı axsın gərək,
 İlanlarına beyni olsun xörək?
 Qulaq verdi Zöhhak bu sözlərə,
 Donub qaldı, mıxlandı sanki yerə.
 Bu məqsədlə ki, razı salsın onu,
 Dedi: - Al, özünlə apar oğlunu!
 Dedi Kavəyə şah: - Get, asudə yat!
 O hökmü alıb sən də imzanı at
 Ki, şahın ədalət olubdur işi,
 Hələ görməmiş zülmünü bir kişi.
 Alıb Kavə hökmü salınca nəzər
 Ki, qol çəkmiş ə'yan ona sərbəsər,
 Dedi: - Siz məgər Xaliqi dandınız?
 Belə qanıçən divə aldandınız?
 O hər nə dedi, siz qəbul etdiniz.
 Cəhənnəm yolunu tutub getdiniz.
 Belə hökmü təsdiq edim mən necə?
 Qoyun, şah məni doğrasın indicə.
 Coşub titrədi, qalxaraq bir kərə,
 Cırıb doğradı hökmü, səpdi yerə.
 Əziz oğlunu aldı Kavə o dəm,
 Saraydan evə sarı qoydu qədəm.
 Şaha zadəganlar dedi: - Afərin!
 Cahan hökmünə baş əyərəkən sənin,
 Səni saxlasın hər bələdan fələk,
 Döyüşdə güzəşt etməsin şah gərək.
 Nə haqqı var ağzı yava Kavənin,
 Önündə xoruztək qabarsın sənin?
 Nə həddi edə rədd fərmanını?
 Cırıb tullaya hökmü peymanını?
 Dedi şah: - Məni dinləyirsiz əgər,
 Sizə söyləyim bir qəribə xəbər?

Basınca ayaq Kavə dərbarıma,
Sədası çatınca qulaqlarıma,
Mənimlə onun ortasında haman
Dəmir dağ yanardı, deyərsəm, inan!
Fələk sirrini bilməyir bəndələr,
Bizi gözləyir bəlkə də bir xətər.
Saraydan çıxıb getdi Kavə o dəm,
Bazar əhli ətrafına oldu cəm,
Dedi xalqa Kavə ki, üsyan edin,
Qisas vaxtı çatmış, qana qan edin!
Dəri döşlüyü vardı ki, hər zaman
Asardı onu döşündən qəhrəman.
Onu nizəyə taxdı Kavə o gün,
Bazar əhli üsyana qalxdı bütün.
Gedib əldə nizə çəkərdi fəğan
Ki, ey həqpərəstlər, olun qəhrəman!
Sevirsə Fəridunu bir kəs əgər,
O Zöhhaka tabe olarmı məgər?
Salın şahı taxtdan, əhriməndir o,
Danıb Tanrını, dinə düşməndir o.
Dəri bayraq altuna toplandı xalq,
Atıb düşməni, dostunu andı xalq.
Qabaqda gedir Kavə, o pəhləvan,
Dalınca bir ordu ki, tutmaz cahan.
O addımlayır, baxmayırdı geri,
Bilirdi hayandır Fəridun yeri.
Göruncə cavan şahı xalq oldu şad,
Onun şəninə Xaliqui etdi yad.
Baxıb nizədə döşlüyə şəhriyar,
Dedi:- Bəxtmin ulduzu oldu yar.
Asıldı dəri üstə rumi ipək,
Qızilla, cəvahirlə tapdı bəzək.

Zəfər rəmzi bildi onu hökmdar,
Başı üstə bir ay kimi asdılar,
Sarı,qırmızı, göydü üç qurşağı,
Qoyuldu adı Kaviyan bayrağı.
Günəştək saçırdı o, zülmətdə nur,
Yaman gündə xalqın ümidi odur.
Neçə illər ötdü, dəyişdi cahan,
Olan işləri gizlədirdi zaman,
Fəridun duyurdu ki, Zöhhak üçün
Cahan bir məzara dönübdür bütün.
Kəmər bağlayıb, tac qoyub başına,
Gəlib əydi baş, söylədi : - Ey ana,
Döyüş vaxtı çatmış, gedim mən gərək,
Dua qıl, mənə Tanrı olsun kömək.
Gözündən edib sel kimi yaş rəvan,
Ana göylərə açdı əl, bağı qan,
Dedi: - Ey bu aləmləri xəlq edən,
Əmanət qəbul et Fəridunu, sən.
Onu cadulardan qoru, ey Xuda,
Rəva görmə pislər qala dünyada.
Fəridun hazırlıq görərkən yola,
Çalışdı bu tədbiri gizlin qala.
Var idi iki qəhrəman qardaşı,
Fəridunun onlardan azdı yaşı.
Birinə Kəyanuş verilmişdi ad,
İkincisi Pormayə, qəmdən azad,
Fəridun dedi: - Ey igidlər, gəlin,
Olun şad, qəm-qüssədən dincəlin.
Fələk dövrü imdad edər bəxtimə,
Əlim tez çatar, tacıma, təxtimə.
Dəmirçibazar səmtinə tez gedin,
Mənə bir ağır gürz sifariş edin!

Onun əmrini tez qəbul etdilər,
Dəmirçibazar səmtinə getdilər.
Bu işdə kimin var idi şöhrəti,
Fəriduna ərz eylədi xidməti.
Fəridun ki pərgarı aldı ələ,
Dedi: - Gürzümüz olmalı, bax belə:
Öküz başlı gürzün o arif cavan
Çəkib rəsmini yerdə, verdi nişan.
Neçə usta qatdı gecə gündüzə,
Ağır gürz hazırlandı, çıxdı üzə.
Fəridunu görcək bütün ustalar,
Sevinclə onu dövrəyə aldılar.
Dedilər: - Bizə varsa fərmayışın,
Buyur, başla, canla görək hər işin.
Fəridun çəkib cizgilər torpağa,
Onu göstərib bir neçə ustaya,
Dedi: - Gördünüzümü, daha durmayın,
Mənə bir belə gürz hazırlayın,
Qırılmaz dəmirdən uzun dəstəsi,
Başında poladdan öküz kəlləsi.
Çalışdı gecə-gündüz o ustalar,
O gürzü Fəriduna çatdırdılar.
Fəridun çağırdı sənətkarları,
Verib bəxşiş, alqışladı onları.
Dedi: - Çəkməyin qəm, qazansam zəfər,
Sizin başınız göylərə yüksələ, r
Yerə basdırılsa şah, o əjdaha,
Bilin, zülm edilməz sizə bir daha.
Fəridun tez almaq üçün intiqam,
Yeyib-yatmağı da unutdu tamam.
Yemi atların istədi bol ola,
Yazın son ayında o çıxdı yola.

Saray qarşısında yığıldı qoşun,
Hamı xidmətində dayandı onun.
Dedi: - Qəm, kədər çəkmək artıq yetər,
Sizin başınız göyələrə yüksələr.
Əgər basdırılsa yerə əjdaha,
Sizi qoymaram bələda bir daha,
Qoşun qalmasın ac deyə, hər nə var,
Yığıb fillərə, kəllərə çatdılar.
Kəyanuşla Pormayəni padişah
Götürdü yanınca pənah xeyrxah.
Fəridunun hərçənd ki, azdı yaşı,
Baş əydi ona hər iki qardaşı.
Başı kinlə, qəlbi kədərlə dolu,
Külək sürətiylə gedirdi yolu.
Gəlib çatdı Ərvəndruda haman,¹³
Belə olmalı tacü təxt axtaran.
Məgər pəhləvi bilməyirsən nədir?
Bil, Ərvənd ərəbcə haman Dəclədir.
Gəlib Dəcləyə ordusuyla tamam,
Dedi: - Ey bərə işlədənlər, salam.
Dayanma, tələs, ey bərə işlədən,
Hazırlaş, suya sal qayıqları sən,
Qoşunla məni çatdır o sahilə,
Qalan olmasın burda bir kəs belə.
Qoşunla gərək Dəclədən tez keçəm,
Hədər getdi sahildəki bir gecəm.
Qayıqçı ona etmədi e'tina,
Qayıq vermədi Abətin oğluna.
Dedi: - Əmrinə baş əyim mən necə?
Mənə şah özü tapşırıb gizlicə:
Əlində möhürlü cəvaz olmadan¹⁴
Çibin uçmaq istərsə, vermə aman!

Fəridun qəzəblə onu dinlədi,
- Nə qorxum dənizdən mənim? - Söylədi.
Kəyan əzmi ilə götürdü ayaq,
Atın üstünə quş kimi qalxaraq,
Başında döyüş əzmi, qəlbində kin,
Atı sürdü ağışuna Dəclənin.
Görüncə bunu cür'ət etdi qoşun,
Suya saldılar at dalınca onun.
Balıqtək suda üzdü atlar o gün,
Yəhərlər su altunda qaldı bütün.
Çıxıb sahilə seçdilər bir hədəf,
Hamı getdi Beytölmüqəddəs tərəf.
Dili pəhləvicə olan atlılar
Ona Gəngdej-hudəc ad qoydular.¹⁵
Ərəbcə adı Xaneyi-pak olub,¹⁶
O yer bir zaman Qəsri-Zöhhak olub,
Çapıb gəldilər, ta göründü şəhər,
Hamı bu şəhərdən dilərdi bəhər.
Fəridun bir mil şəhərdən kənar
Dayandı, baxıb gördü bir qəsir var.
Saçar nur sanki Zühəl, Müştəri,
Gözəldir, könül oxşayır hər yeri...
Onun qülləsi göylərə yüksəlib,
Baxanda sanardın ki, ulduz dəlib.
Yəqin etdi ki, əjdəha qəsridir,
Şahın məskəni - pürbəha qəsridir.
Dedi dostlara: - Siz baxın qəsirə bir,
Bu yerdən göyə nur kimi yüksəlir.
Görüncə onu getmiş əldən qərar,
Yəqinim budur: onda bir sirr var.
Gecikməz xətdir bu yerdə, bilin,
Bizə bağlıdır taleyi bir elin.

Ağır gürzü aldı ələ pəhləvan,
Cilovtökmə oldu o qəsrə rəvan.
Sanardın ki, oddur, uzun yol ötüb,
Keşikxanənin qarşısında bitib.
Yəhərdən ağır gürzü alcaq ələ,
Salıb zərbəsi aləmə vəlvələ,
Vurub saldı caduları yan-yana,
Çağırdı ulu Həqqi imdadına.
O qorxmaz igid bir əlində yaraq
At üstə böyük qəsrə basdı ayaq.

O tilsim ki, ətrafda qurmuşdular,
Vurub gürz ilə eylədi tarimar.
Qırıb, sərđi caduları yan-yana,
Gəlib çatdı o möhtəşəm eyvana,
Girişdə yazılmışdı Zöhhak adı,
Fəridun söküb torpağa tulladı.
Qədəm basdı cadu dolu eyvana,
Atıldı necə vəhşi div meydana.
Əzib başını onların, etdi xar,
O cadupərəst qəsrə hökmdar
Qələm çəkdi Zöhhak şahın bəxtinə,
Qoyub tac, oturdu onun təxtinə,
Çıxardı hərəmxanəsindən o dəm
Şəvə saçlı, ay üzlü bir çox sənəm.
Dedi: - Başını tez yuyun onların,
Qara fikrdən ruhların qurtarın!
Verib onlara Haqq yolundan nişan,
Gözəllər təmizləndi çirkəbdən.
Mürəbbiləriydi hamı büt-pərəst,
Odur, düzlüyə qalmamışdı həvəs.
O Cəmşid şahın qızları dil açıb,

Qızıl güllərin üstə nərgiz saçıb,
 Dedilər Fəriduna: - Ey qəhrəman,
 Qoca dünyada qal həmişə cavan.
 Doğub hansı ulduzla bəxtin sənin?
 Şirin barısan hansı tər şaxənin?
 Bu aslan yatağına basdın qədəm,
 Əlinlə sənin məhv edildi sitəm.
 Bu cadu əlində düşəndən dara
 Keçər ömrümüz bəxtimizdən qara.
 Hələ görmədik biz belə bir cavan,
 Sənintək hünər sahibi qəhrəman.
 Onun qəsrinə sahib oldun əcəb,
 Edirsən yəqin təxtü tacı tələb.
 Fəridun dedi: - Bir kəsə tacü təxt
 Vəfa qılmamışdır, nə tale, nə bəxt?
 Bu Zöhhak ilə düşmənəm, qanlıyam,
 Mənəm, Abətin oğlu, iranlıyam.
 Onu tutdu, öldürdü bu əjdəha,
 Budur, gəlmişəm ki, alım qanbaha.
 Mənə dayə - Bərmayə adlı inək,
 Deyərdin: Odur bu cahana bəzək.
 Axıtdı bu, o dilsizin qanını,
 Gərək mən alam qatilin canını.
 O zalımdan almaq üçün intiqam
 Mənə verdi İranda rüsxət anam.
 Əzəm başını mən gərək durmadan,
 Ona rəhm qılmaq günahdır, inan.
 Eşitək bunu Ərnəvaz - ol pəri,
 Açıldı ürəkdə olan sirləri.
 Dedi: - Şah Fəridun demək sənmişən
 Bu cadunu, bu zalımı məhv edən?
 O sənsənmi təxtdən salarsan divi,

Əlinlə olar tarümar zülm evi?
İki şah qızı- düşmənə kam idik,
Ölüm qorxusundan ona ram idik,
İlan olsa da, arvad olduq ona,
Göyərçin sığındı ilan qoynuna.
Fəridun dedi: - Çəkməyin qəm, kədər,
Muradımca dönsə bu dövrən əgər,
Kəsib əjdəha nəslini tərtəmiz,
O napakdan qoymaram qalsın iz.
Mənə düz deyın, qorxmayın bir daha,
Bilim hardadır qan içən əjdəha.
Gözəllər bu sirri ona açdılar,
Ki, Zöhhakı xar etsin o namdar.
Dedilər: - O getmişdir Hindistana,
Əlindən cahən əhli doymuş cana.
Qırar xalqları, əsla verməz aman,
Düşüb qorxuya taleyindən yaman.
Ona bir münəccim demiş bu sözü
Ki, səndən yaxa qurtarar yer üzü.
Gələr bir igid, zəbt edər təxtini,
Qara torpağa gömdürər bəxtini.
Bunu hər zaman yad edər, odlanar,
Bu işıqlı dünyanı zindan sanar.
İlanlarsa, çiyində axşam, səhər
Ona olmazın hey əziyyət verər.
İlanlar bir az sakit olsun deyə
Qaçar əjdəha ölkədən-ölkəyə.
Dönər qəsrinə tez, o getsə hara,
Dayan, gözlə gəlsin, onu sal tora.
Gözəl qız bütün sirri açdı belə,
Fəridun onu dinlədi şövq ilə.

Uzaq ölkəyə şah edəndən səfər
Var idi onun yaltağı bir nəfər.
Onun olsa da sərvəti, ne'məti,
Edərdi şaha qul kimi xidməti.
Xəzinə, saray sahibi olsa da,
Deyərdi: -Mənəm şah yanında gəda.
Ona Kondrov adı vermişdilər,
O, Zöhhaka olmuşdu sadıq nökr.
O gün Kondrov qəsrə gəldi, haman
Nə gördü: Yeni tacidar bir cavan
Oturmuşdu təxt üstə asudə, şad,
Boyu sərvidir, ay üzündə nişat.
Sağında ona naz satır Şəhrinaz,
Solunda ay üzlü gözəl Ərnəvaz.
Baxıb gördü dolmuş qoşunla şəhər,
Önündə igidlər şahın baş əyər,
Nə çaşdı, nə də sirri vurdu üzə,
Fəridunu al dillə tutdu sözə.
Dedi: - Xoş gəlibsən bizə, şəhriyar,
Yaşa hər qədər ki, bu aləm yaşar.
Mübarək ola təxtü tacın sənin,
Nədir borcu, şahım, sənə bəndənin?
Qul olsun sənə yeddi ölkə, cahan,
Cahan sən kimi şah görübdür haçan?
Fəridun ona söylədi: - Gəl bəri,
Əyan etdi pünhan olan sirləri.
Buyurdu ona şah: - Ey kədxuda,
Gedib süfrə aç, borcunu qıl əda!
De gəlsin bu gün qəsrə sazəndələr,
Şərab ver bizə, yaxşı göstər hünər.
Ləyaqətli məclis quran bir adam
Hünərlə yanımda tapar ehtiram.

Önündə elə süfrə aç təxtimin,
Qul ol qarşısında uca bəxtimin.
Onun əmrini dinlədi kədxuda,
Edib borcunu şah yanında əda.
Gətirtirdi sazəndə, dadlı şərab,
Xörəklər düzüb, qəsrə səpdi gülab.
Fəridun unutdu qəmi, möhnəti,
Davam etdi sübhə qədər işrəti.
Görüb Kondrov xəlvət olmuş ara,
Edib məclisi tərək o qəlbi qara,
Minib yel kimi yol gedən bir kəhər,
Çarıb getdi Zöhhaka versin xəbər.
Şaha çatdı, bir qul kimi əydi baş,
Nə görmüşdü, bir-bir ona etdi faş.
Dedi: - Ey cahən hökmdarı, sənin
Dönübdür nədən tərsinə işlərin?
Qoşunla gəlib üç nəfər pəhləvan,
Sənin qəsrinə girdilər qorxmadan.
Üçündən biri lap yeniyetmədir,
Boyu sərvdir, görkəmi sanki şir.
Yaşı azdır, ancaq məqamı uca,
Böyükklər onu vəsf edir bolluca.
Başı gürzünün oxşayır bir dağa,
Önündə qoşun üz qoyur torpağa.
İki qəhrəman da alıb yanına,
At üstə gəlib şahın eyvanına
Qırıb çatdı sən qurduğun tilsimi,
Çıxıb təxtə, əyləşdi bir şah kimi.
O divlər ki, qəsrində vardı sənin,
Keşik xidmətində durardı sənin,
Əzib onları tökdü dörd bir yana,
Beyinlər səpildi bütün eyvana.

Dedi şah: - Gəl bunca qorxma nahaq,
Nə bildin ki, o gəlməmişdir qonaq?
Dedi Kondrov: - Ey böyük hökmdar,
Qonağın əlində məgər gürz olar?
Sənin adını təxtü tacdan silər,
Qonaqda olarmı belə bir hünər?
Dedi şah: - Təşvişə düşmə nahaq,
Uğurlu olar mənəcə üzlü qonaq.
Dedi Kondrov: - İndi, ey şəhriyar,
Mənim şahıma bir sualım da var:
Tutaq bu igidlər gəlibdir qonaq,
Hərəmxanədə neyləyir bəs qoçaq?
Cəmin qızlarını alıb yanına,
Yayar söhbəti yağ kimi canına.
O gah Şəhrinazın yanağın öpər,
Dönər Ərnəvazın dodağın öpər.
Gecə qəsrdə başqa bir toy tutar,
Sənəmlərlə baş bir balışda yatar.
Ayüzlü iki nazlı dilbər gözəl
Ki, səndən savay vurmamış kimsə əl,
Girər qoynuna olcağın keyfi çağ,
Nə lazım sənə böylə üzlü qonaq?
Bu söz saldı Zöhhakı qısqanlığa,
Ölüm arzuladı o, bir anlığa.
Qızışdı, söyüş söyməyə başladı,
Ucaldı onun göylərə fəryadı.
Dedi: - Kondrov, mən səni bir daha
Gözətçi qoya bilmərəm dərgaha.
Dedi: - Şah, büsatın gedərsə bada,
Necə eyləyərsən məni kədxuda?
Bu gün bir tükə bağlıdır varlığın,
Mənimçün nə lazım havadarlığın?

Belə iş hələ çıxmamış qarşına,
Qızışma, düşün, qıl əlac başına.
Xəmirdən çıxan tük kimi indi sən
Kənar qalmısan tac ilə təxtdən.
Gəlib düşmənin güzrlə nagəhan,
Tutub qəsri, saldı orda məkan.
Dağıtmış sən qurduğun tilsimi,
Qucar sevgili yarını ər kimi.
Bu sözdən acıqlandı Zöhhak şah,
Coşub, çəkdi odlu ciyərdən bir ah.
Günəş batdı zülmətdə dəryalara,
Gecə oldu aləm geyindi qara.
Qoşun əhlinə söylədi hökmdar:
- Yəhərlənsin atlar, qoşunda nə var.
Böyük bir qoşun qəsərə oldu rəvan,
Hamı div kimi cüssəli qəhrəman.
Bu işdən Fəridun tutunca xəbər
Bütün yolları atlılar kəsdilər.
Töküldü qoşun əhli atdan yerə,
Salıb düşməni təngələrdə girə,¹⁷
Şəhər əhli də toplaşdı daamlara,
Tamaşa edirdi bu vurhavura.
Kimin Zöhhaka nifrəti var idi,
Fəriduna onlar havadar idi.
Qılınc, oxla başladı bərk qırhaqır,
Dam üstəndən də kərpic yağır, daş yağır.
Yağdı sanki yazda buluddan dolu,
Ata, atlıya dəydi, kəsdi yolu,
Şəhər sakini - minlər ilə cavan,
Döyüşdə bişən hər qoca pəhləvan
Qoşuldu Fəridun adamlarına,
Hücum etdi Zöhhak dərbarına.

Belə etdi e'lan atəşgədə:
- Cavan olsa da şahımız ölkədə,
Ona tabeyik həm qoca, həm cavan,
Yolunda fəda eylərik başla can.
Daha qoymarıq təxtə Zöhhakı biz,
O çiyini ilanlı, o napakı biz.
Qoşunla şəhər əhli birləşdilər,
Deyərdin yerindən qopub dağ gedər.
Şəhərdən qara toz ucaldı göyə,
Büründü Günəş sanki göy pərdəyə.
Baxıb gördü Zöhhak olar tez tələf,
Qoşundan qaçıb gəldi qəsərə tərəf.
Geyindi zireh əyninə hiyləgər
Ki, şah olduğun bilməsin bir nəfər.
Yanaşdı dama, atdı yaylı kəmənd,
Daş üstə kəməndi onun oldu bənd.
Nə gördü o birdən: gözəl Şəhrinaz
Fəridun ilə başlamış işvə, naz,
Ayüzlü, qaratelli o şux nigar
Onun adını nifrət ilə anar.
O qısqandı, az qaldı ki, odlana,
Kəmənd atdı damdan uca eyvana.
Nə candan o qorxardı, nə təxtdən,
Kəmənd ilə damdan atıldı həməən.
Əlində poladdan iti dəşnəsi,
Pəri üzlülər qanının təşnəsi.
Yerə endi, ancaq Fəridun bu dəm
Atıldı yerindən beş-altı qədəm.
Alıb gürzü yerdən elə vurdu ki,
Başında dəbilqə bölündü iki.
Ağır gürz qalxdı ikinci kərə,
Bu dəmədə mələk endi göydən yerə.

